

ПЕТЕР АБРАГАМ

МОЕ
ОДРУЖЕННЯ
З ПРИНЦЕСОЮ

ПЕТЕР АБРАГАМ

МОЄ ОДРУЖЕННЯ З ПРИНЦЕСОЮ

ПОВІСТЬ

Головною колізією твору в історія кохання й одруження двох молодих людей — Роанда і Крістель. Їхні взаємини, залишаючись сферою інтимного життя, разом з тим великою мірою визначаються соціалістичним буттям Німецької Демократичної Республіки, яке відкриває перед трудящими необмежені можливості морального вrostання.

Переклав з німецької
НАУМ ФІРСЕЛЬ

Переклад здійснено за виданням: Peter Abraham. Meine Hochzeit mit der Prinzessin. Verlag Volk und Welt, Berlin, 1973.

© Перевод на український язык. Издательство «Радянський письменник», 1976 г.

АБРАГАМ ПЕТЕР

МОЄ БРАКОСОЧЕТАНИЕ С ПРИНЦЕССОЙ, Повесть, Издательство «Радянський письменник», (На українском языке),

Редактор П. С. Шарандак, Художник Г. С. Ковпаненко, Художній редактор Н. В. М'ясковьсна, Технічний редактор К. П. Лапченко, Коректор Г. В. Плачинда,

Здано на виробництво 14. VII 1975 р. Підписано до друку 18.XI 1975 р. Папір № 3. Формат 84×108^{1/32}; 5¹/₂ Фіз.-друк. арк., 9,24 ум.-друк. арк.; 9,79 обл.-вид. арк. Тираж 115 000. Зам. 5-339. Ціна в оправі 69 коп.

«Радянський письменник», Київ, бульвар Лесі Українки, 20. Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе республіканського виробничого об'єднання «Літографінига» Держкомвидаву УРСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

Моє одруження з принцесою Ітцлі мало відбутися об одинадцятій під деревом колібрі. Там реєструвалися всі шлюби, що їх брали громадяни міста-держави Бадузи.

Ітцлі і я знали одне одного ще з дитинства. Не пригадую навіть, коли вперше почув її ім'я. Мабуть, тоді продавалася губна гармонька марки «Ітцлі» або це ім'я трапилось у віршику-лічилці. А може, я неправильно зрозумів якесь слово. Моя мати казала, що я міг вимовляти «Ітцлі», перш ніж ухопився за своє улюблене слівце «Піф-паф-пуф». Ну, та хоч коли це було, в усякому разі, Ітцлі я звів у ранг магічного слова, з допомогою якого перетворював безневинних громадян у дрібних комах, а нашу вулицю — на злітну полосу для літальних апаратів. Ітцлі ще годилося і як назва цирку, де мені належала роль директора. А згодом, у віці, коли починаєш цікавитися, навіщо дівчатам сніднички, слово Ітцлі нагайало на мене дивне хвилювання. Зрештою, з нього вийшла принцеса. На голові

вона не носила корону. Тільки вдачу мала таку, яка, за моїми уявленнями, буває в принцеси.

Сьогодні я одружувався з Ітцлі не вперше. Ми робили це майже щодня.

— Агов! — загорлав хтось іззаду.

Я обернувся: до мене з порожньою молочною пляшкою поспішав Фрайц Барнат. Він ішов від боксів, де стоять наші ваговози.

— Марип? — гукнув він і пхнув мені в руки п'яту пляшку.

Мабуть, треба було взяти сітку.

— Одружуюся об одинадцятій, — озвався я.

Його бурмакувате обличчя не виказувало й сліду здивування.

— Так, так, — лише муркнув він і почимчикував до Ідальні.

Я вже хотів йти собі далі, підняв був ногу, коли знов хтось заволав:

— Ленц, а зажди-но!

Я спинився, а моя нога так і зависла в повітрі. Важкувата поза.

Але я знав, що голові нашого профкому на прізвисько Сказати б швидко урветься терпець і він скаже: «Облиш свої витівки!»

— Облиш свої витівки! — кинув він.

Сказати б висунувся у вікно, як це роблять залізничники на блок-постах, коли наближається поїзд.

— Експрес Каїр — Париж уже пройшов? — спитав я.

Він не дав збити себе з пантелику. Його чорні очі й не змигнули.

— Вітай своїх товаришів і скажи їм, що перехідний прапор — ваш. Це ще не остаточно, ви ще, сказати б, нічого не знаєте.

— Ми ще нічого не знаємо, — підтвердив я. — Але пробач мені: об одинадцятій я одружуюсь.

Його врівноважене, завжди спокійне обличчя тепер виказувало ознаки внутрішнього хаосу.

— Що? — скрикнув він. — І про це я дізнаюся лише ось зараз!

Мабуть, у його душі зламалося звичне уявлення про мене. Здивування змінилося виразом, що промовляв: «Мое шанування, доннерветтер, хто б міг подумати».

Я прикинув найкоротшу відстань до воріт і рушив понад самими калюжами, що залишилися після вічного дощу. Дощ мав бути паркий.

Принцеса Ітцлі граціозно подала мені руку. Ми повільно посунули до верховного свата держави Бадузи.

— Добридень, Роладе,— знову втрутився хтось.

Це був вахтер біля шлагбаума.

— Здоров,— відповів я і хотів піти собі з Ітцлі далі.

— Куди ти так поспішавш? — спитав він,

Я вже звик спинятися тут, вкинути якийсь жарт. Сьогодні мені нічого не спадало на думку.

— Пробач, об одинадцятій я одружуюсь.

Я не побачив виразу його обличчя, але ми були давні знайомі. Тому й неважко було уявити, як він зараз виглядав. Мабуть, його рівні штучні зубки під кущами вусів аж блискають на сонці в роззявленому роті.

— Громадянине Роладе,— мовив верховний сват у ту мить, коли, за моїми розрахунками, рот вахтера мав знову стулитися,— чи волієш ти взяти собі за дружину принцесу Ітцлі і, якщо так, то чому?

Це запитання старий шалапут досі ніколи ще не ставив мені. Ітцлі прийшла до мене поглядом.

— Вона вродлива,— сказав я.

— А ще? — питає сват.

— Вона розумна.

— А ще?

— Вона лагідна.

— А ще, ще?

— Вона чесна. Весела. З нею ніколи не буває нудно.

— А ще?

— Вона вміє читати мої думки. Крім того, вважає мене чарівним.

— Чарівним. Так, так. Гаразд, а ще?

— Вона вродлива.

— Це вже було!

— Ну, вона ніжна.

— А ще?

— Чоловікові в моєму віці потрібна дружина!

— Ти забув найголовніше, хлопче! — сказав сват.

— Отож вона вродлива, і я дуже подобаюся їй.

— А ще?

— Дайте мені спокій!—розсердився я і взяв принцесу за руку.

Ми побігли.

Мимохіть я й справді побіг по шосе. Якийсь велосипедист обмицував мене, ледь не впавши, і вилаявся.

У крамниці мені одразу впало в око: тут щось не так. Полиці ніби на своїх місцях. У вухах стояв звичний гомін покупців і продавщиць. Жодного дратівливого слова, невдоволеного тону, самі лише приязні репліки: «Триста грамів сервілату, будь ласка». — «Тут на п'ятдесят грамів більше. Можна?» — «Авжеж, авжеж». — «Мисливська ковбаса сьогодні свіжісінька». — «Поріжте, будь ласка». — «Дякую».

Поволі я почав осягати, що тут незвичне. Не чути гучних привітань літніх продавщиць. Мене ігнорували, попри всі мої дотепи. Невже й сюди дійшла звістка про моє одруження з принцесою Ітцлі? Ні, я збагнув: стару обслугу крамниці змінили. Згадав, що над входом красується нова вивіска: «Молодіжний магазин».

Саме коли я збирався здати порожній посуд і купити пляшки з молоком, дівчина в касі сказала:

— Молодий чоловіче, візьміть, будь ласка, кошик.

— Що? — На мить мені перехопило дух від такого зухвальства, потім само собою вирвалося: — А чи знаєте, що я купував тут молоко, коли ви ще ходили до школи? Де там! Пішки під стіл, у дитячий садок, у ясла...

Я похопився: мабуть, перебрав міру.

— То вам уже десь за шістдесят, га? — з підкресленою байдужістю спитала дівчина.

— Двадцять один, — зізнався я. — Стільки, як і вам. Це не справило ніякого враження.

— Ви з вантажного таксопарку, — сказала вона так, ніби це все пояснювало. — А кошик усе ж таки доведеться взяти.

Ого, непогано починає нова обслуга крамниці! Збираючи свої покупки, я непомітно поглядав на дівчину і надіслав запит до свого внутрішнього пульта управління. Відповідь не забарилася: «Зріст — метр шістдесят один». (Усі дівчата понад метр шістдесят два не цікавили мене: мій зріст — метр шістдесят три). «Ноги: не бозна-які, але й не потворні. Бюст: прийнятний. Обличчя: посереднє. Варто уваги: в неї здивований вираз обличчя».

Я подякував своєму внутрішньому пульта управління.

Потім з п'ятьма пляшками молока, банкою повидла, трьома сортами сигарет, одним маринованим оселедцем, трьомастами грамів ліверної ковбаси і двома пляшками лимонаду пішов до каси.

— У вас є сітка? — спитала дівчина.

— Єт, навіщо та сітка.

— Краще б вам покласти це в металевий кошик.

Сигарети і оселедця я увіпхнув в одну кишеню штанів, ліверну ковбасу й повидло — в другу, пляшки взяв у руки. Одна могла випасти, бо мізинець ледь утримував її. Дівчина дивилася на мене своїми зачудованими очима. Її погляд виказував непевність, бо вона побоювалася, що пляшка все-таки впаде.

Тепер треба було щось сказати.

— Бачте, я походжу із старої акторської родини вогнопожирачів. Може, ви колись чули про цирк Ітцлі?

— Ні,— сміючись відказала вона.

Я зважився й собі засміятися.

— Отож-бо,— сказав я і, стоячи в дверях, кивком прощався.

Я обережно ступав по вулиці, пляшки ставали дедалі важчі. «Вона не красуня, але вмів так гарно дивуватися. Мабуть, вона народилася в Дивнограді. Місто з населенням 10 000 чоловік, розташоване на річці Дивній. Питна вода містить там дивунець. Тому жителі Дивнограда дивуються з усього: з кожної дворяги, з кожної квітки...»

— Щастя тобі! — гукнув вахтер.

— З якого це побиту?

— Ну, з нагоди весілля.

Ах, так, я мало не забув... Але ж тепер Ітцлі знову перетворилася на цирк.

Коли я ступив на поріг їдальні, за столом нашої бригади вибухнув регіт. Дуже рідко траплялося, щоб ми снідали всі разом. Здебільшого кілька чоловік були в рейсі. Тільки-но приїздив один, другому був саме час вирушати.

Діставшись до столу, я з останніх сил опустив пляшки. Потім пороздавав решту продуктів.

Бураш узяв свою пачку «Салем», уважно оглянув її, потім принохався.

— Хлопче, хлопче! — сказав він.

Барнат теж із кислотою міною обнюхував свій «Фільтр».

Бураш заявив:

— Вони тепер кладуть у сигарети риб'яче борошно. Мені казав один чоловік. Для здоров'я.

Бураш вірив усьому, що б йому не казали.

— Мені здається, що їх десь тримають разом із оселедцями.

— Такого я ще не чув,— запевнив Бураш.

Я поклав загорнутого оселедця на стіл проти Шанделя і витер носовичком руки. Біля кишені штанів було мокро.

Шандель зняв обгортку, кинув її в попільницю і запхав цілого оселедця собі в рот. Потім намастив повідлом хліб.

Габен, наш бригадир (його справжнє ім'я Фріц Йордан) видудлив своє молоко і, важко відсапуючись, поставив на стіл пляшку.

— Сказати б велів тобі зайти до нього,— кинув він у мій бік.

Усі, крім Бураша, знову засміялися.

— Буде надбавка з нагоди одруження,— додав Габен.

— Чому ж ти нам нічого не сказав? — здивувався Бураш.

Усі знову зареготали. Бураш теж.

— Чому ви весь час гогочете? — раптом спитав він.— Може, знов якісь твої балаяндрази?

Мені трохи жаль Бураша, бо він завжди попадається на гачок.

— Хлопче,— сказав Фріц Йордан,— ти щось не подобався мені.

Всі пильно глянули на нього, сподіваючись нового жарту. Але Габен був цілком серйозний. Я виразно почув, як у його мізку клацнула кнопка, що вмикає сектор моралі. Отож, мене могла б урятувати лише рішуча контратака.

— Якщо, на твою думку, моя особа більше не влаштує ваше товариство, я можу перейти в іншу бригаду.

Це було сказано для годиться, бо я жив у добрій злагоді і з Габеном, і з рештою товаришів. Ми все одно були найкращі та й заробляли більше за всіх.

Але Габен не зрушував з моральної стежки.

— Просто я вважаю, що вже час стати й тобі трохи серйознішим.

— Роладові не вистачає дружини і трьох дітей! — докинув Бураш.

Гарпат заперечив:

— Він зовсім ще не дозрів для цього.

Шандель:

— Це прийде само собою — тут є певна взаємодія.

Габен поважно кивнув, достоту, як у фільмі.

Я підготувався до контрудару.

— Таке одруження — це тобі не дитячі забавки, — сказав я, переймаючи тон Йордана, — але ж, колеги, вам доведеться змиритися з цим. Якось упорастесь із своїми пavidками.

Удар був точний. Габен кинув на мене довгий, пронизливий погляд. Я напружено дивився йому у вічі.

Раптом мені спало на думку: Габен теж, мабуть, походить з Дивнограда. Цього я досі не помічав.

— О пів на десяту мене чекає клієнт у Гіршгартені, — сказав я й пішов.

На своєму В-1000 я проторохтів подвір'ям. Вахтер провів мене приязною старечою усмішкою:

— Маєте вже й квартиру?

Отож він досі одружує мене з Ітцлі.

— Ні, — розлючено відказав я, — ми не одружуємось!

— Га? — захвилювався той. — Мо', щось трапилось?

— Чоловіче добрий, то ж був жарт, зрозумій лишень!

Потім я газонув і роздратований помчав від нього. Перед очима стояли обличчя Бураша, Йордана і вахтера. Всю витівку зіпсовано. Але ж вони б мали знати мене!

Лише перегнавши невеличкий румунський автофургон, я підбадьорився. Гарна в мене машина! Я знав усе про свій В-1000: скільки часу йому треба, щоб набрати максимальну швидкість, як довго мотор без шкоди може працювати на форсованому режимі.

Зупинившись у Гіршгартені перед новим будинком, я засигналив. Невдовзі з дому вийшов чоловік років тридцяти п'яти.

— Добридень, — сказав він. — Можете ще трохи й підробити. Ви, либонь, міцний хлопець.

Я притакнув.

— То допоможете мені вантажити?

Згода! Ми зішли на другий поверх. У коридорі стояла жінка. Я привітався з нею, але вона не відповіла, лише вороже зиркнула на мене. Зайшли в кімнату, обставлену модерними меблями.

— Спочатку телевізор, — сказав чоловік.

Жінка піби закам'яїла. Потім у спальні ми розібрали одне з двох подружніх ліжок і знесли його вниз. Далі торшер, електропрогравач і всілякий дріб'язок.

Жінка все ще вороже дивилася на мене. Це було неприємно. Та я сказав собі: «Ти робиш своє діло і за це дистанеш платню. А до проблем, що їх мають опці двоє, тобі байдуже».

Ми заходилися виносити з квартири маленьку шафу, коли раптом жінка кинулася до мене, схопила за руки:

— Вона залишиться тут!

Я знизав плечима й відійшов. Дивно, як це людина може дратуватися з-за такого миршавого ящика. Шафі, напевно ж, було років п'ятдесят або й цілих сто.

Видно, в давнину її прикрашали різні витребеньки. Досі залишилися сліди. Шафа колись мала й скляні дверцята. Згодом скло замінили лакованою фанерою. На полицях я побачив порцелянові цяцьки, кришталеві вази, фужери. Шафа стояла в кімнаті з високою ліпною стелею. У кутку гарно оздоблена кахляна піч. На спинці дивана єгері дули в ріг, готуючись до полювання. Згряя собак переслідувала олень, а він гордовито видибубав, не звертаючи на них жодної уваги.

У зеленому кріслі з високою спинкою сидів дідок у повстяних пантофлях, тримаючи в зубах люльку.

— Слухай, — сказав мій клієнт жінці, — адже ми домовилися, що шафу беру я!

— Візьми замість неї крісло, — відповіла жінка.

— Ні, — заперечив чоловік.

— Навіщо тобі ця шафа? — крикнула жінка.

— Я тобі вже сто разів говорив. Мої зразки гірських порід можуть зберігатися лише в цій шафі.

— Замовиш собі іншу.

Я хотів був вийти в коридор. Не люблю слухати, як люди сваряться.

— Не йдіть, — попросив чоловік.

Раптом він силувано засміявся:

— Знаю твої хитрощі. Але я не хочу залишати тобі пам'ятника для сентиментальних спогадів!

— Вальтере! — скрикнула жінка.

Я уявив собі, як вони купили в діда, що сидів у зеленому кріслі, свої перші меблі — цю шафу.

— Не хочу, щоб тобі ввижалося, буцімто в нашій комоді було щось путнє.

Жінка крутнулася й вибігла з кімнати.

— Пробачте,— сказав чоловік.— Тепер можемо вивести цю річ.

— Робіть свої неподобства самі,— відрубав я й пішов собі геть.

Коли я спускався сходами, мені спала на думку дівчина з Дивнограда.

Ми йшли з нею вулицею, встеленою камінням. Я підняв один кругляк і показав його дівчині. «Це балон,— сказав я.— Кам'яний балон, на якому один дослідник колись пролетів над арктичними глетчерами». Вона оглянула камінь своїми здивованими очима й кинула його геть. Але кругляк полетів не так, як належить каменю. Він повільно проплив понад нашими головами. Тоді я взяв другий і дав їй. «Це камінь із Зоряного шляху,— сказав я.— Багато комет позначають свій шлях над Землею такими каменями». Вона знову здивувалася і кинула камінь позад себе. «А ось — гукнув я,— камінь часу. Він від сторіччя до сторіччя стає дедалі менший».— «Ні,— сказала вона,— глянь-но краще, камінь стає більший». Камінь і справді ріс, і ми дедалі чіткіше розрізняли його структуру. Він складався з різноколірних кристалів, що на наших очах збільшувалися, і ми знаходили заховані в них рослини й відбитки тварин давніх часів.

Я і дівчина з Дивнограда, котра тепер виглядала точнісінько, як моя принцеса Ітцілі,— обоє ми пройшли крізь кристали так, ніби вони були повітрям.

Увечері я зустрівся з Карлхеном. Він мій ліпший друг.

Карлхен чекав на своєму мотоциклі перед дверима будинку. Я коротко кивнув йому, і він так само кивнув у відповідь. Потім його машина подала три короткі сигнали. Мій мотоцикл MZ відповів одним коротким і змовк. Цю мову розуміли тільки ми вдвох. Він спитав: «Може, ще трохи покатаємось?» Я відповів: «Аякже. Лише віднесу до хати свою сумку».

Я повільно зліз із свого мотоцикла і, широко ступаючи, як ковбой, що кілька днів верхи мчав степом, пішов до парадного. Там стояла сімнадцятирічна дочка наших сусідів Козєрових.

— Покатай мене трохи,— зухвало сказала вона, стріляючи своїми круглими очима й напіврозкривши рота.

— Дитинко,— поблажливо відповів я,— якщо в тебе не гаразд з таблицею множення, я допоможу. А до прогулянок ти ще не доросла.

Вона й оком не змигнула.

— А чого ж, можеш допомогти мені готувати домашні завдання. Ти ж бо великий знавець інтегрального числення, га?

Дівчина трохи нахилила голову, глузливо поглядаючи на мене. Пустуха добре знала, що я в ньому не петраю.

Мені нічого путнього не спадало на думку. Мабуть, усім виглядом я нагадував телепня, бо вона захихотіла, геть присоромивши мене. «От, маєш, уже й діти кепкують з тебе»,— подумав, долаючи одразу дві приступки.

Мати лежала на канапі в своїй залізничній уніформі. Я намагався не розбудити її, бо знав, що сьогодні в неї рейс на швидкому поїзді № 315. Лише завтра вранці вона прибуде в Ростов. І все-таки вона прокинулась.

— Роланде?

— Слухаю, мамо.

Я глянув на неї, але вона вже знову закрила очі і спокійно, рівномірно дихала.

Якусь мить я зачекав, чи не озветься вона ще раз, потім метнувся на кухню, схопив із шафи чашку з золотим написом «Дякую», налив у неї води й випив. «Дякую» — моя улюблена чашка. З меншим задоволенням я п'ю із «Скромно, зате здорово» і ще з меншим — з «Від щирого серця». Коли мати минулого року купила новий кухонний гарнітур, мені довелося повикидати старий посуд. Вона зберегла тільки оці три чашки-сестри. Їх вона знайшла, коли розбирала руїни. Стара дама сентиментальна, подумав я. А втім, вона без жалю викинула на смітник величезну весільну вазу з папугами.

Спогади про мого батька Артура були мені неприємні. Я мав задоволення знати його лише до свого чотирнадцятого року, потім він зник у невідомому напрямі. Він живе десь на Заході. Пригадую, що Артур, бувало, сидів у нашій кухні, з головою поринувши в книгу «Роммель — лисиця пустині» або «Доля під Ель-Аламейном». При цьому він завжди пив, бо африканська спека, як і годиться, викликала в нього спрагу. Чоловік, котрий був моїм батьком, у моєму віці воював у складі Африканського

корпусу. Йому там дали чосу. Але подумки він ще й через двадцять років перемагав.

Знадвору долинули нетерплячі гудки Карлового мотоцикла. За чверть години ми сиділи на лаві біля пам'ятника спортсменам-водникам. Власне, це вже не пам'ятник, а купа битої цегли з написами. Його споруджено в пам'ять загиблих у першій світовій війні спортсменів. Звідси відкривається гарний вид на річку,

Рік тому на цій лаві я зарізав Карлхена морською гарячкою, і вона трясє його і дотепер. А я ж лише розповів йому про фільм, створений у моєму внутрішньому пульті управління...

Ніс «Анни-Елени» занурюється в брудно-зелені морські хвилі, поволі знову виринає, і з нього навсідіч розлітаються солоні бризки. Якусь мить здається, що двигунам не подолати гігантських хвиль. Поршні рухаються повільніше. Здершись на гребінь хвилі, корабель завмирає — двигуни, либонь, захлинулися. Аж ось знову почали вистукувати поршні, ніби силкуючись надолужити згаяне. «Анна-Елена» тепер зривається з гребеня і летить поміж хвилями. В офіцерській кают-компанії начальник машинного відділення Роланд Ленц каже старшому офіцерові (це вже Карл Монстранц): «Сімнадцять по горизонталі — лелека».

У цю мить море щосили струшує судно, і важка хвиля так нахилиє його, що воно, здається, вже й не підніметься. Чашки, ніби зметені невидимою рукою зі столу, розлітаються в дрізки по підлозі. Тоді й каже Карл Монстранц:

— Гадаю, лелеку звати адебар.

Потім Карлхен розповів мені, що він здавна мріяв стати моряком. «Я, звичайно, піду з тобою», — сказав я.

Тоді я ще не знав, як серйозно він поставився до цього. Карл розробив план нашої підготовки до морської служби. Два тижні спав у підвісному ліжкові і перебивався на самих сухарях. Потім я дізнався, що на суднах торговельного і риболовецького флоту сплять у звичайних ліжках і їдять те ж саме, що й ми на суші. Це було до речі, бо Карлхен схуд на п'ять кілограмів.

І ось тепер ми знов сиділи на лаві перед пам'ятником спортсменам. Карлхен мовчки витягнув велике оголошення, вирізане з газети: «Юнаки! Наші риболовецькі траулери й плавучі бази чекають на вас. Нам потрібні:

робітники по переробці риби, палубні матроси, помічники машиністів, коки, електротехніки». Нічого не сказавши, я повернув йому оголошення.

Карлхен очікувально поглядав на мене. Коли я байдуже запалив сигарету, він загорлав:

— Чоловіче, це ж наш найкращий шанс!

— Твій шанс, — відказав я.

Співробітники мого горішнього пульта працювали на максимальних оборотах. Вони дошукувалися, як би вивільнити мене з цієї ситуації. Справді, я обіцяв піти на корабель разом із Карлхеном Монстранцом. Але хто б міг подумати, що він так страшенно серйозно поставиться до справи!

— Ти, либонь, уже передумав? — схвильовано спитав він.

— Та ні, — відказав я, — але спочатку мушу вилікувати свою печінку.

— У тебе хвора печінка?

Я сумно похитав головою і відчув кольки, що не надавалися локалізації, бо мені невідомо було, де знаходиться печінка. От краще б сказав про легені або плунок!

Карлхен пильно глянув мені в очі.

— Ну, тоді я, відома річ, зачекаю.

— Не зв'язуй себе, старий.

— Без тебе я не поїду!

Ми були справжні друзі.

За півтора року спільної служби в Народній армії ми добре познайомилися один з одним. Обидва 1947 року народження. Моя мати каже, що я народився у важкий час, бо минуло всього лише два роки після війни. Тоді їли юшку з бур'яну, сушену картоплю й повидло з буряків. Тепер з мого виду цього ніхто не скаже. Лише Карлхену воно не минулося даремно: йому довелося стати м'ясником, бо, на думку його батьків, м'ясники будь-коли мають що їсти. Щоправда, він утік з того навчання і сьогодні працює бензозаправником. А з мене вийшов автослюсар, хоч мій батько хотів, аби я вчився. Мабуть, сподівався, що в такому разі я краще годуватиму його.

Карлхен випростався. В руках у нього була книга.

— Якщо хочеш, я читатиму далі.

Ми посідали пліч-о-пліч. Карлхен отак прочитав мені вже багато книжок. Себто, він читав тільки найголовніші місця, а решту переказував.

— «Одного дня Клелія необачно сказала Фабріцію: «Мене вражає ваша тактовність; я дочка коменданта, а ви ніколи й словом не прохопилися про своє бажання знову стати вільним!» — «Я уникаю таких безглузвих бажань; як же я зможу знову бачити вас, коли опинюся в Пармі? Життя стало б для мене нестерпним, якби я не міг говорити вам усе, що думаю... Ні, не все — це ви заборонили мені. Та, зрештою, для мене ще більшою карою, піж оце ув'язнення, буде приречення всі свої дні провести далеко од вас. Ніколи в житті я не був такий щасливий, як тепер! Чи не дивно: щастя чекало на мене у в'язниці?»

Карлхен змовкнув.

— Яюсь воно трохи неприродно, чи не так?

— Себто?

— Ну, сидить собі отой Фабріцію в буцегарні й щасливий, бо щодня може бачити Клелію.

Він похитав головою.

— Мабуть, добре-таки вклепався.

— Ти гадаєш?

Він недовіжливо глянув на мене.

— Певно, то було його перше справжнє...

Я затнувся, гарячково підшукуючи інше слово, але для цього, очевидно, існувало тільки одне.

— ...кохання,— промимрив я і голосно закашляв, ніби поперхнувшись.

Карлхен опустив книгу і яюсь неприємно вп'явся своїм поглядом мені в очі. Мабуть, він зараз думав: «І саме ти смієш отаке говорити!» Бо, правду кажучи, я мав більше досвіду щодо дівчат.

По суботах ми ходили в танцювальний зал і оглядали тамтешніх краль. Поки я прямував з одною до бару, де замовляв порцію коньяку, Карлхен усе ще роззирався. Потім, коли він зрештою наважувався з якоюсь заговорити і діставав гарбуза, я вже гуляв з дівчиною в парку. Може, я був не такий вибагливий, як мій друг.

— Справжнє кохання й тому подібне — це ж просто вигадка,— сказав Карлхен.

Ми й раніше часто говорили на цю тему. При слові «кохання» в моєму внутрішньому пульті управління здебільшого ставалося коротке замикання. Мені це було неприємно. Бо відгонило поганеньким кінофільмом. Коли на екрані цілувалися, я не дивився. Чоловіки, котрі розводились про кохання, здавалися мені слиньками. Карлхен

і я не любив галасу навколо почуттів. Ми кепкували з них. Отож Карлхен, либонь, очікував, що я виправлю свою попередню фразу якимось соковитим дотепом. Але пульт управління спрацював не так і підбив мене зарозуміло заявити:

— Прошу вибачення, але я про це іншої думки!

Карлхен дивився так, наче його побили.

— Але ж,— безпорадно зауважив він,— з чисто анатомічного погляду всі жінки однакові. Звісно, деякі сексуальніші за інших. Та, зрештою, всі вони на один копил.

— Ну, якщо ти отак примітивно все розумієш...— поблажливо відказав я.

Це була підла зрада щодо Карлхена і наших теорій, які розроблялися роками. В мене, мабуть, зіпсувався якийсь контакт. Карлхен, напевно, шукав на моєму обличчі бодай найменшої точки опори для себе. Та мене вже не можна було загальмувати.

— Фізичний бік справи нічого не вартий, коли йдеться про істинне кохання. Бач, Карлхене, це слід уявити собі так,— я став перед ним на весь зріст.— Ось, приміром, чоловік...

Він ошелешено дивився на мою ліву руку. Я підняв і праву:

— А ось жінка. Уяви їх собі як замкнені системи з трибами, втулками, шатунами і так далі,— я зчепив обидві руки.— Коли всі триби припасовані, коли обидві системи починають злагоджено працювати, отоді це справжнє... Ну, сам знаєш.

Як я чудово все це пояснив!

Карлхен скочив і схопив мене за вилоги шкіряної куртки.

— В тебе серйозні наміри, га?

— Воронь боже, що ти маєш на увазі?

Карлхен ще дужче вчепився за куртку і затрусив мене. Хоч він слабший, та я не зміг вирватися.

— Сам знаєш! — сопів він.— Хочеш накоїти дурниця? Ти вже замовив оголошення про заручини?

— Тю... Чоловіче добрий, приклад із трибами — це тільки теоретично. Невже я схожий на людину, що дозволить прикувати себе?

Карлхен штурхнув мене так, що я гепнувся на лаву.

— Старий базікало! — приміливо буркнув він.

Ми радо всімхнулися один одному. Саме в цю мить мені спала на думку дівчина з Дивнограда. І щось усередині аж стиснулося.

Цього разу випала черга Шанделю купити в крамниці на сніданок бригаді. Перед початком зміни він обійшов кожного, спитав, що хто хоче, і одержав гроші. Я бачив, як Шандель поволі плентав до боксу, де стояла моя машина. Йому було за тридцять, він був одружений і протягом короткого часу спромігся збільшити свою родину до шести чоловік. Дружина двічі народила близнят. Шандель твердить, буцімто воно так і планувалося. Що б не трапилося, він завжди оголошував те запланованим. Ми вже звикли. От тільки Барнат не погоджувався.

Кілька тижнів тому Шандель у воротах розтрощив на машині дзеркало.

— Теж було заплановано? — в своїй ущипливій манері спитав Барнат.

— Я однаково збирався цього тижня поставити нове, — спокійно відказав Шандель. — Старе вже потьмяніло.

Барнат покрутив пальцем коло скроні. Такі суперечки між ними траплялися часто. Габен похитав головою і тільки голосно проказав:

— Хлопчиська!

Барнатові було п'ятдесят років.

По понеділках Шандель приходив на роботу стомлений. Передусім він показував пачку фотографій, які вночі сам проявляв. Сюжети були різючі: дружина Шанделя сидить з одною парою близнят; дружина Шанделя навпочіпки з другою парою близнят; дружина Шанделя навпочіпки з обома парами близнят; Шандель стоїть з одною парою близнят; Шандель сидить з другою парою близнят; Шандель навпочіпки з обома парами близнят; Шандель і дружина (фото автоспуском) з одною парою близнят і так далі. Часом нам здавалося, що тільки-но принесені фото зроблені минулого тижня. Але ми помилялись.

Коли Шандель демонстрував фотокартки, Барнат зміював свою буркотливу манеру і хихотів:

— Глянь, як вони зиркають. — Часом він ще зауважував: — Знімок темнуватий.

А Шандель йому:

— Це для того, щоб краще вирізнялися обличчя.

Барнат навіть не протестував.

Отож Шандель підійшов до мого боксу і спитав, що принести мені. Мій горішній пульта управління вже давно щось підготував. Тому я сказав:

— Слухай уважно і не переплутай!

Вже від цих слів тиск у Шанделя підскочив до позначки 310, бо він вважав себе непогрішимим. Він дивився на мене, як бугай на червону хустку. Навіть ніздрі в нього роздулися.

— Хіба я коли щось не те купив?

Як досвідчений матадор, я знав, що тепер потрібний маневр для виходу з небезпечної зони.

— Та ніколи, Шандель.

Бугай таким чином промахнувся, а сам підставив мені бік, у який я блискавично встромив списа.

— Окрім останнього разу, коли замість газованої води ти приніс пиво.

— Що? — загорлав він.

Це, звичайно, була безпардонна брехня.

Поки бугай приходив до тями від несподіваного нападу, я нашпигував його рештою дротиків.

— Ет, помилитися може кожний,— підбадьорив я Шанделя.— Сьогодні ти, напевно, принесеш усе, що треба. Отож: сто грамів салями, сімдесят п'ять грамів найдоржчої ліверної ковбаси, сто п'ятдесят грамів селянської ліверної, але гарної, по сорок вісім пфенігів, двісті грамів домашньої, сто п'ятдесят грамів вареної, двісті п'ятдесят грамів сервілату.

— Зажди-но,— заволав він,— мені треба записати!

Отож бугай уже опустився на коліна. Тепер тільки залишалося завдати влучного удару.

— Слухай, невже в тебе така нікчемна пам'ять?

Бугай лежав на землі. Він спромігся відповісти лише безсилим поглядом.

— Знаєш,— озвався Шандель,— якщо ти мені нічого не можеш довірити, то сам купи собі сніданок!

— Згода,— сказав я, наступив ногою на повергнутого бугая, зняв з голови капелюха і вклонився тріумфуючому стадіонові та мерові міста-держави Бадузи.

Шандель передав мені замовлення решти колег.

Я розпланував свої рейси так: рівно о дев'ятій під'їхав до кооперативу, де кілька галасливих покушниць обступили дівчину з Дивнограда. Спочатку не можна було добрати й слова, бо жінки говорили всі водночас. Дівчина марно

силкувалася щось уторопати. Мені одразу стало ясно, що дамський хор потребує диригента, і я щосили гукнув:

— Любі дами!

Хор у повному складі рвучко обернувся до мене. Якесь сопрано заверещало:

— Оцього ще тут не вистачало!

— Ви маєте щось оголосити? — поцікавився альт.

— Любі дами, якщо у вас накіпіло на душі, сміливо звертайтеся до мене, — поблажливо оголосив я. — Може, бракує ног?

Хор на мить був спантеличений. Звісно, тут ніхто не розумів мене. Потім знявся багатоголосий гамір:

— Добрі смішки з чужої лемішки. Чи не ви відповідаете за це неподобство?

З ходу вилупилося соло.

— Ми вже три чверті години чекаємо на масло, — сказала літня жінка.

Дівчина з Дивнограда випувано виправдовувалась:

— Я й сама не знаю, де застряла продуктова машина. Може, вламалася, бо на базі вдосталь масла.

Хор зібрався було знову вступити, але я випередив його:

— Далеко до вашої бази?

Мое запитання здивувало дівчину, та вона одразу збагнула що до чого:

— Не дуже.

— Ну то їдьмо, — сказав я і попрямував до виходу.

Вона щось гукнула своїй співробітниці і швиденько зняла халат. На ній була картата сукня, що на цілу ширину долоні не сягала колін.

Хор із симпатією дивився на наш від'їзд. Я ще раз обернувся і гукнув:

— Ви тим часом вивчіть: «О любий травень, хутчій приходь» — усі три строфи.

Дівчина знову кинула на мене здивований погляд.

— Що ви мали на увазі? — допитувалася вона, коли ми всілися в кабіні.

— Хай трохи повчаться співати, — відповів я, ніби йшлося про щось само собою зрозуміле.

Я відчував, що й вона не збагнула.

— Ви таки справді колись працювали в цирку, — сміючись, сказала вона, — але невже вогнепожирачем?..

Мій погляд завис на її колінах. Вона спробувала прикрити їх спідницею, але бракувало довжини.

— Гадаєте, я виступав там у ролі блазня?

— Ні, ні, я цього не думаю,— зашарілася дівчина.

— Іноді я справді клеїв блазня,— було приємно залишатися господарем становища.— До речі, як вас звать?

— Крістель, а вас?

— Відгадайте.

Воца оглянула мене, ніби щось підраховуючи.

— За мою оцінку вас звать Роланд.

На моєму пульті управління зчинилася паніка. Марно я надсилав туди запитання: «Звідки це їй відомо? Чи, мо вона ясновидиця?» Відповіді не надходили.

— Обережно,— скрикнула вона, побачивши стару жінку, що переходила вулицю перед нами.

Та я вже натиснув на гальма. Ми спинилися. Стара, не звертаючи на нас жодної уваги, чимчикувала собі далі.

— Ви не повірите,— підхопив я нитку,— мене й справді звать Роланд.

— Знаю,— вона знову зашарілася.

Оті з мого пульта управління зовсім розгубилися. Вони послали мені лише дурнуваті вигуки «Ах!», «Невже?», «Ну, ти глянь!». Зрештою, оговталися. Проаналізували становище і встановили: «Вона розкитувала про тебе».

Я метнув на неї пильний погляд. Дівчина ще більше розчервонілася, бо зрозуміла, що виказала себе.

База була розташована далі, ніж я гадав. Два запитання не йшли мені з думки. Як надолужити згаяний час, щоб не питати собі лиха з усіма клієнтами? Як віддячить мене бригада, не одержавши сніданок?

Зрештою, ми в'їхали на подвір'я бази. Я провів Крістель до контори. Якийсь нервовий чолов'яга, побачивши її, закричав:

— Бракує трьох машин. Голова ходором ходить. А тут ще й ви нагодилися!

У Крістель затремтіли губи.

— Послухайте, колего,— по хвилі відказала вона,— можете поїхати до мене в крамницю і розказати про це жінкам.

Я аж присвиснув, бо не сподівався від неї такого. Чоловік осудливо глянув на мене і щось промимрив. Я одразу зарахував його до групи чваньків. Це з тих, котрі мають

владу щонайбільше над кочергою, а поводяться так, ніби керують будівництвом великого міста. Постріл Крістель вцілив йому точнісінько в ніс. Він підняв білий прапор і видав нам сорок кілограмів масла.

— Ще п'ятдесят паляниць, — вирішила дівчина з Дивнограда.

Закінчивши вантажити хліб, я виглядав як сніговик.

— А макарони? — спитав той.

— Беремо, — сказала вона. — І заразом локшину.

Я поволі почав упрівати. Якщо так буде далі, то ми й до ранку не впоравємось.

— Пару фортепіано не візьмемо? — подікавився я.

— Ні, — холодно відказала дівчина.

Ми сіли в кабінку.

— Якщо ми вже тут, то хіба важко взяти ще трохи вантажу? — зауважила вона.

— Так, але...

— Хочете, щоб я для кожного товару вас запрошували окремо?

Ії тон міг би роз'їсти цинкову ванну. Найліпше було промовчати. Через півкілометра я сказав:

— Пробачте.

Я глянув на неї. Вона страх як подобалася мені.

— У мене є мотоцикл з коляскою.

Мовчить.

— А що, якби сьогодні після роботи прогулятися на річку?

— Сьогодні ввечері я зайнята, — сухо відповіла вона.

З пульта управління мені надсилали потоками лайку. Мої співробітники сперечалися: «Спізнився»; «Необов'язково саме вона»; «Ні, саме вона!»; «Чому?»; «Не знаю»; «В усякому разі, це має бути вона!»; «Але її, напевно, міцно тримають у руках»; «Дарма, це вона!».

У дзеркалі я бачив обличчя вовка, котрий мав з'їсти сімох козенят. То була моя пика.

Дівчина раптом засміялася.

— Сердитесь? В мене заняття у вечірній школі.

— А завтра? Теж заняття?

— Завтра маю готувати домашні завдання.

— Про всяк випадок, я під'їду до вашої крамниці!

Це був ультиматум.

— Я запряглася ніколи не їхати на мотоциклі.

— Дарма!..— пробурчав я.

Обличчя дівчини промовляло, що я сподобався їй і що вона поїхала б зі мною.

Поки ми розвантажили продукти, минула десята година. Сніданку для моїх товаришів купувати вже й не треба було. Ох і буде шелесту...

Крім Габена, всі були в рейсі. Він саме йшов до своєї машини.

— Фріце, в мене шина спустила,— байдуже кинув я.

— Он воно що,— блимнув він своєю Габеновою посмішкою.

Я розкрив був рота, щоб докладніше розповісти про свою аварію, та він махнув рукою.

— Збережи свою історію для іншого разу. Тільки що подзвонили з крамниці. Я вже залагодив справу з диспетчером.

Часом Габен справді буває молодцем. От шкода тільки, що не вдалося всучити йому історію з весільним екіпажем, двома трамваями і автобусом.

До півдня я возив дачників з їхніми бебехами. Щороку це мало однаковий вигляд. Тільки-но сонечко починало трохи пригрівати, люди переселялися до своїх хаток. Рік у рік вони тягли з собою чимраз більше манаття. Тепер, бач, ніхто не міг уже без телевізора. Цього сезону майже кожний другий прихоплював ще й холодильник.

Дачники здебільшого приязні люди. Вони, мабуть, узимку сидять за пічкою й супляться, щоб запастися приязністю на літо, яку потім перетворюють на теплову енергію для вирощування петрушки.

Пополудні я возив крам з парфюмерної фабрики. В кузові моєї машини стояв такий дух, ніби тут відбулися оглядини вдів, охочих до шлюбу. Судячи з обсягу вантажу, всі жінки цього міста були одержимі парфумами «Флер де Амстердам». Мабуть, чоловіки не владні були боронитися од цих пахощів.

Куди б я не їздив того дня, мені весь час не йшла з думки Крістель. Я ніяк не міг збагнути, чим же надить ця дівчина з Дивнограда. Пульти управління вже сто разів запевняв: «У ній немає нічого особливого». Я сто разів заперечував. Але обгрунтувати свої міркування якимось не міг.

Після зміни я пішов у душу. Габен, обливаючись холодною водою, кряхтів від задоволення і сформулював висновок:

— Найприємніше — це душ після роботи.

Я заходився ґрунтовно чистити нігті. Провозився з чверть години. Бо якщо всі рухи виконувати вдвічі повільніше, ніж звичайно, то можна прийти до крамниці саме в потрібний час.

Габен розтирав грубим рушником розчервоніле тіло. Він позирав на мене зі своєю усмішкою, помітною тільки знавцям.

Чому батьком доля мені судила саме Артура, який, може, сидить зараз десь у кіно в Гамбургу і гортає сторінки книги «Мужчини під час бурі в пустелі»? А якби мені дістався Габен? Його моралізаторство я вже якось стерпів би.

Що мені, власне, подобалося в Габені? На пульті управління намагалися сформулювати це, але звідти надходили тільки пусті слова. В архіві ми знайшли кілька справ. На одній був напис: «Перша зустріч з Габеном». Я тільки-но прийшов сюди на роботу. Начальник виробництва Айзенбреннер представив новачка Габенові. Той мовчки подав руку і уважно оглянув мене. Потім ми втрьох спустилися на подвір'я. Там стояв новісінький вагзовоз В-1000. Мені аж серце стисло. В армії я мав тільки гусеничну машину. Кортіло забратися в кабину і газувати на всі заставки.

Начальник виробництва сказав:

— Ви дуже молодий, колего Ленц. Машину тільки-но одержано з автозаводу.

Він наморщився і мав такий вигляд, ніби йшлося про життя і смерть.

— Треба зважити, чи достатнє у вас почуття відповідальності, щоб довірити вам цей об'єкт.

Я міг би сказати: «Колего Айзенбреннер, можете звиритись на мене». Але вже його тон не сподобався мені, бо я був досить високої думки про себе. Та й не звик нічого випрошувати.

— Ви бачили мої шоферські права,— відрубав я.

Він кивнув.

— Дивився й документи, видані вам при звільненні з Народної армії. Там усе гаразд. Ідеться ж про вашу внутрішню мобілізованість.

— Може, вам слід зажадати ще мій рентгенівський знімок,— порадив я.

Ясно, тепер вони підсунуть мені найстарішу таратайку, яка тільки знайдеться.

Його обличчя було незворушне, але зіниці звузлись.

— Мені не подобається ваш тон.

— Ваш тон мені теж не подобається!

Погляд Габена нікав поміж нами, як м'ячик під час гри в пінг-понг.

— Все в порядку,— раптом буркнув він.

— Гаразд,— сказав Айзенбреннер і несподівано подав мені руку,— щасливої їзди.

Я кивнув і поліз у кабінку. Габен сів поруч.

— Ну й торохтій цей Айзенбреннер,— зауважив я, вмикаючи швидкість.

— А як машина: йде добре? — спитав Габен.

— Я ще взагалі не випробовував її.

Тоді я вперше побачив його ледь помітну усмішку.

— Маєш рацію,— сказав він,— щоб судити про якусь річ, треба її добре знати.

Лише проїхавши трохи, я збагнув, що мав на увазі цей Йордан. Він третій калач!

Габен рідко розповідав щось про себе. Я знав, що він був на війні, а потім — у полоні. Знав, що він член партії. Почувши зараз його голос, що відлунював у душовій, я здригнувся.

— Ну, Роланде, сьогодні знову на оглядини?

Я кивнув.

Він обдивився мою сорочку, завбачливо принесену для зміни, і схвально свиснув крізь зуби.

— Тобі все замало дівчат, га? Шкода, що ти ще по-справжньому не вклепався.

Ця тема була мені неприємна. Я зічнено стенов плечима, хотів відбутися якимсь жартом, але залишив його при собі. Раптом хтось сказав:

— А з чого буває видно, що людина по-справжньому вклепалася?

То був мій власний голос, але звучав, мов чужий. Габен мовчки дивився у вікно. Я вже подумав, що він недоцув мого запитання, коли Йордан сказав:

— По-справжньому вклепатися — означає уявляти собі, як ти разом із дівчиною проживеш ціле життя; а вона все ще подобатиметься тобі.

Такого я не уявляв собі.

— Ну, Габене, то маю попереду ще багато часу.

Через півгодини я зупинив свій мотоцикл перед кооперативною крамницею. Крістель у своєму строкатому платті вийшла на вулицю. Вона спробувала приховати усмішку і глянула на мене липе тоді, коли підійшла зовсім близько. Продавщиці, забувши про покупців, сплющували носи об скло вітрини.

Ми подали одне одному руки.

— Добре, що ви прийшли.

Нічого розумнішого не спадало на думку.

— Я не могла підвести вас: адже ви так допомогли нам.

У мене автоматично замкнулися всі перемички. Дівчина одразу помітила, що сталося.

— Авжеж, я прийшла ще й тому, що ви симпатичний,— додала вона, задоволено примруживши очі.

Її співробітниці все ще стояли за вітриною. До них навіть приєдналися кілька цікавих покупниць. Вони явно коментували нашу зустріч. Це дратувало мене. Я кивнув головою у бік крамниці.

— Їм треба щось продемонструвати,

Я рішуче поцілував Крістель, хоч і побоювався за наслідки. Але вона тільки сказала:

— От ми й продемонстрували.

За вітриною нікого не стало.

Надвечір я купив Крістель шолом. Він дуже пасував їй. Ми виїхали за місто. Я знав гарний ресторан у саду над річкою. Ми з Карлом частенько навідувалися туди. Всі столи були зайняті. Крістель розчаровано поглядала на мене. Я моргнув Джонні — знайомому кельнерові. Той кивнув головою в бік столу, на якому стояла табличка з написом «Службовий». Ми зручно влаштувалися. Поки звідкись хором гукали «Кельнере!», Джонні приніс нам каву й торт.

— Прошу, може, пані бажає ще чогось?

Крістель явно були не до вподоби такі типи, як Джонні.

З-за нашого столика видно було причал. Від нього й до нього сновигали пароплави. Боцмани поблажливо поглядали на пасажирів і поводитися з ними, як з малими дітьми. Такої самовпевненості їм, либонь, надавали білі кашкети з якорями. Я заходився розвивати перед Крістель

ідею обрядити в такі кашкети всіх людей. Але боцмани тоді, напевно, винайдуть щось інше, аби вирізнятися з-поміж решти людства. Може, нашіють барвисті торочки на манжети?

Крістель, сміючись, запевнила, що такі навіжені ідеї ніколи не спали б їй на думку. Коли повз нас пройшли кілька солдатів, я перевів розмову на мою службу в Народній армії. Цю тему я спільно з Карлхеном частенько розвивав перед жіноцтвом. Наші історії дедалі вдосконалювалися. Карлхен у своїх оповідях завжди представлявся героєм-переможцем. Спершу брала досада, бо для мене він залишав тільки краплини слави. Зрештою, я почав сам себе видавати за телепня, якому завжди не таланить. Та невдовзі помітив, що мене слухають з більшою цікавістю, ніж Карлхена. Мої оповідання були веселі, і, крім того, всі слухачі визнавали мене скромним. Крістель теж сміялася в наперед визначених мною місцях.

Раптом я затнувся на півслові і втупився в обличчя, що вигулькнуло біля нашого столу. Одна з моїх колишніх знайомих простягнула до мене через стіл свою наманікюрену руку, і я відчув пахощі «Флер де Амстердам». Її звали Карін. Ми зустрічалися два чи три місяці. Це була одна з тих дівчат, що умлівають, тільки-но пильно подивився на них. Вона мала довге русаве волосся, що вільно спадало на плечі. Може, я витримав би з нею на один-два місяці довше, якби вона не докучала своїми химерними забаганками. Їй до нестями хотілося мати від мене дитину. Коли ми розлучилися, вона писала листи моїй матері. Та відповіла, що не хоче втручатися. Я вважав це дуже пристойним.

Тепер, коли несподівано нагодилася Карін, мене мало грець не вхопив.

— Що ти тут робиш, Роланде?

Цього разу мій гульть зреагував навдивовижу добре. Я не помітив її руки й відповів:

— Приїхав сюди зі своєю нареченою, бо тут ми не знаємо нікого, хто б міг нам докучати.

— Ах,— спантеличилася вона, намагаючись поглядом спопелити Крістель, потім, опанувавши себе, ущипливо просокотіла: — Ну, то бажаю приємних розваг!

Так принаймні було забезпечено пристойний відступ. Але враз її обличчя стало зовсім старе й негарне.

— Це шкільна подруга,— пояснив я Крістель.

— Шкільна подруга?

— Ну, гаразд — колишня моя знайома. Я вже з цим покінчив, але вона все ще ганяє за мною.

— Може, дівчина кохає вас!

Ця думка була мені цілком нова.

— Ви гадаєте?

Якусь мить вона непевно поглядала на мене, потім розсміялася:

— Авжеж. Маючи стільки знайомств, можна й не додуматися до цього.

— Ви, мабуть, добре обізнані з моїми справами, — образився я.

— Знаю декого з вашого автопарку.

Вона зашарілася.

— Кого? — злякано спитав я.

— Не хочу називати.

Переді мною промарширував увесь чоловічий склад нашого підприємства, але знайти винного не вдалося. Це ще більше тривожило.

— Ваш друг?

Крістель загадково всміхнулася.

— Скажімо, близька мені людина.

Виходило на гірше, ніж я сподівався. Наша прогулянка ні до чого. Може, її залицяльник на роботі сміятиметься з мене... Її рука м'яко лягла на моє передпліччя.

— Походимо грохи?

Коли ми вже зібралися йти, пульт управління запропонував мені вихід: «Крістель заручена з хлопцем із нашого автопарку. Він хуліган і п'яничка. Вона хоче позбутися цієї людини. Отож і тулиться до тебе, друже Роланде! Ти повинен визволити її. Чи краще волієш залишитися осторонь?» — «Ні», — відповів я своїм внутрішнім підказувачам, кладучи на стіл гроші для Джонні. Ми пішли уздовж набережної. Мені не вдавалося зобразити люб'язного. В голові прокручувалися кадри помсти хуліганові й п'яничці.

— Що з вами? — спитала дівчина з Дивнограда.

Вона була в чудовому настрої. Може, той чоловік не п'є, не б'ється? Це було б жахливо.

— Ви зустрічаєтеся з ним часто? — спитав я, коли ми пройшли десь із кілометр.

— Аякже, щодня. Ми ж бо живемо разом.

Хотілося заволати.

— Вільний шлюб,— дратівливо процідив я.

Дівчина зареготала.

— Чом це так вас непокоїть?

— Бо ви подобаєтесь мені,— закричав я, намагаючись пересилити гуркіт трамвая, що проходив по набережній.— Бо мені прикро, що ви живете з отаким хуліганом і п'яницею!

Моє обличчя аж нашіло люттю.

— Даруйте,— знігилася вона.— Я мала б вам сказати це одразу: то мій батько!

Мені заціпило. Отак мене вже давно ніхто не підсікав!

Пройшли ще трохи. Поступово я оговтався. Її доброго настрою ніби й не було. Біля пам'ятника спортсменам вона збентежено промовила:

— Розумію, чому ви так сердитесь. З мене погана жартівниця. Я дурна для таких витівок.

— Я не сердитий, а ви не дурна. Не кожному дано бути таким базікалом, як я.

Ми стояли одне навпроти одного. Тепер могло статися тільки одне: ми повинні були поцілуватися і не лише для того, щоб когось там подразнити.

Потім вона задумливо сказала:

— Роланде, щось воно виходить не так, як слід. Мабуть, ми трохи закохані одне в одного. Ти, може, скочеш знову зустрітись зі мною, в тебе є вільний час? — Я при-такнув.— Але ж двічі на тиждень у мене вечірні заняття в школі. Решту вечорів я сиджу вдома над книгами.

— Навіщо?

— Я пішла з восьмого класу. Батьки не досить суворо муштрували мене. Шкільне життя здавалося таким важким. Мій класний керівник щоразу казав: «Ти, ясна річ, знову нічого не знаєш. Не буде з тебе пуття...»

Вона опустила очі й ніяково смикала хустку на шиї.

— То ж було давно,— заспокоїв я її.

— Дарма, мені й досі боляче. А тоді я мало не збожеволіла.

— Один вихователь у ремісничому училищі називав мене безнадійним. То я приварив йому велосипед до залізної колони.

Ця згадка розсмішила мене, а Крістель, як і перше, валишалася серйозною.

— Отому Яношеві було тоді стільки ж років, як мені зараз.

Вона говорила так, ніби мене й не було тут.

— Коли він сидів, то здавався маленьким. А коли підводився, видно було, що в нього міцне, добре треноване тіло.

Нараз Крістель урвала себе:

— Смішно, що я все це розповідаю тобі.

— Розповідай.

— Декому з нашого класу Янош дозволяв називати себе на ім'я. Його знали й по секції боротьби. Він був тренером. Коли я покидала школу, то сказала йому, як і інші: «Бажаю вам усього найкращого». Він розсміявся: «Побажай мені кращих учнів». Кілька років я не бачила Яноша. Потім якось зустріла його на вулиці. Він анітрохи не змінився. А от я змінилася, сформувалася моя фігура. Янош не одразу і впізнав мене. Коли ми вже розминулися, він ще раз обернувся: «Ви не...» — «Так, — відповіла я, — та сама, з котрої не буде пуття». Він почав розпитувати, як мої справи. Тим часом я вже вивчилася на продавця, спілкування з покупцями надало мені впевненості. Мої відповіді звучали ніби трохи звисока.

За кілька днів від нього надійшов лист. Він писав, що помилявся, бо був занадто молодий. Що хотів би познайомитися зі мною ближче. Яюсь у неділю ми поїхали з ним на пляж. Він поцілував мене, ніби це само собою зрозуміле. Потім спитав, чи могла б я його покохати. Я розсміялася. Він образився.

Так минуло літо. Ми зустрічалися, та я не криючись зневажала його. Мабуть, спочатку він волів мати мене для розваги. Але згодом у нього з'явилися серйозні плани — він хотів одружитися зі мною. Для колишніх однокласників це була сенсація.

Батько завжди балував мене. Ніколи не лаяв. Коли мати корила, я бігла до нього, знаючи, що він усе залагодить. Часто вони через це сперечалися. Про Яноша перша дізналася мати. Вона обурилась і зчинила галас, кричала, що я дешева дівка і поміж людьми вже йде поговорі. Нахвалялася побити мене віником. Мені тоді ще не було й вісімнадцяти. Батько замкнувся зі мною у вітальні. Поки мати на кухні рюмсала і лаялась, він спокійно розпитував. Я розповіла йому все про себе і про Яноша, а наостанку помітила, як він відірвав гудзика од свого піджака. Нараз жбурнув гудзика на підлогу і загорлав: «Ти дурна корова!» Такого я ще від нього досі не чула.

Він спитав, де живе цей Янош. З переляку я вибовкала йому адресу. Батько пішов туди. Мати марно намагалася втримати його. Хотіла пришити того гудзика.

Через годину батько повернувся. На лобі в нього світилася свіжа гуля. Мати була в нестямі. Батько спокійно промовив: «Нічого особливого не сталося. Я вривав йому, та він дужчий». Потім додав: «А тепер послухай». Мати швиденько вийшла з кімнати. «Отже, слова «дурна королева» я беру назад, хоч у принципі воно відповідає дійсності. Визнаю свою провину і в тому, що в школі ти була, скажімо, не взірцем. Є сила жінок, яким бракує клепки,— він постукав мене пальцем по лобі,— котрі вважають за можливе компенсувати це тим, що морочать голови чоловікам. Раніше жінки нічого іншого не могли й запропонувати, але сьогодні, ні...» Батько, мабуть, має рацію.

Якусь мить ми помовчали. Тоді я гаряче спитав:

— А якби твій батько зажадав, ти пішла б у монастир, га?

Вона весело засміялася.

— Ні. А десятирічку я все-таки хочу закінчити. Інакше не зможу поступити на курси при торговельному училищі.

— А потім?

— Потім я, може, колись стану керівником торговельного закладу з десятьма філіями чи й більше.

— Ого! Уяви собі: ти сидиш у кабінеті, перед тобою стоять радіопередавач і штук двадцять телевізорів. На екранах ти можеш бачити, що відбувається в усіх торговельних точках. Ти кричиш: «Алло, п'ятнадцятий! Чому не обслуговуйте даму з садом на даху?» — «Це не сад!» — «Ну гаразд, тоді це капелюх!» — «Слухайте, три-А! Он якийсь шибеник тягне у вас із діжки солоні огірки. Подбайте, щоб він хоч помив пальці, навіщо нам морока з санітарною інспекцією! Номер десятий, протріть вітрини, інакше люди подумают, що у вас ремонт!»

— Ну, може, воно буде не зовсім так,— сміючись, сказала Крістель.

— Атож, в уяві все це набагато красивіше. Тому й не варто дуже намагатись здійснити свої мрії, щоб потім не розчаровуватись.

— Була колись людина, котра мріяла штучно видобувати золото. І ненароком винайшла порцеляну,— зауважила вона.

У сутінках повернулися ми назад до стоянки машин. Перш ніж вирушити, я спитав:

— Коли знову зустрінємось?

— Весь тиждень я не матиму часу.

— Годі тобі!

— Ти просто уяви собі, що кожного дня бачишся зі мною,— захихотіла вона.

Це чомусь не вдовольняло мене.

Ми поїхали. Трохи повагавшись, вона назвала свою вулицю. Зрештою, звеліла зупинитися перед будинком, що показався мені знайомим. Коли зійшла з мотоцикла, я потягнув її під ліхтар, узяв обличчя в долоні й пильно вдивився в нього. І знов побачив здивовані очі. Вони нагадували когось, хто був мені симпатичний.

Сигнальні лампи на моєму пульті управління спалахнули, сповіщаючи тривогу. Блискавично промайнули в голові всі мої перемоги, якими я вихвалявся в бригаді. Тут, наприклад, були фотографії дівчат, де на зворотному боці стояли відбитки нафарбованих губ. Потім пригадалося, як одного разу під час святкової прогулянки на пароплаві я шпився і впав з причалу. Мене тоді привіз додому Габен. І ще сила всіляких речей зараз була до огиди неприємна.

— Твій батько знає, що ми знайомі?

— Ні.

Сигнальні лампи на пульті управління погасли.

— Краще не кажи йому,— запропонував я.

— Чого?

— Просто так.

Але вона здогадалася:

— Гаразд. Та більш, ніж досі, він нічого не міг би мені розповісти про тебе.

Я відчув на щоці поцілунок. А потім вона майнула в дім.

Наступного дня я уважно обмацав поглядом Габенове обличчя, шукаючи в ньому риси Крістель. Знайшов навіть один зуб, що трохи виставав, як у дочки. Очі з дрібними зморшками в кутиках були також однакові. Вони, певно, й бачили набагато більше. Габен був солдатом на війні. Чи брав він коли-небудь на мушку тими очима людину? І чи стріляв? Ця думка не подобалася мені. Та, зрештою, Габен воював на фронті. Крістель ніколи

не потрапляла в таке становище. Однак її очі нічим не відрізнялися од Габенових.

— Що сталося, Роланде? — спитав Габен, зацікавлений моїми розглядинами.

— В тебе на оці, здається, вискочив ячмінь.

Габен глянув у дзеркальце машини. Краще б я сказав йому, що мені подобається Крістель.

Дні спливали дуже повільно. Майже щоранку я бачив Крістель, коли купував сніданок. Моя бригада вже звикла до цього. Тільки Шапдель одного разу прохопився:

— Ручуся, то знов якась спідниця.

Після роботи мені тільки зрідка вдавалося побачити Крістель. То їй треба було до вечірньої школи, то готувати домашні завдання. Кілька разів умовив її поїхати на невелику прогулянку за місто. Проте вона більше не дозволяла цілувати себе.

— З обома цими навантаженнями разом — навчанням і коханням — я не впораюся, — пояснила Крістель.

Ну, що ж буде далі? Порвати з нею не вистачало духу.

Я дедалі більше віддалявся од Карла. Мене смішило його захоплення морськими подорожами. Свої проблеми я не міг з ним обговорювати. Це було б неприємно для нього.

Сталося кілька пригод з принцесою Ітцлі. Але принцеса дуже нагадувала мені Крістель, і я не міг наслідувати її пораду: «Просто уяви собі, що ти зі мною». Найчастіше я стовбичив перед телевізором разом із матір'ю, коли вона не бувала в рейсі. Сидів у кріслі, втупившись поперед себе, і лише зрідка тямив, що діється на екрані. Часто до пізньої ночі ми дивилися спортивні передачі. Одного разу, коли товсті чоловіки піднімали чимраз більшу вагу, я спитав, чи воно їй цікаво. Мати похитала головою. Тоді я збагнув, що їй просто хочеться побути зі мною. Вона мала одного мене. А мій батько безкарно гуляв собі, мабуть, розважаючись десь на Репербані¹.

— Звідки ти видобула цього Артура? — спитав я.

— Твого батька? — вона оживилась. — У нього була відпустка після поранення. Ми познайомилися з ним у госпіталі, де я працювала. Кілька тижнів побули разом, а потім одружилися.

¹ Вулиця в Гамбургу, де розташовано багато розважальних закладів.

— Чому ти пішла за нього?

— Чому? Я була молода. Ми кохали одне одного.

Я мало не впав. Моя мати кохала Артура — цього екранного вояку!

— Він уже тоді звихнувся на тих подвигах у пустині?

Вона кивнула.

— Я пишалася з того, що його поранено в бою з англійцями й бедуїнами.

— Ну, знаєш, — обурився я, — це звучить так, ніби ти стояла за Гітлера!

— Авжеж, воно так і було.

Мене наче раптом блискавкою вразило. Не може цього бути!

— Я залюбки працювала в спілці німецьких дівчат. Мені подобалися вечірні вогнища на привалах, зіркові походи і конкурси пісень під час окружних днів культури. Дівчиною я ладна була за Гітлера у вогонь і воду.

Чи жартує з мене мати? Ні, вираз її обличчя залишався серйозним.

— Ну, в такому разі ти чудово пасувала Артурові, — докинув я, сповнений люті.

Материне обличчя спохмурніло.

— Артур і потім більше нічого не засвоїв, — сказала вона.

А як поведився б тоді я?

Якось пополудні я зустрів перед нашим парадним Брітту, дочку Козерових. Дівчина знову задирливо дивилася на мене з напіврозкритим ротом.

— Ну, Роланде, в мене тепер в час, — сказала вона, поглядаючи на мою машину.

Слід би заборонити ці коротенькі спіднички, подумав я.

А чом би й не поїхати кудись із цею Бріттою? Їй було майже вісімнадцять, і вона незабаром мала закінчити школу. Вже не дитина! Оскільки мій пульти управління не заперечував, я жестом запросив її на мотоцикл.

Їхати з нею в напрямку пам'ятника спортсменам не хотілося. Через оту Брітту я не мав наміру затьмарювати спогад про Крістель. Я знав відлюдну піщану греблю, порослу чагарником. Окрім поїздів, що вряди-годи проїжджали вгорі, ніщо тут не заважало.

Коли ми приїхали, я опустився на пісок і почав роззиратися. Життя здавалося нудним, хоч Брітта сиділа позад мене і для спроби обвила руки навколо моєї шиї.

— А що далі? — байдуже спитав я.

— Не прикидайся наївним,— сказала вона і вкусила мене за вухо. Потім ображено додала: — Це не конче мусить бути кохання. Чи, може, ти сентиментальний?

Я грубо схопив її і повернув до себе:

— Навіщо тобі вчитися? Йди просто на вулицю!

І враз відчув смак ляпаса.

— В мене ще ніколи нічого не було з чоловіками,— сказала вона і, схлипуючи, додала: — А мені вже скоро вісімнадцять...

З цими словами Брітта притулилася до моїх грудей, і сльози потекли мені за пазуху. Я відчував, як сивіє моє волосся, і постарів щонайменше років на десять, примовляючи:

— Це не ганьба. Ти обов'язково зустрінеш свого коханого. Він любитиме тебе, а ти — його.

Вона ще трохи поплакала мені в пазуху, потім попросила носовичка. Поцілувала мене в щоку й сказала:

— Маєш рацію, Роланде, треба вміти ждати...

Коли ми сідали на мотоцикл, з'явилося таке відчуття, ніби щось буде втрачено, якщо негайно не поїхати до Крістель. Брітта зійшла перед нашим парадним, а я поїхав далі.

За кілька хвилин я завернув на вулицю, де жила Крістель. Перед самим мотоциклом дорогу перейшли Габен і його дружина. Обое мали такий вигляд, ніби вибралися до церкви. На ньому був темний костюм з широким галстуком, а на ній — сукня з тафти, що виблискувала, як копчений оселедець. Я загальмував.

— Роланде? — зрадів Габен.— Ти до мене?

— Ні, до твоєї дочки.

Якусь мить він безтямно дивився мені у вічі.

— Навіщо тобі Крістель?

— Хочу оспівдитися їй.

— Так, так,— Габен заклопотано похитав головою.— Вона радітиме.

Раптом якась риса на Габеновім обличчі насторожила мене. Мабуть, він гадає, що то одна з моїх витівок.

— Це серйозно,— запевнив я.

Дружина Габена широко розкрила очі.

— То, мабуть, одразу можна відсвяткувати й заручитися,— сказав він,— он тільки повернемося з урочистого вечора енергетиків. А до того часу ти все з'ясуєш з нею.

Габен трохи примружив одне око. Віп, либонь, таки нічого й не знав. Проти його усмішки я був беззбройний.

Мені зовсім не хотілося ошукувати Габена. Мої радники з сектора чесності й цнотливості в особистому житті паполягали, щоб я, не криючись, сказав усю правду.

— Габене,— простогнав я,— ми з твоєю дочкою вже давно знайомі. Разом їздили на прогулянки...

Він задоволено потирав руки.

— Якби ти справді знав мою дочку, Роланде, то не наважився б на такі побрехеньки. Ну, бувай здоров.

Дружина Габена раптом розсміялася:

— Трохи гумору ніколи не завадить! Я завжди кажу про це людям, коли вони приносять платню за газ і світло.

— Нам уже час, мамо,— промимрив Габен.

Я поволі пішов до будинку Крістель і піднявся сходами. Поки дзвонив, голова ходила ходором. Минула ціла вічність, перш ніж там щось заворушилося. Серце аритмічно затьохало.

— Роланде! Боже милосердний! — здивувалася Крістель, впускаючи мене.

— Цілий день думав про тебе сьогодні,— сказав я, йдучи за нею темним коридором.

У кімнаті на столі лежали акуратно складені книжки й зошити. Записи в них були ніби друковані. Хтозна, чи прийме Крістель моє освідчення? Мене налякали її акуратні зошити.

Ми посідали одне проти одного на старомодних стільцях з високими спинками. Я опустився скраєчку і мало не впав. На пульті управління було заготовлено невеличку промову: «Я радий, що знову побачив тебе. Причина мого приходу особлива. Після довгих роздумів, зваживши всі обставини, я дійшов висновку, що ми повинні об'єднати наші долі в єдину, спільну!» Це звучало б, як промова на профспілкових зборах. Краще було не вголосувати її. Натомість я збептежено відкашлювався.

— Хочеш кави?

— Ні,— надто голосно відказав я, бо хтось нашіптував мені: «Тепер або ніколи».

Крістель зляканими очима глянула на мене.

— Дякую, ні,— виправив я становище,— кави не хочу.

Тепер це було сказано падто тихо. Щось зіпсувалося в моїх голосових зв'язках.

— А чаю? — жваво спитала Крістель, ніби в цьому крилося розв'язання складної ситуації.

Може, мій підказувач переніс на неї якусь частину хвилювання.

— Не хочу чаю.

Ми замовкли, спантеличені одне одним. За кілька секунд я почув своє белькотання:

— Є така собі галактика. Це зоряна туманність на відстані мільйонів світлових років...

«Вб'ю цього Роланда Ленца», — розгнівано вирішив я.

Крістель здивовано позирала на мене, і це надихало продовжувати лекцію:

— Отож кожний землянин має там, угорі, свого консультанта — людину з картотекою. В ній занотовано всі якості відповідного жителя Землі. Коли твоєму консультантові заманеться, щоб ти про щось подумала, він надсилає тобі імпульс, і вмиль ти вже думаєш про це. Часом отут на Землі питаєш себе: як же воно так — на похороні ти можеш думати про щось кумедне, а на святі — про сумне? Все це від отих імпульсів з галактики. Іноді консультанти збираються за пляшкою вина. Тоді вони показують один одному картотеки і вирішують: «Цей має зустріти таку-от, а ця — такого-от». Вони надсилають свої імпульси нам, і обрані справді зустрічаються.

— Шкода, — закинула Крістель, — я гадала, що ти сам додумався прийти до мене. А воно лише імпульс.

Не звертаючи уваги на цю шпильку, я вів далі:

— Вгадай лишень, яке рішення вони прийняли щодо пас?

— Мій консультант вирішив, що мені слід активно взятися за домашні завдання.

— Не вгадала, — я підвівся і обійняв її. — Щоб ми поцілувалися. Щоб ми кохали одне одного...

Я ніжно підвів Крістель до капани, сів поруч і, цілуєчи її, заходився коло її плаття.

— Отаке вирішили твої нахабні консультанти?

...Коли я прокинувся, надворі смеркалося. Подумав: «Усе це неправда». Потім відчув тепло її тіла. «Таки правда», — майнуло в голові. Потягнув за шнур — сна-

лахнула лампа. Крістель закурила своє обличчя в мою праву руку і ледь чутно дихала. Обережно забравши руку, я побачив, що вона не спить.

— Наші консультанти воліють, щоб ми одружилися.

Крістель підхопилася:

— Ти з глузду зсувся!

Хіба я не досить урочисто попросив її руки? Чи, може, вона хотіла тільки того, що й Брітта?

— У чім річ? — холодно спитав я. — Ти хочеш піти за мене чи ні?

Вона притулила свій ніс до мого. Ми кліпали очима, так що наші віії стикалися.

— Я хочу цього. Але зараз нам нерозумно одружуватися. В мене незабаром іспити. А потім піду вчитися в торговельне училище.

— Годі, виходь за мене, — почав я благати її.

— Якщо ми й одружимося, я матиму зовсім мало часу для тебе.

— Байдуже. Я був би щасливий, якби найперше, що побачив, прокинувшись уранці, і останнє, на що подивився, йдучи спати, — була ти.

Я недовго роздумував. Сказав саме те, що відчував у цю мить. Мої ж радники були обурені. Я ігнорував їхню підготовчу роботу і позбавив себе можливості вдати, що все це безневинний жарт, коли Крістель відмовить. Мої дипломати на пульті управління скрушно хитали головами. Вони поздавали свої дипломатичні паспорти, свої дипломатичні теки, звільнили свої дипломатичні столи і зажадали переходу на внутрішню службу.

— Це, звичайно, безглуздо, але я одружуся з тобою! — сказала Крістель.

Вона знову сховала обличчя в моїй руці, а потім нараз схопилася:

— Ти нічого не чув?

— Ні.

— Внизу спинилося таксі. Мої батьки.

Ми блискавично вдяглися, посідали за стіл, і я поринув у книгу. Ще за якусь мить, глянувши одне на одного, ми зареготали.

— Вже одинадцята. Вони таки можуть скоро приїхати. Але я хочу спочатку сама з ними поговорити.

— Гаразд, я вшиваюся.

Моя мати сьогодні заступала одного свого колегу, і о двадцять третій годині двадцять три хвилини її експрес «Балтика» відходив зі Східного вокзалу. Кортіло негайно поділитися з нею великою новиною. О 23 годині 15 хвилин я збіг сходами на перон.

Експрес стояв, як тигр, готовий до стрибка, і дожидався стартового сигналу. Залізничники, здавалося, напружено очікували цієї події, хоч поїзд вирушав щонаочі в той самий час.

Мати біля відчинених дверей вагона вдвлялася в семафор, де в цю мить, замість червоного світла, вистрибнуло зелене. Я хотів погукати її, але мене випередив рудий швед. Він став розважливо допитуватися, на яких станціях зупинятиметься експрес. Мати давно помітила мене і запросила шведа у вагон. З репродуктора мляво падали застереження: зачинити двері, проводжаючим відійти од поїзда, в дорозі не кидати з вікон недокурків через небезпеку лісових пожеж.

Коли репродуктор змовкнув, я сказав матері:

— Слухай, я одружуюся. Оце тільки що спитав у неї, чи вона згодна.

Мати знов уважним поглядом обвела перон і сказала:

— То скоро я залишусь сама. Вона гарна?

Досі я нічого не розповідав матері про Крістель.

— Так, дуже гарна.

Стрілка електричного годинника перескочила на позначку 23. Мати ввімкнула зелене світло свого кишенькового ліхтаря і підняла його. Пролунав свисток. Загули дизельні двигуни.

— Сподіваюся, що ти будеш щасливий,—сказала вона і піднялася у вагон.

Поїзд рушив спочатку повільно, потім з кожною секундою почав збільшувати швидкість. Двері, в які увійшла мати, зачинилися. Я дивився вслід червоним вогням експреса. Серце млоїло від якогось щемливого почуття.

Із зубчастих мурів фортеці Бадузи розляглися звуки фанфар. Я гордо пройшов повз вартових, котрі салютували мені своїми алебардами. Мої кроки відлунювали в залах, що ставали чимраз розкішніші. Габен, усміхаючись, сидів у тронному кріслі. Я став на коліно й поцілував його меч. Він підняв руки для благословення.

— Добридень, Габене,— гаркнув я.

Він па мить відірвав погляд від журналу, де реєстрував наряди, і подав мою путівку.

— Здоров.

Габен взагалі не подавав виду, що він фактично мій тесть.

— Добре погуляв на вечорі? — спитав я, сподіваючись перевести розмову на найважливішу для мене тему.

— Добре.

— Вино пив?

— Єге.

— Ти, мабуть, і танцював.

— Атож.

— Додому повернувся пізно?

— Десь близько дванадцятої.

— Ага.

Нічого іншого не йшло на думку. Мабуть, Крістель ще не мала нагоди розповісти своїм батькам про новину. «Шкода»,— подумав я і подався за звичним маршрутом. У крамниці, купуючи сніданок, я дізнався, що Крістель пішла до контори.

Всі з нашої бригади, крім мене й Габена, в цю пору пороз'їжджалися в рейси. Ми лише вдвох сиділи в їдальні за нашим столиком. Габен кишеньковим ножиком акуратно порізав на смужки свій бутерброд і повагом пережовував їх. Потім почав зчищати шкірку з яблука, намагаючись утворити з неї суцільну спіраль.

«Як він оце сидить,— подумав я в захваті.— Як він їсть. Якби стався землетрус і з гуркотом падали будинки, все одно був би Габен і чистив би своє яблуко. Може, це трохи перебільшене. В усякому разі, Габен знав би, як поводитися в катастрофічній ситуації. Воно й добре. Знаєш, на кого можна звіритися».

Увійшов Шандель і гепнувся на стілець.

— Був довгий рейс? — спитав я.

— Ні,— відказав Шандель,— я не поспішав. До біса цю одвічну хапанину.

Він піддав інспекції свій сніданок, відсунув його і здригнувся.

— Щось не гаразд із сніданком?

— Де там сніданок,— відмахнувся він.— Я тільки що віз ящик з аеропорту. Ну, й ящик, хлопче...

— Що за ящик?

— Звичайний собі ящик, але в ньому щось шаруділо. Він повернувся до Габена:

— Фріце, тобі колись траплявся ящик, у якому шаруділо?

Габен байдуже стеноу плечима.

— Шаруділо так, ніби сотні щелеп гризли цемент.— Шандель здригнувся.— Ну, приїхав до інституту і зібрався скидати ящик, коли бачу, як над ним піднялися дошки і зсередини щось вилуплюється.

— І все ще шаруділо?

— Страшенно.

— То що ж воно таке було?

Шандель ще раз здригнувся, перш ніж спромігся на відповідь:

— Слимаки, хлопче. Справжні слизькі слимаки для дослідів.

Певний враження, якого справив на нас, Шандель відкинувся на спинку стільця і взявся за їжу...

Я сміявся, Габен, навпаки, був незворушний, навіть не показав свої звичної посмішки. Тільки відкусив кінчик сигарети і виплюнув з рота рештки тютюну. Шандель образився, що його розповідь дістала такий слабкий відгомін.

— Масш поганий настрої? — спитав він Габена.

Той мовчки поглядав на нього.

— Ти збагни, Шанделю,— втрутився я,— Фріц учора був на вечорі. Вино там лилося потоками, як з Ельдорадо. Певно, весь день болітиме голова.

Я підморгнув Габенові, і в цю мить побачив, що сигарета в його руді тремтить. Хотів уникнути його погляду, але він учепився в мене очима.

— Мені вже давно остогидли твої дурні жарти,— промовив він так тихо, що Шандель сторопіло зиркнув на нас.

Ясно: Габенові відомо все про мене й Крістель.

— Пробач, Фріце,— сказав я.

— З тобою я не хочу більше мати справи,— раптом голосно відрубав він.

Тримаючи в руках чашки з кавою, до столу підійшли Барнат і Бураш. Вони якось педовірливо поглядали на нас.

— Що ти вже знову там накоїв? — накинувся на мене Барнат.

— Нічого, просто я одружуюся з його дочкою.

Моя відповідь була як гарматний постріл, що влучив у траурну процесію.

— Оце так! — зрадив Бураш.

Габен крутнувся на своєму стільці вбік, ні на кого не дивлячись.

— Не розумію тебе, Фріце, — буркнув Барнат. — Адже ти сам давно радив йому одружитися.

— Але не з моєю дочкою! — спалахнув Габен.

Он воно що!

— Я тобі не підходжу?

Габен зовні заспокоївся.

— Не хочу, щоб моя дочка вийшла заміж за баламуту, — сказав він. — Блазень добрий лише в цирку. А в родині він мені не потрібний!

Я підвівся й поволі пішов до дверей. Надворі повз мене проходили товариші. Я невиразно бачив їх, розумів, що вони віталися, хоч слова не доходили до свідомості. Мій пульт управління працював упівсили. Здавалося, десь у мене вийшли з ладу кілька агрегатів. За спиною хтось прочовгав старечкою ходкою. Це єдине, що ясно дійшло до мене. Я обернувся. Нікого. То були мої власні кроки.

Насилу відчинив дверцята, заліз у кабінку і натиснув на стартер, але мотор не заводився. Поволі опустив голову на кермо. Побачив, як лежу на спині в масці блазня посеред порожньої арепи. «Ах ти нікчема, ах ти баламут, нездара, блазень!» — лаявся один з моїх радників. Другий відказував: «Блазні теж люди!» — «Напівлюди, чвертьлюди, восьмухи!» — знову заходився ганити перший.

Хтось із силою рвонув дверцята. Переді мною стояли Бураш, Барнат і Шандель.

— Ви вже маєте житло? — спитав Бураш.

— Житло? — над такими практичними питаннями я ще не замислювався.

— Коло мого дому є стара крамниця, — сказав Шандель. — Не сказати б, що це розкішні апартаменти, але, поки знайдеться щось краще, там запросто можна жити.

— Дякую. А втім, я переходжу до іншої бригади.

— Через Габена? — спитав Шандель. — Це ж безглуздо. Він прийде до тями.

Я похитав головою, певний, що до скону ненавидітому Габена.

— Ось тут,— сказав Шандель.

Ми стояли перед будинком, що дивився на нас, мов подзьобане віспою обличчя. Я побоювався: якщо швиденько не ввійдемо, то рештки штукатурки посиплються на нас; а якщо ввійдемо, будинок на зло може завалитися.

— Та ні,— заспокоїв нас Шандель,— сам собою він не впаде. За кілька років знесуть усю вулицю, навіщо ж штукатурити його. Це ваш великий шанс. Коли будинок знесуть, вас переселять у новий.

Над крамницею хизувався напис: «Зоомагазин». З пащі сенбернара звисав язик, а на жердині вмостилася папуга. Великими літерами сповіщалося: «Щодня в продажі свіжі водяні блохи». В середині крамниці я марно дошкукувався зміїв та алігаторів. Там висіла тільки клітка для птахів, у якій самотньо нудилось пташине опудало. Дуже до речі була кухня, що прилягала до крамниці.

Коли я глянув у кухонне вікно, що виходило на подвір'я, мене поїняло почуття, ніби ми знаходимося на дні колодязя. Треба високо задерти голову, щоб побачити клапоть неба. З відчинених вікон лунали три або чотири радіомелодії й уривки розмов.

— Може, варто заповнити подвір'я водою й розводити тут рибок,— запропонував я.— Кожен мав би хоч трохи природи.

— Яюсь ми влаштуємось,— сказала Крістель.

— Що? — обурився я.— Ти й справді хочеш тут оселитися?

— З тобою разом, ясна річ.

— Воно не палац,— сказав Шандель,— але тут можна влаштувати пристойне житло.

Мабуть, він таки мав рацію. Навряд чи житлове управління чекало на нас, щоб надати апартаменти з ванною і центральним опаленням. Однак я був украй здивований, коли нам рішуче відмовили віддати «Зоомагазин». Та це не спантеличило мою Крістель. Її обличчя набрало виразу кішки, коли в неї хочуть забрати котенят. Але й у комунальному відомстві сиділи загартовані люди.

Протягом кількох наступних тижнів ми познайомилися з багатьма службовцями. Кожен вищий мав більшу зарплатню, ніж попередній. Нам намагалися підшукати однокімнатні квартири. Всі вони були гірші від «Зоомагазину».

Зрештою, ми дісталися до службовця з окладом щось із тисячу марок.

— Отже, протягом року ви нелегально живете в приміщенні крамниці.

— Ні,— стомлено заперечила Крістель: ми оце ж тільки пояснили йому свою справу.

— Протягом року,— підтвердив я, бо хотів зробити чоловікові приємність.

— Перед тим ви жили в батьків.

Я кивнув і додав:

— Але ми назавжди посварилися з ними. Батько моєї нареченої п'яниця. Він навіть б'є її.

Крістель люто зиркала на мене і хотіла протестувати.

— Треба було пояснити з самого початку,— сказав чоловік, приязно всміхнувшись.— Адже тепер ми не можемо залишити вас просто неба. Ви дістанете ордер.

На вулиці Крістель штрикнула мене ліктем у бік:

— Маєш за свою брехню!

А потім, похопившись, поцілувала.

Під час зустрічей ми з Габеном виявляли велику стриманість. Дипломатичні стосунки хоч і не були порвані, але як мої, так і його співробітники обмінювалися тільки офіційними нотами. В комюніке домінувало таке формулювання: «Переговори сприяли з'ясуванню позицій обох сторін».

Якось пополудні перед нашим «Зоомагазином» спинилася машина Шанделя з фарбами та іншим малярським причандаллям. З неї вийшли мої товариші по бригаді. Серед них був і Габен. Він трохи знічено ступив у торговельний зал і буркнув щось схоже на привітання. Потім почалося миття стін. Близько дев'ятої вечора роботу скінчили. Одному мені для цього потрібно було б кілька днів.

Ми ще трохи посиділи, потім Шандель, Бураш і Барнат пішли. Тільки Габен залишився сидіти на старому ящику.

— Пива? — спитав я.

Він кивнув. Я відкрив ще дві пляшки. Мабуть, настав час для чоловічої розмови.

— Я образив тебе — беру свої слова назад.

— Глибоко шкодуючи з цього,— додав я.

— Що?

— Так часом пишуть у газетах.

— Ах, он воно що.

Видно було, що розмова давалася йому важко.

— А проте, я все одно не в захваті від вашого шлюбу.

— Та... Це й не обов'язково...

Він, не звертаючи уваги, вів далі:

— Крістель хоче досягти чогось більшого в своєму фаху. Не певен, що це вдасться їй, коли ви одружитесь.

Габен був чесний. Він не намагався нічого замовчувати:

— В роботі ти надійна людина, а от у коханні...

— Тобі більше сподобалося б, якби вона взяла заможного дипломованого інженера?

— Річ не в тім,— відказав він.— Я хотів зятя більш зрілого, ніж ти, і такого, що має певну мету в житті.

— З моральними принципами,— доповнив я.— Страх як несправедливо, що батько не може сам вибрати собі зятя. При кайзері воно було краще.

Габен зовні залишався спокійний. Та я знав, що мої аргументи дратують його.

— З тобою ж розмовляють серйозно,— сказав він.

Я знову відчув лють, що й під час нашої сварки.

— Мені хотілося мати такого батька, як ти, Габене. Але тепер я збагнув, що ти лише розігрував роль бригадира, який усе розуміє й заслуговує на довір'я. Враз я став для тебе нічим тільки через те, що схотів одружитися з твоєю Крістель.

Мій голос тремтів, як завжди, коли я хвилювався. Щось ніби здавлювало горло. Ми мовчки курили.

— Я був неправий! — сказав Габен.— Може, і в тебе колись буде дочка, що схоче заміж. Тоді, мабуть, ти й зрозумієш мене.

— Не думаю.

— Почекаймо,— мовив Габен і засвітив на обличчі свою звичайну посмілку.

По цій розмові наші взаємини ожили. Тепер у комюніке писалося: «Бесіди проходили в дружній атмосфері». Але так, як у нас було з Габеном, вже ніколи не буде.

Зрештою, ми обладнали наше житло, і тепер його ніхто не впізнав би. Оглянувши порожню крамницю, мати подарувала мені оцадну книжку, де на моє ім'я було покладено тисячу марок. Мати Крістель не хотіла відставати і зняла з Габенового рахунку таку ж суму. Крім того,

й моя наречена сама заощадила депшицю. Одне слово, ми стали багатими людьми.

В дні, вільні від занять у вечірній школі, ми після роботи гасали по мебльових крамницях. Крістель купувала все наймодерніше. Я залюбки придбав би старий диван, щоб на ньому можна було сидіти, не ризикуючи розм'якшити хребет. А Крістель будь-що хотіла мати дві червоні канапи. Шафи нагадували великі ящики. Вони паганяли на мене втому. Крістель казала, що то добре, бо принаймні мені раз у раз не спадатимуть на думку дурні ідеї.

Ми хотіли було поїхати у весільну подорож до Дрездена, та Крістель вирішила краще купити килим.

За день перед весіллям я переїхав з матиного дому. В останню мить мати ще пробувала висловити сумнів щодо моїх прав на чашку «Дякую». Лише після тривалих переговорів вона віддала її, примусивши взяти й дві інші.

Того дня я вперше прийшов з роботи до власного житла. Крістель була вихідна й розкладала речі по ящиках та полицях.

— Правда ж, гарно? — спитала вона.

Я притакнув, хоч і не був певен цього. Все навколо аж сяяло охайністю. Житло нагадувало мені зошити Крістель, де записи були немов надруковані. Вазу з квітами, що стояла на середині підвіконня, я посунув убік. Крістель подивилася на мене своїми здивованими очима:

— Навіщо?

— Чи ти не знаєш, — пояснив я, — що симетрія шкідлива для здоров'я?

Вона цілком серйозно похитала головою.

— Від цього виникає своєрідна душевна хвороба. В медицині відомий випадок, коли одна жінка завжди ділила свої гроші на дві однакові частини і клала їх у два гаманці в правій і лівій кишнях пальта. Якось вона одержала дев'яносто дев'ять марок і дев'ять пфенігів й з горя отруїлася.

Коли я поставив свої три чашки в кухонну шафу, Крістель скривилася, немовби ковтнувши отру.

О дев'ятій ранку в день нашого весілля перед «Зоо-магазином» загула сирена таксі: ми їхали до відомства реєстрації шлюбів.

Сирена пройняла душу, і ноги мені підломилися. На пульті управління хтось знову збирав докупи всі

аргументи проти шлюбу. Більша частина походила від Карлхена. Номер один: ти вже не хазяїн сам собі. Номер два: після одруження вартість марки становитиме тільки половину. Номер три: що робитимеш, коли тобі впаде в око інша?

— Роланде, тобі погано?

— Ні, ні,— пробелькотів я.

Крістель стояла переді мною в блакитній шовковій сукні, що анітрохи не була схожа на весільне вбрання. Мати моєї нареченої вже кілька днів побивалася з цього приводу. Але Крістель збиралася носити це вбрання ще й після весілля. На мені ж був мій найкращий ясно-сірий костюм.

— Не забудь квіти,— нагадала Крістель.

Квіти я загорнув у папір. Ніхто не вгадає, що ми молодята. Я хотів позбавити людей клопоту. Знав-бо, що думають і вирікають, побачивши десь молоде подружжя. «Заждіть-но, ви ще визнаєте, де раки зимують»,— кажуть одні. Другі питають, чи наречена ще дівчина, а чи вже скоро знайдеться дитина. А найдурніші сиплють дотепи з приводу шлюбної ночі.

Ми перелякалися, бо перед «Зоомагазином» зібрався гурт дітей і пенсіонерів. Таксі було вбране, як на весілля. Очевидно, вже того, що ми збиралися до загсу, досить було, аби надіслати нам цю квіткову «крамницю».

— Ах,— сказав я голосно, щоб чули всі довкола,— на передостанньому моєму весіллі таксі було куди краще прибрано.

По дорозі кілька авто привітали нас світловими сигналами.

— Ти хвилюєшся, Роланде? — прошепотіла Крістель, дихаючи мені у вухо.

— Де там...

У роті пересохло. З принцесою Ітцлі я одружувався щонайменше разів із сто і ніколи досі не торопів.

Коли я одружуся з Крістель, вона, мабуть, скине принцесу Ітцлі з соборної дзвіниці міста Бадузи.

Ось і воно — бюро загсу. Гості вже видивлялися на всі боки, чекаючи пас. Я побачив свою матір, Габена з дружиною, Шанделя, двох дівчат із крамниці, де працює Крістель, і кремезного чоловіка у фракці й циліндрі.

Наша машина повільно під'їздила до будинку загсу. В цю мить на пультах управління стався прикрий інцидент.

Один із моїх підказувачів раптом примусив мене сказати шоферові таксі:

— Їдьмо далі!..

Він обернувся, не розуміючи, що я хочу.

— Не зупиняйся! Їдь далі, прямо! — гукнув я.

Мій колега був спантеличений, але все-таки додав газу. Я уявляв собі, як, сидючи в ідальні, він потім розповідатиме шоферам:

— Ну й пригода ж була сьогодні! Їдемо оце до загсу, коли раптом молодий і каже...

Мені було байдуже. Хай патякає.

— Чого це ти, Роланде?

У заднє вікно я побачив, як наше весільне товариство несамовито жестикулює.

— Що сталося, Роланде?

— Боюся, — пробелькотів я.

— Боїшся? Чого?

Я вчепився в Крістель і почав цілувати її, попри всі завади косметики.

— Ти ж любиш мене?

— Авжеж.

— Ти справді певна цього?

— Так, — сміючись, відказала вона.

— Обіцяй, що ми завжди кохатимемо одне одного, — поставив я вимогу.

— Обіцяю!

Отож-бо. Я відкинувся на спинку.

— До загсу, будь ласка!

Шофер проїхав ще з кілометр, поки дістав змогу повернути назад.

Наші гості, стоячи перед загсом, являли видовище хаосу. Вони дискутували, намагалися заспокоїти одне одного. Лише моя мати мовчала, весело поглядаючи навкруги. Вона перша побачила наше повернення і кивнула нам. Я допоміг Крістель вийти з машини. Фрау Йордан, схлипуючи, кинулася до своєї дочки:

— Що сталося? Скажи, дитинко!

Лише тепер я захопився, що наші квіти й досі загорнуті в папір.

— Ми хотіли зачекати, поки розкриються бруньки, — пояснив я, вивільняючи букет.

Гості засміялися. Аж тоді я впізнав чоловіка з циліндром. То був Бураш. Він, насупившись, стояв збоку.

— Що з ним сталося? — спитав я.

— А боже мій,— пирснув Шандель,— ми сказали йому, що всі зодягнемо сьогодні фраки й циліндри.

Бураш знову впав жертвою свого легковір'я. Мені було шкода його, і тому, підійшовши до нього, я сказав:

— Альберте, цей фрак надає твоїй фігурі імпазантності.

— Справді? — пожвавішав він.

Я впевнено притакнув. Настрій Бураша одразу піднявся.

Час уже було йти до загсу. Я подав Крістель руку, і ми рушили, решта йшла за нами, додержуючи порядку, мов на похороні. Вінчання відбулося не так, як у державі Бадузї,— під деревом колібрі,— а в прозаїчному приміщенні. Спереду на стіні висіли портрети наших державних діячів. Я вже не хвилювався. Для мене все давно сталося. Те, що мало відбутися далі, було чистісінькою формальністю. Я з цікавістю спостерігав, як усі силувалися надати своїм обличчям урочистого виразу, і стримував посмішку.

Ввійшла співробітниця загсу. Вона була приблизно такого ж віку, як моя мати, і мала фарбоване русяве волосся. Заграла музика, записана на магнітофоні. Представниця загсу якусь мить споглядала нас, ніби випробовуючи. Звуки музики стали тихіші і зрештою зовсім змовкли.

— Любе молоде подружжя...— сказала жінка.

Тої ж миті двері рвучко розчинилися. Всі водночас обернулись. В приміщення влетів Карлхен, мій найліпший друг.

— Пробачте, будь ласка,— промимрив він.

Я весело кивнув йому. Карлхен відповів млявим рухом.

Кілька днів тому, коли я приніс йому надруковане запрошення, виготовлене за спеціальним бажанням моєї тещі, він не міг дібрати слів і лише мовчки бив себе кулаком по лобі.

Нарешті Карлхен угамувався, і співробітниця загсу продовжила свою промову. Вона говорила про сім'ю як найдрібнішу клітину державного організму.

Мою увагу прикувала брошка в неї на грудях.

— Ми, жінки, повинні стати сильними,— проголосила вона і підбадьорливо глянула на Крістель.

Мені здалося, що гондольєр, вирізьблений на брошці, зі страху шубовсне у воду.

— Так, стати сильшими,— повторила представниця загсу, звертаючись уже до мене,— щоб чоловік визнав свою дружину рівноправним партнером.

Оце так. Вона, либонь, думає, що я кожної неділі лупцюватиму жінку.

— В чоловіка зовсім не спаде корона, якщо він помие посуд чи візьме на себе іншу домашню роботу.

Я не міг відмовити собі в приємності провести рукою по голові, показуючи, що там пемає ніякої корони.

— Такої корони не видно, бо вона насправді існує тільки в уяві деяких чоловіків,— сказала вона й лукаво посварилася пальцем.

Авжеж, можна б сказати їй, що моя мати працює на залізниці, що через те я часто й прибирав, і купував продукти.

Мені ще ніколи не спадало па думку, що чоловіки мають якусь перевагу перед жінками. Та я проковтнув своє заперечення, аби не порушити урочистості. Може, самій представниці загсу доводиться в своєму подружньому житті безперестану боротися за рівноправність.

Зрештою, настала мить, коли до нас звернулися з виріпальним питапням. Не вагаючись, ми обоє відповіли: «Так». Підписали документи. На мій превеликий подив, жінка з гондолою піднесла пам тацю з золотими обручками. А ми ж не купували їх. Я почав слантеличено роззиратися навкруги, аж поки не вловив щасливого погляду моєї теці.

Отож, це її робота.

Тільки-но ми надягли каблучки, як зусебіч посипалися на нас побажання щастя.

Моя мати смачно цмокнула мене в щоку, прошепотівши:

— Гарна ж яка дружина тобі попалася, Роланде.

Йй-бо, вона не могла б сказати мені нічого приємнішого.

Пані Йордан рюмсала:

— Обіцяй мені, що їй буде в тебе добре.

Я дав слово, хоч вимога ця звучала так, ніби Крістель була щойно купленою канаркою в клітці. Габен відпихнув свою дружину вбік.

— Ну, Роланде,— гукнув він, торохнувши мене по плечу,— якось воно вже буде!

А я подумав: «Авжеж, буде не так, як у тебе. Мені не доведеться відпихати дружину кудись убік, щоб вона не бовкнула чогось дурного».

Карлхен не міг залишатися буйдужим і співчутливо констатував:

— Ти ще шкодуватимеш.

— Тебе воно теж пе мине,— відказав я.

Не варто сердитися на нього. Адже він трохи відсталий.

Потім ми пішли до ресторану. На столах горіли свічки. Кельнер, подаючи Крістель страви, кидав на неї хтиві погляди. Але вона сама давала йому відкоша. А проте я залюбки вийшов би з цим молодиком і з'ясував усе, що годиться в таких випадках. З його дурнуватого обличчя можна було прочитати, що він думає: «Вони виходять заміж тільки тому, що так треба! Якби я, унтер-обер-кельнер, тільки захотів, вона б тебе покинула і побігла до мене!»

Я гнівно орудував ножем, розправляючись із своїм бїфштексом. Зрештою, може, кельнер зовсім цього й не думає? Було цілком ясно: досі я й сам завжди так думав.

Потім усі ми рушили до «Зоомагазину». Барнат приніс свій програвач. Але він мав лише пластинки з оперними аріями. Коли все товариство рішуче запротестувало і зажадало танцювальної музики, Барнат засмутився. На щастя, одна дівчина, що працювала разом із Крістель, жила десь неподалік. Вона принесла свої пластинки. Після кількох чарок Габенового сунічного пуншу настрої гостей підскаочив угору. Пішли танцювати, і всім було байдуже, що я танцюю погано. Лише Карлхен презирливо поглядав на мене. Сам він ніби приріс до стільця. Ніхто ним не цікавився. Було жаль його.

Я підсів до нього. Він присунувся і тицьнув мені в руки складений аркуш паперу:

— Сховай!

— Що це?

— Таблиця. Якщо триматимешся її, ви вбережетеся від дітей. Стопроцентно!

Давніше ми частенько говорили на інтимні теми. Карлхен прочитав багато книжок з сексології. І в цій галузі вважав себе неабияким знавцем. Тепер було страшенно прикро чути від нього отаке.

— Коли заведуться діти,— пояснив він,— ти вже ніколи не викрутишся.

Я зібрався передати йому меморандум, яким оголошую свій шлюб справою остаточною й такою, що не підлягає обговоренню. Та ще не встиг розкрити рота, як він сказав:

— Я бачив весільну фотографію своїх батьків. Вони виглядають на ній, ніби витягли найбільший виграш. А тепер часом сидять удома цілий вихідний, і слова не сказавши одне одному. Гадаєш, вони посварилися? Зовсім ні. Просто нема про що говорити.

— Карлхен,— твердо заявив я,— у нас такого ніколи не буде.

Гості розійшлися десь опівночі. Карлхен так упився, що я не знав, як він дістанеться додому. Довелося провести його до самого будинку. Дорогою він весь час докоряв мені, що своїм одруженням я зрадив дружбу.

Крістель тим часом привела до ладу нашу крамницю. Ми постелились, лягли. Від втоми очі самі собою закривалися. Але з мого пульта управління надійшов наказ: «Не спи! Це ж весільна ніч!»

Я спробував палко обійняти її. Та вона теж позіхала. Раптом обоє ми зайшлися сміхом.

— Хіба воно так уже й важливо, щоб саме весільної ночі... Ми матимемо ще багато ночей, поки постаріємо й посивіємо.

В уяві постали два старих дерева десь при дорозі. Часто я бачив їх уві сні: як вітер гойдає їх; як буря ось-ось зламає; як вони струшують краплинки дощу із свого листа; як висихають улітку.

Я вивів кінноту Бадузи на вихідні позиції і дав наказ штурмувати. Перед нами величезним собором височів будильник з двома гігантськими дзвониками. Наша батарея відкрила вогонь. Дзенькнувши, з корпусу будильника випало скло. Тепер ми підпалили гноти в підготовлених бомбах і пішли в укриття. Повітря стряслося від оглушливого громового удару. Стрілки будильника закрутились, як скажені, і розлетілися в різні боки. Циферблат розвалився, і на поле покотилися міріади шестерень та інших деталей будильника. Потім запала глибока тиша. Ми перемогли!

Я лежав із заплученими очима на своїй червоній капці в «Зоомагазині». Повернувшись із бадузанського поля битви, дослухався, як, схилившись над зошитом,

поскрипує пером Крістель. Уявив собі, як безмовно порушаться її губи, мовчки повторюючи слова. До свідомості доходили ще й інші звуки: жерстяне цокання нашого будильника з двома дзвониками. Він невблаганно свідчив: штурм бадузанської кінноти був породженням фантазії.

Крізь повіки я побачив предмет моєї ненависті. Стрілки повідомляли, що зараз двадцять годин тридцять чотири хвилини. До двадцять першої години сорок п'ять хвилин, згідно з розкладом, який висів у вітрині, передбачено самостійні заняття. Цей план вивісила Крістель. Правду кажучи, я сподівався, що дружина кине курси: адже тепер вона мала мене! Та й, крім того, вважав, що з неї досить буде завідувати одною крамницею. Мені ніколи не кортіло їхати одночасно на багатьох машинах. Цього взагалі не припустили б наші друзі в білих кашкетах¹.

— Людина мусить брати на себе чимраз більшу відповідальність,— відповідала вона.

Це здалося мені витвором не її уяви.

— Слухай, автомобіль так само небезпечний, як бомба. Я по зав'язку ситий відповідальністю при поводженні з ним. А без твоєї крамниці вся округа була б приречена на голодну смерть. Отож ми обоє відповідаємо за життя і смерть.

Проти таких вагомих міркувань Крістель була безпорадна. Тому вдалася до іншої тактики.

— Роланде, ти ж, напевно, хочеш, щоб ми з часом заробляли більше грошей?

— Навіщо?

— Навіщо? — сторопіло перепитала вона.— Щоб могло було краще жити.

— А що ти під цим розумієш?

Вона явно дратувалася, що я вдаю з себе такого телешня, але все-таки пояснила:

— Розумію гарні меблі і гарний одяг. А може, й машину та трохи грошей на ощадній книжці.

— З мене досить і мого мотоцикла,— гордо відповів я.— Ти й справді віриш, що людина стає щасливішою, коли має банківський рахунок?

Вона дощукувалася нових доказів. Я обійняв її:

¹ В НДР білі кашкети є частиною уніформи регулювальників вуличного руху.

— Крістель, ми любимо одне одного — отож у нас усе гаразд.

Вона хотіла щось сказати, але я перешкодив поцілунками.

Однак наступного дня вона таки проголосила свій фінансовий план. Трію чашок «Дякую», «Від щирого серця», «Скромно, але добре» було виставлено на кухонну шафу: Відтепер у чашку «Дякую» відкладатимуться гроші, заощаджені протягом місяця. Кожних три місяці зібрану суму здаватимемо в банк. «Від щирого серця», як на сміх, призначалася для грошей на квартплату, електрику й надзвичайні видатки. Для грошей на повсякденні витрати неминуче залишалася «Скромно, але добре».

Без особливого ентузіазму я констатував, що стрілки нашого чудового будильника підповзли до двадцятої години сорок п'ять хвилин.

Отже, згідно з планом Крістель, я мусив ще цілу годину тримати вимкненим свій передавач. А тоді ми будемо вже падго стомлені, щоб зайнятися якимись серйозними проблемами. До того ж, за моїми спостереженнями, проблема дискусія перед тим, як лягати в постіль, буває шкідлива. В цьому разі важкувато знайти перехід до ніжності. О двадцятій п'ятдесят Крістель підвелася, щоб дістати з полиці зошит. За її спиною я тихенько перевів стрілку будильника на годину вперед. Крістель повернулася, сіла на своє місце і, навіть не глянувши на мене, перевела стрілки на годину назад.

— Не хочеш трохи перепочити? — благальним тоном поцікавився я.

— Цить,— піднісши пальця до губ, відказала вона.

— Відпочинок корисний. Давай зіграємо партію в мюле¹.

— В мюле я завжди програю,— не глянувши на мене, відповіла вона.

Ось тепер голубонька попалася.

— Гаразд, давай тоді в шашки. В них ти завжди виграєш.

Крістель показала на розклад занять. Трохи зачекавши, я почав припмокувати язиком.

— Роланде!

— Саме оце згадав про бананове морозиво із збитими

¹ Мюле — настільна гра.

вершками,— повідомив я, поціливши таким способом у найдошкульніше її місце.

На мить Крістель забула про свою роботу і мрійливо задивилася в далечінь.

— Зараз ніде вже не купиш морозива.

— Ні, купиш,— підхопився я,— в маленькому кафе біля овочевої крамниці!

Було ясно, що вона завагалася.

— У нас кіпчилися гроші,— зрештою, спало їй на думку.

— Є,— відказав я, дістаючи з шафи три чашки.

«Скромно, але добре», «Від щирого серця» були порожні. Зате «Дякую» нашіптувала нам: «Беріть!» Я відгукнувся на цей поклик. На жаль, мені одразу ж підтяли крила. Крістель забрала всі три чашки і знову поставила їх на кухонну шафу. Вони стояли там, позираючи на нас, як три середньовічні фортеці, неприступні для будь-якого агресора. Зопалу я вилаявся. Крістель відповіла холодним поглядом.

Наступного ранку о шостій заgrimотів подвійний дзвоник будильника. Прокинувшись, я похмуро глянув на нього. Крістель удавала, ніби не чує торохкотіння.

— Вставай,— буркнув я і заходився термосити її.

І тут я побачив таке, що шпигнуло мене, як холодний струмінь води. Незважаючи на всі мої заперечення, вона накрутила волосся на бігуді й зав'язалася хусткою. Але уві сні хустка зсунулась. Я ненавидів цю бутафорію. Крістель розплющила очі і, враз усвідомивши свою провину, заскиглила:

— Я сподівалася прокинутись раніш за тебе...

Чому саме зараз на пульті управління мені нагадали мої власні слова, сказані тоді, коли я просив Крістель стати моєю дружиною: «Я був би щасливий, якби найперше, що побачив, прокинувшись уранці, і останнє, на що подивився, йдучи спати,— була ти»?

Ми снідали поквапливо й мовчки. У мене вкрадено вчорашній вечір. Мій поцілунок на прощання перед крамницею, куди я підвіз Крістель на своєму мотоциклі, був якийсь холодний.

Напередодні Габен попросив нас так розпланувати свої рейси, щоб усі могли зібратися за сніданком. О дев'ятій наша бригада в повному складі сиділа за столом. Як

завжди, сніданок я купував у магазині. Крістель значливо шепнула мені на вухо:

— Сьогоднішній вечір — наш.

Я знову помирився з нею.

Габен напнув окуляри й розповів, як ми виконуємо план. А потім сказав:

— Є ще одна справа. Йдеться про Бураша.

Альберт Бураш здивовано підвів голову, і його погляд забігав від одного до другого. Він мовчки допитувався, чи не збираємось ми знову щось із ним утнути. Шандель, Барнат і я нічого не відали.

У чому міг завинити Альберт? З усіх нас він був найдобродушнішою людиною.

— Альбертові минає шістдесят п'ять. Це особливий день народження. Ми не хочемо дарувати йому абищо: хай він сам висловить своє бажання. Це ж, можна сказати, прощальний дарунок. Бо Альберт іде на пенсію.

Бураш почувався ніяково і тільки спромігся пробурмотіти:

— Ет, знайшли собі мороку.

— Це має бути щось цінне,— закинув Шандель.

— Найкраще, мабуть, спорудити йому пам'ятник,— буркнув Барнат.

— Ну, скажи, Альберте. І хай тебе не турбує ціна,— наполягав Габен.

На Бураша від зворушення напала гикавка.

— Я скажу вам завтра.

Він підвівся й вийшов. Ми дивилися йому вслід.

— Шкода, що він іде від нас,— сказав Габен.

Наступного дня на столі стояла обклеєна барвистими етикетками коробка з прорізом на кришці. Габен і Барнат снідали. Я взяв коробку в руки.

— Що це?

— Дарунок до Альбертового дня народження. Коробку він сам змайстрував.

Було якось незбагненно, що Бурашу спала така ідея. Ми гадали подарувати йому якусь річ, а він захотів гроші.

— Коробка трохи перекошена, а кращу він поставив у конторі.

— Що? — скрикнув я. — Невже він і там поставив таку штуку?

— Кожний, хто схоче подарувати йому щось на день народження, може кинути туди свій внесок. А всі гроші він потім пожертвує для В'єтнаму.

— Ото ще дивак,— сказав я з полегкістю.

Бураш часом робив химерні вчинки. Я дізнався, що під час походу на Польщу він дістав відзнаки. Коли почалася війна проти Радянського Союзу, він відмовився брати в ній участь. Бураша розстріляли б, якби лікар не визнав його божевільним. Та Альберт був цілком нормальний. Він тільки трохи повільно думає. А тепер вигдав оту акцію з В'єтнамом. Я вийняв з гаманця одну марку і засунув її в проріз коробки. Барнат підштовхнув Габена:

— Бачив?

Той кивнув головою.

— Одну марку.

— Останній день народження Бураша в нашому товаристві він оцінює в одну марку.

— Та ці гроші взагалі ж не для Бураша,— відказав я.

Якби ми збирали гроші на новий спінінг для Бураша, я, може, кинув би в касу й п'ять марок, бо Альберт справді був мені симпатичний. Якщо ж тепер опуцу п'ятірку, то не зможу два дні палити. Я вже заборгував чашці «Скромно, але добре».

Габен знову взяв слово:

— Я думав, що в тебе свідоме ставлення до В'єтнаму.

Від його тону моє волосся перетворилося на колючу щетину. Тепер Габен міг випустити на волю всі свої політичні запня. Я випередив його:

— Війна у В'єтнамі — це свинство.

— Отож-бо й воно,— буркнув він.

— Маю ще одне питання,— оголосив я з найдружелюбнішим виглядом.

— Давай! — сказав Барнат, котрий любив, щоб до нього зверталися по допомогу.

— Адже гітлерівська війна теж була свипством.

Габен і Барнат синхронно кивнули.

— Якщо так,— підкреслено спокійно сказав я,— то дивно, чому ти тоді йшов аж до самої Москви.

На якусь мить час піби зупинився. Габен глибоко вдихнув і, затремтівши, видихнув. Перш ніж він спромігся відбити мій удар, я весело кинув усім: «Бувайте!» й пішов собі геть.

Пізніше, сидячи за кермом, я ще раз обміркував усе, що сталося. Для кого, власне, призначалися гроші? Для Бураша чи для В'єтнаму?

«Артурів медальйон»,— підказали мені на пульті управління. Я пригадав його. То був маленький золотий лев, що мав очі з коштовних зелених камінців і висів на золотому ланцюжку. Мій батько Артур сидів на кухні, коли я спитав у нього, що то за лев. Артур зняв лева із своїх волохатих грудей і дав мені роздивитися.

— Трофей,— сказав він,— з Африки. Одного разу якийсь зулус чи бозна-хто хотів мені продати цей талісман. Чоловік мав зморщене хитрюче обличчя. У зморшках ховалась облуда, а з очей визирала підступність.— Артур дослухався до власних слів, бо хизувався своєю майстерністю оповідача.— Ми почали торгуватися за лева. Це мав бути символ сили. Я збив ціну вдвічі. Та лев коштував ще менше. Я спитав у зулуса: або—або? Він затявся. Тоді я спокійнісінько повісив медальйон собі на шию й підвівся. Він почав криком кричати, щоб я повернув медальйон. «Якщо наважись, візьми його»,— сказав я. Він, ясна річ, не наважився: адже лев був символом сили, а, крім того, в мене була зброя. Розумієш, я міг просто піти собі, не заплативши й пфеніга. Але я не такий. Тому я заплатив половину того, що востаннє пропонував.

При цій згадці Артур з блаженим виглядом засміявся.

Я не міг більше дивитися йому в обличчя і раптом жбурнув медальйон у вікно. Артур аж заричав і кинувся на мене. Він, мабуть, уколошкав би рідного сина, якби мав час, але, давши тільки кілька стусанів, побіг на вулицю. Обшукав там кожен клапоть землі перед нашим будинком, проте нічого не знайшов.

З носа юшила кров, я ревів і водночас відчував задоволення. Мені ніби вдалося відновити справедливість.

Мабуть, Бураш поставив свою коробку, бо й він має вітиху від справедливості.

Шкода, що не можна зараз піти й кинути в коробку ще п'ятірку! Це виглядало б, ніби я спасував.

Після роботи я заїхав по Крістель. Розповів їй про свою суперечку з Габеном і Барнатом.

— Одна марка — це трохи дріб'язково,— сказала вона й почала щось розповідати про свою крамницю.

Та я не слухав. Мені не йшла з думки її відповідь: «Одна марка — це трохи дріб'язково!» Зрештою, я заходився так довго трусити головою, аж поки звідти не вилетіла вся ота неприємність.

Біля школи ми попросилися. Сидячи на своїй машині, я дивився вслід Крістель. Вона йшла легкими, мов у птаха, кроками. На якусь мить так ніби стала маленьким птахом, схожим на вовняний клубок. У дзьобі птах тримав велику гілку — матеріал для гнізда. Але гілка була занадто важка. Птах не міг злетіти з нею в повітря, щоб дістатися до свого гнізда.

Перед входом до школи Крістель ще раз обернулася і підморгнула. Отоді мені раптом стало ясно, що я з біса закоханий у неї. Сказати їй про це було вже неможливо, бо двері тим часом зачинилися.

Радники одразу поставили мені неминуче запитання: «Що робитимеш сьогодні ввечері?» Вже кілька тижнів я без успіху намагався розгромити їхній заколот, а вони день у день ставали дедалі настирливіші. «Навіщо ти, власне, одружився?» — питав один. «Щоб кожного вечора залишатися самому», — уїдливо відповів другий. «Але ж, хлопці, — намагався я заспокоїти їх, — це скоро скінчиться. Заждіть лишень трохи!» — «Ет, — відповідали вони, — цим ти втішаєш нас уже півроку...» — «Цитьте! — гримав я на них. — Краще давайте пропозиції, чим нам зараз зайнятися». — «Піди в гості до когось із своїх товаришів». — «Зпову?» — бурчав я. Тільки минулого понеділка я був на гостині у Барната.

Коли він відчинив двері, мені здалося, ніби мій візит несвоєчасний. Барнат якусь мить стояв розгублений, не запрошуючи ввійти.

— Я, може, невчасно нагодився?

— Ні, — сказав він, і ще раз: — Ні, ні, навпаки.

В дверях кімнати я зіткнувся з ффрау Амалією. Опустивши голову, не вітаючись, вона прослизнула повз мене.

— Посварилися?

— Ні, — запевнив Барнат. — Тільки-но була у нас моя сестра із своїми пущьверінками. Після цього з Амалією завжди таке коїться. Плаче, що в нас немає дітей.

— А чому немає?

Барнат глибоко зітхнув і почав розповідати. Вони одружилися в сорок шостому році. І тоді вирішили надолужити все, що не можна було дозволити собі під час

вііни. Діти тільки заважали б. Вони досягли всього, про що мріяли. Житло було обставлено модерними меблями. Барнат придбав власну автомашину. Щороку вони подорожували за кордон.

Бракувало тільки дітей.

— Як на мене, то краще послухати гарну пластинку,— сказав Барнат.

Він увімкнув свій стереофонічний програвач, і ми слухали, як чоловіки й жінки співають по-італійському. Здавалося, вони тільки безладно гелгочуть.

— Це по-староіталійському,— пояснив Барнат.— Співаючи, вони гугнявлять.

— Як ти кажеш?

— Гугнявлять. Вони оце сміються з когось. Опера зветься «La pazia senile».

— А capella.

— Як?

— Співають без музики.

Взагалі мені не сподобалося це гелготіння, але в одному місці я розсміявся, хоч і не розумів тексту. Барнат зрадив, що мені смішно, і теж засміявся...

Одного разу на вечерю до себе запросив мене Шандель. Десь я чув, що господині дому приносять квіти. Збирався було перелізти через кладовищенський мур і дістати їх у божому саду.

А скінчилося тим, що в квітковій крамниці віддав на чайові свій денний заробіток.

Побачивши мене в дверях, Шанделева дружина скрикнула, ніби перед нею був привид. Вона метнулася до дзеркала і похапцем стала зачісуватись. Ця процедура мало змінила її: жінка все одно скидалася на занедбаний город. Страшила думка, що ось-ось у неї звідкись вилетить приколка і на підлогу впадуть куліси її вбрання.

Перш ніж ми встигли привітатися, зачувся оглушливий дитячий гвалт. Фрау Шандель кинулася до кімнати.

Я пішов за нею з квітами в руках. Одне з молодших близнят перекинулося з нічним горщиком на килим. Подружжя силувалося врятувати все, що можна. Поки вони товклися з відром і шматою, загрозливі звуки долинули з другої кімнати. Там борюкалася решта дітей. Кількома рішучими наказами Шандель відновив порядок. Аж тепер я міг спекатися свого букета.

Фрау Шандель встигла тільки поставити квіти у вазу й сиптати:

— Як ся маєте, гер Ленц?

Відповідь не знадобилася, бо старші близнята енергійно зажадали зіграти з ними партію «Хто перший?». Ми посідали навпочіпки і почали кидати кості. Я весь час шахрував, щоб ніхто з дівчаток не програв. Тим часом хлопчики (то були менші близнюки) тихенько тягли до кімнати кухонне начиння.

— Якщо ти не допоможеш нам,— сказав Шандель,— то сьогодні взагалі не буде вечері.

— Що маю робити?

— Розкажи дівчаткам казку.

— Еге ж, еге ж! — зраділи дітлахи, лаштуючись слухати.

Оце так утнув зі мною Шандель. Можна б розповісти дітям казку про Червону Шапочку і Вовка. Але якщо вже так випало, то хай це буде щось нове. Ще з дитячого садка я знав історію про Гвінг-Гванг-Гвунга, хоч половину призабув. Ну, та можна трохи й підбрехати.

— Поблизу великої гори Джаулагірі в печері жив злий, але дуже вчений дух Гвінг-Гванг-Гвунг,— розпочав я свою казку.

— Ой! — зойкнула на кухні фрау Шандель.

— Дух мав кам'янистий сад, повний тасмниць. Поблизу саду й печери було село. В тому селі жили хлопчик на ім'я Камаве і дівчинка, яку звали Агулайя. Вони завжди разом гралися і їли свою юшку з одної миски.

— А далі? — прошепотіли дівчатка.

— Камаве й Агулайя часто говорили про злого духа і печеру. Вони знали й про тасмничий сад. Одного разу Агулайя більше не могла вже стримуватися. Вона підмовила Камаве піти з нею в той сад, хоч це було заборонено. «Підемо, коли Гвінг-Гванг-Гвунг спатиме опівдні»,— сказала вона. Наступного дня після обіду Камаве й Агулайя пішли до саду Гвінг-Гванг-Гвунга. Через годину вони стояли перед просторим садом, усіяним дрібними й великими уламками скель. З печери долиналио протяжливе хропіння Гвінг-Гванг-Гвунга. Спочатку діти були дуже розчаровані, бо не побачили нічого тасмничого. Та враз не стало чути хропіння в печері і зазвучала музика, ніби грали тисячі маленьких дзвоників. Камаве й Агулайя зібралися тікати, але музика була така прекрасна, що

поги не схотіли коритися їм. На очах у них уламки скель перетворювалися на чудові будинки, брами, вежі й замки. «Як гарно!» — закричали діти, бо досі вони бачили тільки нужденні хатини рідного села. Тоді на порозі з'явився старий чоловік із золотим келихом.

— То Гвінг-Гванг-Гвунг! — жажнулися Шанделеві двійнята, закривши рученятами обличчя.

— Але чоловік був зовсім не злий з виду, — вів їх далі. — Він навіть приязно всміхався і дав їм попиту з келиха. Дітей мучила спрага, і вони не відривалися од золотого посуду, поки він не став порожній. А коли зирнулися, то дуже злякалися. Камаве замість гарненької малої Агулайї побачив величезну стару тітку із звислим черевом. Агулайя ж, навпаки, на місці ніжного Камаве побачила дикобраза. Старий чоловік ще раз дружньо всміхнувся й пішов собі геть. «Де Камаве?» — подумала Агулайя. «Де Агулайя?» — подумав Камаве. Вони почали кликати одне одного на ім'я. Та коли хтось із них відповідав: «Ось я», другий говорив: «Я бачу тільки дикобраза» або: «Я бачу тільки стару черевату тітку». Насправді ж обоє були такі самі, як і досі. Не існувало міста, яке ввижалося їм. Гвінг-Гванг-Гвунг наслав на них ману.

Я стомлено відхилився на спинку стільця.

— Ну, а далі, далі? — захвилювались близнята.

— Казка вже закінчилася.

— Ні, ні, ні! — запротестували дівчатка.

Та й Шандель, що вже давненько підсів до нас, докинув:

— Слухай, ти, мабуть, дещо забув. Немає, так би мовити, позитивної кінцівки історії, розумієш?

— Ну, гаразд, — великодушно згодився я. — Коли ввечері діти не повернулися в село, всі його жителі з ліхтарями й смолоскипами вирушили на пошуки. Вони знайшли малюків у кам'яному саду Гвінг-Гванг-Гвунга. Батьки були дуже засмучені від того, що обоє не впізнавали одне одного. Вони прийшли до Гвінг-Гванг-Гвунга, схилилися перед ним і попросили зняти чари з Камаве і Агулайї.

«Робіть те, що я вам скажу!» — відповів дух. Батьки підняли руки й поклялися робити все, що їм накаже Гвінг-Гванг-Гвунг. «Хай ваші діти стануть будівничими. А тоді допоможіть їм збудувати місто, яке вони бачили», — сказав дух. Отож батьки послали своїх дітей у далекі міста, щоб вони могли навчатися. Через багато років обоє

повернулися назад. Вони показали селянам, як із Гвінг-Гванг-Гвунгових уламків скель робити будівельне каміпня. Потім накреслили плани, і нарешті розпочалося будівництво. В цій роботі допомагали не тільки жителі села. Приїздили й люди здалеку. Минали роки. Місто дедалі більше розросталося. Нарешті Камаве й Агулайя поклали останні цеглини. І коли підвели голови, щоб витерти піт з обличчя, обоє знову впізнали одне одного й обійнялися. Будівельники з радості аж тупотіли ногами. Щоправда, вони трохи дивувалися, що обидва сиві будівничі так зрушені. Бо історія Камаве й Агулайі після смерті їхніх батьків давно вже була забута. Її знав лише один Гвінг-Гванг-Гвунг, котрий саме зараз, захопивши своє манаття, покидав місто.

— Слухай, дядю,— почало одне з близнят,— то Гвінг-Гванг-Гвунг зовсім і не злий дух.

— Ой,— ляснув я себе по лобі,— забув сказати: потім Гвінг-Гванг-Гвунг пожер обох будівничих — Камаве й Агулайю.

— Ні,— заперечила дівчинка,— це вигадка, дядю.

Нарешті всі Шанделеві діти вляглися спати. Тепер, думав я, ми зможемо трохи погомоніти. Але Шандель з дружиною знеможені сиділи в своїх кріслах. Я зглянувся на них і пішов додому.

Бураш мешкав на околиці міста.

— Хотів побачити, як ти живеш,— пояснив я.— Треба ж цікавитися побутом своїх ближніх.

Він з розумінням кивнув і провів мене в кімнату, вистелену лінолеумом. Дивно, як багато книг має Бураш. Стіни обвішані великими картами земної кулі й зоряного неба. На старовинному секретері письмове приладдя. Альберт, мабуть, саме писав листи.

— Я не заважаю тобі?

— Ні,— відповів він.— Я лише написав знайомому до Монголії; подякував за привітання. Треба ще написати в Пуерто-Ріко й Занзібар, та це не терміново.

— Овва,— докинув я, влевнений, що він жартує з мене,— а з Непалом ти, мабуть, не маєш зв'язку.

Бураш похитав головою.

— В Непалі не знаю жодного есперантиста.

— Есперантиста?

— Есперанто — штучна міжнародна мова.

Я все ще не йняв віри. Е, ці, не вдасться йому піддурити мене.

— Альберте, — переклади-но: «Ти шалапут».

— Nu, vi estas fripono.

Я був ошелешений. Невже він отаке видумав? Можна було луснути від заavidків.

— Покажи мені такого листа!

Він охоче дав одного. Я спробував щось прочитати, та надаремпе. Бураш засміявся:

— Ovo kokinon ne instruas.

Тепер я повірив йому.

— Чоловіче добрий, де ти навчився?

— У двадцяті роки. Тоді багато хто вчив есперанто.

Люди гадали, якщо розумітимуть одне одного, то не буде воєн.

— А про що ви пишете?

— Де з ким я обмінююся астрономічними спостереженнями.

— Що? — скрикнув я. — Ти й на цьому знаєшся?

Він видобув із шафи великий футляр, розкрив його й з кількох частин склав підзорну трубу.

— Особливо багато спостережень я веду взимку.

— Ну, то в тебе, хлопче, по вінця справ. А дружина не сердиться, коли ти отут сам байдикуєш?

Бураш запитливо глянув на мене.

— Чому б це? В неї теж є свої справи.

— Есперанто?

Альберт похитав головою:

— Вона читає книжки.

— То ви взагалі по-справжньому й не живете разом.

— Не конче треба товктися одне коло одного, — заперечив він, ходячи по кімнаті туди й сюди. — Як на мене, то головне знати, чим зайнятий інший.

До Габена я приходив рідко. Там доводилося безперестану їсти щось із страв, які мені підсовувала теща. Дратувало, що вона завжди намагалася примусити мене вчинити так, як я вже вчинив перед тим. Скажімо, я розповідаю, що ми купили гардини, то вона й каже: «Це дуже добре, Роланде. Подумай лишень, який вигляд мають голі вікна без гардин. Та й погодься, що неприємно, коли хтось зазирає тобі в тарілку».

Крім того, вона ще розповідала високоморальні історії з своєї касирської практики, наприклад, про чоловіка, що, впившись, побив свою дружину. «Бачиш, Роланде, — доходила вона висновку, — отаке може статися з нестриманою людиною».

Коли вже зовсім несила було зносити це, я рятувався, розповідаючи їй побрехеньки. Скажімо, про те, як після чарки коньяку я на своїй машині втрапив на посадочну смугу аеродрому, а навпроти біг ТУ-104 і корпусом черкнув мою кабіну.

Мене захоплювала поведінка Габена. Коли, наприклад, моя теща наполягала, щоб чоловік надягнув кальсо́ни, він, дивлячись на неї із своєю звичною посмішкою і примруживши око, казав: «Ти просто хочеш, щоб я зганьбив себе перед іншими жінками».

Я все ще сидів перед будинком вечірньої школи і розмірковував, як би провести сьогоднішній вечір. Піти до мами, але вона сьогодні знов працює вночі. На пульті управління раз у раз спалахувало одне ім'я: Карлхен Монстранц. Я відчував, як частішав мій пульс, і все-таки пручався.

Що, власне, сталося з нами обома? Раніше ми ладні були у вогонь і воду один за одного. А відколи я оженився, бачилися всього кілька разів, біля бензоколонки, під час заправки. Може, досить піти до нього — і все стане, як колись.

Я повільно тарабанився головною вулицею дачного селища Нова Данія. Друзі-садівники осудно поглядали вслід блакитному шлейфу, що стелився за вихлопною трубою мого мотоцикла.

Карлхен стояв на багажному вагоні Німецької імперської залізниці, купленому батьком. Коліс, звичайно, не було. Ми не раз сиділи на гальмівній площадці вагона, уявляючи себе на капітанському містку корабля. Карлхен саме смолив дах.

— Карамба, — сказав я по-іспанському і додав на есперанто: — *Nu, vi estas fripro.*

На жаль, Карлхен не реагував на мій текст.

— Мабуть, нудьгуєш. Інакше ти тут не з'явився б.

Ми подали один одному руки.

— Навпаки, — збрехав я. — Сьогодні зрештою вдалося вирватися з дому.

Карлхен так скривився, що я мпмохить спробував наслідувати його, але не міг відтворити навіть подобу. Він був майстром таких гримас. Ліва половина його обличчя сміялася, тим часом як права хмурилася.

— Чим же ви займаєтесь після роботи — ти і Крістель? — спитав він по хвилі.

— Часом ходимо в кіно, — з незалежним видом мовив я. — Розважаємося, слухаємо шлягери, гуляємо і так далі.

Він підкреслено байдуже присвистував.

— Не зриш?

— А чого ж... — поспіхом відповів він. — От тільки зустріну когось із твоїх колег, то й чую, що саме вчора ввечері ти був у нього в гостях.

Карлхен чекав, яке враження справили його слова. Я був збентежений. Може, поговорити з найближчим другом про свої проблеми? Та саме в цю мить він спогорда сказав:

— Ти аж надто швидко продав свою волю за регулярні статеві зносини.

Я не сподівався почути від нього таке. Він і сам, здається, похопився, що змоллов дурницю. Тому наступні його слова звучали, як перепрошення:

— Хіба ж неправда? Ти для неї відмовився од усього. А вона? Вона нічим не поступилася заради тебе.

Я кохав Крістель і вважав її ревність у навчанні чимось на зразок хвороби, яка піддається лише повільному лікуванню. Кілька разів мені вдавалося підбити її прогуляти заняття. Настане день, коли Крістель належатиме мені вся. Тоді наші вечори стануть такими, як я оце збрехав своєму другові.

Раптом Карлхен сказав:

— Сьогодні мене повідомили, що наступного року я дістану місце на риболовецькому траулері... Ну, як, чоловіче, серце в тебе не тьохкає?

Хотілося завити.

А що мені обіцяло життя?

Можна вважати, що я спізнився на свій корабель, але її дружини в мене теж ніби й не було. В її розкладі моя особа посідала мізерне місце, і це не давало спокою.

Так далі не могло тривати. Я вирішив змінити розклад, якщо доведеться — силою.

Після роботи я купив пляшку напівсухого шампанського і шоколад. Геть сьогоднішні і всі наступні вечірні заянття моєї дружини! Присмне уявлення про щастя, котре запанує в нашому домі від пляшки шампанського і шоколаду, зіпсували підказувачі з пульта управління. Вони звернули мій погляд на руки: «Це руки злодія, руки шахрая, ну, *vi estas fripro»*.— «Ах ви, руки!—думав я.— Справді ганьба вам, що відібрали в моєї любої чашки «Дякую» чверть її вмісту. Але я не можу осуджувати вас, бо ви сягнули туди в ім'я доброї справи — заради врятування шлюбу».

Крістель прийшла додому раніш за мене. Я тихенько прокрався в наш «Зоомагазин», сховав свої сюрпризи і став спостерігати. Крістель щось писала, стоячи за столом. Але написане, мабуть, не подобалося їй, бо раз у раз вона жмакала сторінки і починала все спочатку. Нарешті я вийшов із схованки. Вона сполошилася й спробувала схвати від мене аркушки.

— Що ти писала? — спитав я, владно простягнувши руку.

— Нічого.

Залишалося одне: силоміць вирвати аркуші в неї з рук. Ми почали борюкатися. Я рєзраховував так, щоб ми впали на канапу. В мене з'явився шанс. Може, вдасться позбавитися сьогоднішніх вечірніх занянь без того, щоб шампанське й шоколад виказали моє святотатство щодо чашки «Дякую». Коли наша чубанина стала схожа на щось інше, Крістель захекано сказала:

— Гаразд, віддам тобі записку.

Ця пропозиція так спантеличила мене, що я на мить випустив її. Крістель підхопилася й, сміючись, кинула мені на голову пожмакані папірці.

На першому було написано: «Я в міській бібліотеці, бо ти завжди заважаш мені працювати. Крістель». Цей текст так остудив мої почуття, що я відчув, як поміж нами утворився тонкий крижаний шар.

Друга записка сповіщала: «Любий Роланде, не сердься, що я сьогодні працюю в міській бібліотеці. Там набагато спокійніше. Твоя Крістель».

— Авжеж,— буркнув я невдоволено, але крига розтала.

Нарешті прочитав останнього листа: «Мій коханий! Мені так прикро, що не можу залишитися вдома, але я не

годна тут працювати, бо люблю тебе. Тікаю до запилених книжок міської бібліотеки. Цілую. Крістель».

Останній лист майже відновив мій добрий настрій. Я підвівся й ненароком сказав:

— Шкода, в мене є сюрприз.

Очі Крістель уमितь набули свого здивованого виразу.

Вона підперла руками голову й благально промовила:

— Ну, скажи все-таки, га?

— Ні, ні. Це могло б завадити твоїй роботі.

— То натякни хоч, що воно таке.

Я заперечливо похитав головою.

— А якщо я повернуся додому на півгодини раніше?

— Ні, цього не досить.

— Та мені ж треба в бібліотеку.

— Треба,— повторив я.

— Авжеж, треба...— сказала вона задирливо.— Я йду.

— Гаразд, ходімо до бібліотеки,— сказав я, щоб урятувати хоч що-небудь.

— Ти? — засміялася Крістель.

— Так, я.

Вона поцілувала мене:

— Сподіваюся, ти не нудьгуватимеш там.

Правду кажучи, бібліотека справила на мене враження. Стільки книжок водночас я досі ніколи не бачив. Вона була зовсім не така, як маленька приватна книгозбірня в Західному Берліні, куди мене колись щотижня посилав мій батько Артур за якоюсь там базграниною про війну в пустині. Книжку можна було одержати тільки за гроші. Я навіть змушений був класти на стіл східними грошима вчетверо більше. Одного разу народні поліцейські застукали мене на кордоні, забрали книжки й завели зі мною дискусію, гадаючи, будітмо читаю їх я. Замість конфіскованих, дали іншу книжку й відпустили мене. То була повість Валентина Катаєва «Біліє паруси одинокий». Артурові я спочатку нічого не розказав. Він почав читати книжку, впевнений, що її взято в приватній книгозбірні, та потім нашоропився: «Катаєв — звучить зовсім по-російському».

Я розповів йому всю історію. Він шаленів. Власник приватної бібліотеки не прийняв цю книжку як відшкодування. Не хотів «русифікувати» своїх читачів. Артурові довелося заплатити гроші.

Ту приватну книгозбірню не можна було й порівняти з міською бібліотекою. Крістель з гордістю показувала мені найрізноманітніші каталоги. Вона знайшла тут і «Біліє парус одинокий».

Ми ввійшли до читального залу. Передусім я став розиратися. Студентів можна впізнати з першого погляду. Але тут були й жінки, схожі на домогосподарок. Старий дідок гортав сторінки товстого тома. Всі повпиналися в книжки і мали страх який заклопотаний вигляд. Потім мою увагу привернули книжки на полицях, якими було заставлено весь зал. Я вхопився за енциклопедичні словники і став учити напам'ять слова. З Майєром справа пішла дуже легко: від А до Астигматизму і так далі. А от у Брокгауза¹ можна було зламати язика. Так розмовляють хіба десь у Галактиці. «ASU—BLA» чи «BLE—CGE». Коли я дістався до «ROC — SCHQ» і почав мордуватися з ними, обернувся один студент, пильно поглядаючи на мене. Я всміхнувся до нього, а він відвернувся. Почувши мої справи з «TOU—WAM», студент позбирав своє причандалля, попрямував до чергової по залу, почав щось говорити їй, вказуючи в мій бік.

Після цього дама підійшла до мене і пошепки сказала:

— Тут треба поводитися тихше.

— POS—ROB,— відповів я.

— Що? — не зрозуміла бібліотекарка.

— Ах, я вивчаю бадузанську мову...

Моя відповідь звучала вибачливо. Вона з тямущим виглядом кивнула й пішла.

Крістель удавала, ніби не мала аніякого відношення до мене.

— Крістель! — тихенько гукнув я.

Жодної реакції.

— Крістель! — сказав я голосніше.

Я можу ще збільшити силу звуку, якщо дружина не гляне на мене,— це вона добре знала і тому невдоволено підвела голову.

— Скажи-но, а чи водяться книжкові хробаки?

— Звідки мені знати,— просичала вона.

— Глянь, такий хробак сидить у томі на «К».

— Ми заважаємо,— прошенотіла Крістель.

Та я не дав себе залякати й вів далі:

¹ Йдеться про відомі енциклопедичні словники.

— Скажімо, хробак прогризе весь том. І стане страшенно освіченим. Зможе говорити про Канта, капельмейстера, капіляри, кубізм.

Уже кілька читачів сердито позирали на нас.

— Потім розкажеш мені про це,— тихо мовила Крістель.

— Та я скоро вже закінчу. В томі на «Р—R» живе книжковий хробак жіночої статі. Він теж дуже освічений, бо знає, що таке поліпи, принцип, регрес, раса. А тепер уяви собі, Крістель, що обоє здибаються! Вони ж не розуміють одне одного, хоч такі освічені.

Чергова по залу, нахилившись до нас, рішуче промовила:

— Якщо хочете поговорити, то вийдіть із читального залу.

Обличчя Крістель стало буряковим, вона збрала свої речі і, навіть не глянувши в мій бік, пішла геть. Ситуація була не дуже приємна. Та я ступав з незалежним виглядом. Тим часом Крістель встигла вибігти на вулицю, і наздогнати її вдалося тільки біля автобусної зупинки. Піднявши комір пальта, вона дивилася кудись перед собою.

— Оті з бібліотеки трохи переборщили, еге ж? — поцікавився я.

Крістель мовчала.

— Воно, бач, нерозумно, та коли мені щось влізе в голову, як із цими книжковими хробакама, я не можу мовчати. Мушу з кимось поділитися.

Крістель взагалі не реагувала.

— Коли щось спадає мені на думку в машині, я негайно зупиняюся і комусь розповідаю про це.

Зрозуміло: вона не хотіла зі мною розмовляти. Підійшов автобус. Крістель відірвала талон нової проїзної книжечки і кинула його в касу. Хоч у мене були дрібні гроші, та я довго порпався в кишнях, а потім спитав:

— Може, хтось розміняє п'ятдесят пфенігів?

Кілька пасажирів виїняли свої гаманці. Тоді Крістель подала мені талон. Я відмовився од решти пропозицій, голосно повідомивши:

— Дякую, мене вже виручила ця юна дама.

В нашому «Зоомагазині» я сказав Крістель:

— Забудьмо всі прикроці. Більше не вчиню такого,— і простягнув їй руку на знак примирення.

— На тебе не можна по-справжньому розсердитися, — сміючись, відповіла вона.

— А ось і мій сюрприз! — проголосив я.

На столі хизувалися пляшка шампапського й шоколад. Якусь мить Крістель знову нагадувала дівчину з Дивнограда. Потім на її чоло набігла зморшка:

— Роланде, ти ж, бува, не...

Вона майнула на кухню, дістала чашку «Дякую» й заходилася лічити гроші.

— Не вистачає двадцяти п'яти марок.

— Точнісінько, — підтвердив я.

Обличчя в неї було таке, ніби її тільки що сповістили про смерть близького родича. Раптом вона розревілася. Мабуть, важкуватий день для її нервів. На пульті управління безпорадно мовчали. Що робити? Зрештою, прийшла рятівна думка: я відкрив пляшку й наповнив склянку.

— Випий, це допоможе.

— Забирайся, — крикнула Крістель, — не хочу твого шампанського.

Але вона вже отямилась, і її голос був спокійний:

— Отакий ти, заважаєш мені вчитися, безглуздо розтринькуєш заощаджені гроші — і все це вважаєш ще й дотепним.

— Скажи краще — наші, зароблені важкою працею гроші.

Вона назвала безглуздом те, що я вважав важливим: порятунок нашого шлюбу. І враз у мене прорвалося все, що вже давно докучало:

— У тебе манія заощадження. Я не маю охоти заощаджувати на меблі для житла, якого сьогодні ще немає. А навіщо нам взагалі банківський рахунок!

Випив шампанське, налейте для Крістель, і знову наповнив склянку.

— Ти міркуєш, як твоя мати, — сказав я, тіпаючись власними словами. — Що подумають люди, коли трапиться позичити чашку солі, шмат хліба чи кілька марок?

— Атож, я так міркую, — кивнула Крістель.

— Коли я опустил у коробку Бураша для В'єтнаму тільки одну марку, ти сказала, що, мовляв, одна марка — малувато, що це справить погане враження. Для тебе найголовніше — яке враження те або інше справить!

Я вихилив склянку. Крістель приголомшено мовчала. У мене з'явилась огида до чашки «Дякую». Вона па-віть мала якесь обличчя — зморшкувате, наче в мумії. Я схопив її. Крістель одразу втечилася в неї.

— Я покладу на ощадну книжку хоча б те, що залишилося! — крикнула вона.

Різким рухом я вирвав у неї чашку, взяв звідти гроші і жбурнув «Дякую» об підлогу. Ми нестямно дивилися одне на одного. Я повернувся й пішов з дому. Гроші випи-налися з нагрудної кишені моєї сорочки і шелестіли при кожному кроці.

Дзвоник у квартирі Альберта Бураша дзеленчав туж-ливо, сумовито. Минув якийсь час, поки стало чути чов-гання. Альберт стояв у довгій нічній сорочці. Не дожи-даючись, я простягнув йому гроші.

— Для твоєї в'єтнамської каси,— сказав я, повернувся й пішов.

Як нам з Крістель жити далі? О двадцять третій го-дині двадцять хвилин прибував поїзд із Лейпціга. Я ді-стався на перон занадто пізно. Пасажири вже давно розій-шлися. Матері ніде не було. Поїзд саме поволі рушив. Я відчинив найближчі двері і вскочив у вагон. В купе стояло важке повітря. Поїзд повагом зміївся поміж стрі-лками незчисленних станційних шляхів. У відчинене вікно просякала пара. Зачиняючи його, я поглядав на багажні сітки — чи не забув хто чого — і раптом побачив матір перед собою, підперезану червоним поясом, маленьку й кругловиду.

— Тут усе гаразд,— сказав я, вказуючи на купе, де побував.

Вона кивнула. Я пішов за нею до службового купе. Мати здогадувалася, що зі мною сталася якась пригода.

— Розповідай,— сказала вона, коли ми посідали одне проти одного.

Я не став довго розводитись, а вона, вислухавши мене, тільки й спромоглася:

— Не знаю, що й казати тобі.

Поїзд поповз у депо. Мати тицьнула мені в руки два червоних ліхтарі. Іжачись від холоду, ми прямували уздовж состава. Назустріч нам ішов гурт жінок із шваб-рами й відрами. Вони голосно й безсоромно перемивали

кісточки чоловікам. Невже й Крістель могла б отакє говорити про мене? «П'яний бугай»,— почув я наостанку.

На сусідній колії, підштовхуваний паровозом іззаду, повільно котився поїзд. Стоячи на приступці першого вагона, зчіплювач байдужим рухом привітав мою матір. Погрозливо й різко скреготали колеса на переїздах. У цьому скреготі, напевне, потонув би людський крик. Звідкись долинув короткий паровозний свисток. Усе навкруги здавалося мені безрадісним і тужливим. Коли нас наздогнав старий паровоз, я побачив машиніста, котрий, лукаво всміхаючись, гукнув у наш бік:

— Маєш нового друзяку, Марто?

— Мій син,— з гідністю відповіла мати.

— Хто це? — спитав я.

— Віллі,— кинула вона так, ніби цим усе було сказано.

— Тобі тут подобається?

— Подобається? Про це я досі ніколи не думала. Та якщо я піду звідси, залізничному сполученню буде капут.

Вона розсміялася.

У квартирі матері я одразу відчув себе вдома. Заварюючи каву, вона спитала:

— Мабуть, ти шкодуєш, що познайомився з Крістель?

— Ні,— відповів я по хвилі.

— Сподіваюся, що й вона так думає.

— Ти гадаєш, вона шкодує?

— Може, й ні, але це не виключено, якщо ти весь час заважатимеш їй учитися.

— Навіщо одружуються? Щоб підвищувати свою ділову кваліфікацію чи для спільного життя?

Мати зітхнула.

— Знаєш, я мріяла стати операційною сестрою. Але Артур не хотів цього. Отож я не стала операційною сестрою, а з Артуром розлучилася.

— Гадаєш, бупімото щось змінилося б, якби ти стала операційною сестрою?

— Можливо,— відповіла вона.— В усякому разі, вже тоді, коли він заборонив мені відвідувати курси, я мала б знати, що то за людина.

Мати задивилася кудись у далечінь. У цю мить її, напевно ж, хвилювала не моя проблема.

— Думаю, Крістель вчиться тільки для того, щоб добитися чогось більшого від інших. Авжеж, воно звучить

краще, коли можна величатись директором магазину чи керівником торговельної фірми. Це щось вище, — сказав я.

— А чого ж, ніхто не хоче закопати в землю свої здібності. Ой, хлопче, всі ви на один копил, — засміялася вона і ще більше розсердила мене.

— А тобі дуже подобається ота її манія економії?

— Непогано мати в запасі трохи грошей.

Це я й сам знав, однак мене дратувало зовсім інше. Хай того не можна довести, але я твердо був переконаний, що для Крістель ну страх як важливі сума нашого вкладу і володіння меблями та іншими речами. Часом вона зневажливо говорила про когось із людей: «Цей чоловік заробляє якусь мізерію» або: «В них є тільки дешеві речі».

Тепер і мати докинула:

— Правду кажучи, твоя дружина часом буває міщанкою.

— Атож, — зрадів я.

— Але ж, хлопчику, було б погано, якби ви обоє мали однакову вдачу, — вона, позіхаючи, глянула на годинник.

— Ночуватиму тут, — сказав я.

— Йди додому, — звеліла мати, подаючи мені піджак. — Крістель боїтиметься сама.

На роботу я пішов раніше ніж звичайно. Крістель ще спала. Не міг з нею говорити, поки не дам собі звіт у всьому, що сталося. Обережно одягаючись, я відчув, як вона відкрила очі. Мабуть, їй так само не хотілося розмовляти зі мною.

Біля шлагбаума автопарку вахтер здивовано поглянув на свою золоту «цибуліну»:

— Зарано прийшов, Роланде. Твій годинник поспішає принаймні на годину.

— Ні, він іде правильно. Та навіщо валятися в ліжкові, коли не спиться.

Старий, пригладивши вуса, став схожий на kota.

— Якби я мав таку молоду дружину, як у тебе, то вже знав би, що робити.

— Кепські мої подружні справи.

Чого я раптом став розводитись перед вахтером, з якого завжди тільки підсміювався? Певно, я розповів би про це будь-кому, хто зустрівся б мені.

— Нема тої хатки, де б не було звадки,— зітхнув старий.— Знаю й таке. Ну, та цю справу найкраще залагодити в ліжкові.

— Не знаю,— розчаровано відказав я.

А чого, власне, можна було сподіватися від нього? Не йому ж вирішувати мою проблему. На роботі я спостерігав за Габеновим обличчям. Воно було спокійне. Отож він не знав про наш подружній скандал. Крістель мала сильніший характер за мене. Не побігла рюмсати до своєї матері. Вона не стала б ділитися з чужим вахтером своїм клопотом.

Інколи дні тяглися без кінця. Тоді мені здавалося, ніби я йду по ескалатору проти руху. А от після скандалу час збіг, як одна мить. Невблаганно наближався вечір.

На пульті управління знали: треба на щось зважитися. Але коли я ставив свої запитання, там уникали відповіді або намагалися привернути мою увагу до чогось іншого. Наприклад, спрямовували мій погляд на ноги дівчини, що саме йшла попереду, й обговорювали зі мною проблему взаємозв'язку між гарними ногами, грудьми і характером. Або втягували мене в дискусію про економічність нової конструкції мотора.

Увечері, навмисно повільно дивлячись підвір'ям автопарку до воріт, я ще не знав, як поводитися з Крістель. Мабуть, моя мати казала правду. Нас було тільки двоє. Пригоду з грошима я, очевидно, трохи роздуб. Її теж можна залагодити, а вечірню школу слід вважати неминучим лихом — чимось на кшталт хвороби.

Вчора все це спало мені на думку. Може, тепер уже надто пізно? Хіба Крістель могла забути мов скривлене від люті обличчя, коли я жбурнув на підлогу чашку «Дякую»?

Я механічно пер на людину, що стояла перед ворітьми автопарку. Це була Крістель. Швиденько опустил очі. Вона поцілувала мене. Я відповів і вже не випускав її, поки вона не вирвалася з обіймів. Крістель повисла на моїй руці, і ми повільно пішли.

— Ходімо в кіно.

— В тебе ж сьогодні заняття.

— Ні, я більше не ходитиму до школи.

— Крістель! — вигукнув я, не тямлячи себе з радощів.

Вона опустила повіки і не дивилася на мене. Отож моя ідея з шампанським усе-таки мала успіх.

Жителі Бадузи влаштували святковий фейєрверк. «Громадяни,— звернувся я до них,— тепер почнеється справжнє життя!» Шкода, що мій друг Карлхеп не міг поділити зі мною цей успіх.

— Наше кохання важить більше,— сказала Крістель,— тому я й кинула навчання.

Ця фраза була для мене такою ж дорогоцінною, як слова її згоди на одруження. Крістель кохає мене! Власне кажучи, я це знав і раніше. Та останнім часом іноді забував.

Отож можна б і радіти. Але щось на моєму пульті управління заворушилося. Спершу це було тільки глухе мимрення. Потім вилупився окремий голос: «Уяви, що в твоїй руці важіль від залізничної стрілки. Поїзд може звернути вбік або їхати прямо. Обидві траси безмежно довгі. Ти не знаєш, чи є зустрічний. А якщо є, то не відасш, з якого боку він прийде. Могло статися зіткнення, могли бути поранені, вбиті...» — «Йдеться не про поїзди,— відказав я.— Тут не буде зіткнення, не буде мертвих ані поранених!» — «Ти цілком упевнений?» — спитав настирний підказувач з мого пульта управління.

Мій батько Артур поставив стрілку. Він зробив це тоді, коли мати хотіла стати операційною сестрою. Не трапилося ніякого зіткнення. Мати не стала нещасною. Але вона й не була щасливою.

Чи був і я такий, як Артур?

Може, є вихід, який не вимагає моєї відповідальності?

— Ти певна, що вчинила правильно? — спитав я.

— Ти ж давно хотів, щоб я кинула навчання.

— Так, але раптом ти потім шкодуватимеш...

— Це мій клопіт, Роланде. Я ніколи не дорікатиму тобі.

Вона сказала саме те, що я хотів почути. Однак була зрозуміла й моя відповідальність за це.

— Ти ходитимеш до вечірньої школи.

— Коли ти примусиш, я, звичайно, піду,— сказала вона, пригорнувшись до мене.

Було прикро, що вона так швидко здалася. Кілька радників з мого пульта управління почали лаятись, бо я дуже легко поступився перемогою. Треба пильнувати, аби вони там не надавали буханців один одному.

— Я, по правді, й сама раділа, що вже не буде шкільних завдань.

Не хотілося більше втручатись у цю справу. Краще промовчати. Якби вона сама вирішила покинути навчання, я б не втримував її. Але мені не потрібна роль вершителя долі.

Вдома, у нашому «Зоомагазині», мене очікувала несподіванка. Воскресла чашка «Дякую». Я обережно взяв її в руки. Вона пахла дуозанрапідом — «клеєм колосальної сили».

Щоразу, коли наближалось 20-те число, Крістель втрачала спокій. Вона не могла зосередитись на роботі, її поцілунки ставали образливо холодними. «Крістель, що з тобою? Ти не хвора?» — питав я. «Ні, — дратівливо відповідала вона, — я почуваю себе прекрасно. Але саме в цьому й причина».

За кілька днів вона починала кривитися від болю. Я знову питав: «Що з тобою?..»

Вона із щасливим виглядом притягувала мене до себе: «Ет, минеться»

Цього місяця було вже 25-те число, а Крістель все ще нічого не відчувала. Вона даремно непокоїлась: у мене зосталася таблиця — весільний подарунок Карлхена. Кілька місяців я вимірював температуру Крістель і запитував її на міліметровому папері. «Ну що?» — кожного ранку запитував я. «Нічого!» Відповідь звучала злостиво. Все, що вона говорила, звучало теж злостиво. Навіть слово «Спасибі». Ця несправедливість лютила мене, але я придушував свій гнів.

Мої помічники з пульта управління розробили кілька параграфів, котрі я тихо бубонів у критичні дні: «Параграф перший. Не впадай в око. Ні в позитивному, ні в негативному плані». Коли я впадав в око своїм гидливим виглядом, виносячи сміття, Крістель кидала: «Ти, мабуть, не любиш бруднити руки, га?» Якщо ж я ніс відро, весело співаючи, вона казала: «От, якби ти мав завжди такий гарний настрій, як оце, коли йдеш на смітник». Найкраще було винести відро потайки, зберігаючи незворушливий вигляд.

У параграфі другому мого внутрішнього морального розпорядку значилося: «В періоди криз говори тільки про всілякі дрібниці й уникай будь-яких проблем. Не давай спровокувати себе на заперечення». Коли криза наближалася, Крістель могла звинуватити мене в безхарактер-

пості за те, що я вважав невдалим колір якоїсь матерії на плаття. Чим більшою була проблема, тим серйозніше вона ганяла мене.

Параграф три: «Не патякай на стан твоєї дружини. Ніколи не кажи, що в неї поганий настрій». Коли я забував про це, Крістель запевняла, що має найкращий у світі настрій, а от я знову бридкий.

Параграф четвертий: «Не виказуй, що тобі дошкуляє її поведінка. Це лише прищпорить її. Не виказуй також снівами й свистом, що це тобі байдуже. Від того становище тільки ускладниться».

Пастало 30-те число. Крістель, мов скам'янівши, сиділа за столом. Вона нічого не їла і тільки дивилася кудись у далечінь.

Тут я забув усі свої параграфи:

— Ну, то матимеш дитину — ото й усе!

Вона підхопилася.

— Це для тебе було б найкраще. Тоді зрештою можна було б покінчити з моїм навчанням, чи не так?

Адама і Єву лише вигнали з раю. А мені кожний торговельний заклад, яким не керуватиме Крістель, кидати-ме в обличчя: «Ти кохав!»

— Оті твої таблиці... Краще б я приймала таблетки.

Це стосувалося мене: я відрадив її, бо не хотів ставити своє родинне життя в залежність від якоїсь хімії. Ми глянули одне на одного і втупилися в хлібні крихти на столі.

На роботі Габен дав мені пачку нарядів.

— Самий дріб'язок, — зауважив я. — Краще б трапився далекий рейс.

Першим рейсом я заїхав до одного актора. Двері відчинила маленька жінка. Коли я став її розглядати, вона соромливо опустила додолу очі. Жінка провела мене в кімнату, схожу на музей. Тут стояли старовинні меблі. Мабуть, вони колись прикрашали покої замків. Поміж ними актор пібн зовсім губився. Я пам'ятав його як героя фільму про інтернаціональні бригади в Іспанії. Він здавався мені високим па зріст. Тоді, ще юнаком, я намагався наслідувати його ходу й манеру розмовляти.

— Чого треба цьому чоловікові? — спитав актор, маючи на увазі мене.

— Він відвезе крісла, — тихо й несміливо відповіла жінка.

Коли я навантажив крісла, вона сказала:

— Заждіть, будь ласка, хвилину,— і пішла в кімнату.

Звідти долинув глухий голос актора. Я розібрав слова: «Це все одне забагато».

Жінка вийшла, тримаючи в руках дві марки. Вона збралася було дати мені їх, але надумала щось інше і вийняла з гаманця ще дві марки.

— Дякую,— сказав я, не взявши грошей,— воно й справді забагато.

— Треба зробити ще одну справу.

Цього разу вона тицьнула мені гроші просто в руки і повела на кухню. В кошику лежали п'ятеро чорно-білих кошенят з рожевими носиками.

— Павесні й восени кішка припосить нам приплід. Я не второпаю, що вона хоче від мене.

— Відвезіть цей кошик.

— Куди?

— Куди-небудь на річку.

Я віддав їй чотири марки й повернувся йти.

— Не кожен може зробити це,— сказала жінка.— Ну, та опівдні прийде ще бляхар.

В уяві постав дебелий дядько з великими червоними ручиськами й поглядом убивці.

— Давайте їх сюди,— сказав я і, взявши кошик, пішов.

Що мені з ним робити? Я ляяв себе, що не взяв чотирьох марок. Поблизу був дитячий садок. Дітлахи товклися у воротах, гладили кошенят. До мене підбігла вихователька.

— Навіщо ви це робите? Може, вони хворі!

Довелось піти з нею до завідувачки. Я розповів їй про нещасну долю кошенят і попросив дати їм притулок. Це була вже літня дама. Поблискуючи скельцями окулярів, вона приязно дивилася на мене. Щомиті вбігала дитина, нібито з якимось запитанням, але неодмінно заглядала в кошик.

— Це не дозволено інструкцією,— сказала завідувачка,— але особисто я взяла б одне кошенятко.

Тепер у мене їх залишилося четверо. Вони страшенно нявчали. Я спинився поблизу ринку і, взявши кошика, пішов купити їм молока. Молочар дав мені пластмасову миску, з якої тваринки могли хлебтати. Навколо почали збиратися люди. Вони розглядали кошенят, ніби якихось

рідкісних хижаків у звіринці. Чом би не скористатися з нагоди!

— Панове! — голосно гукнув я.

До гурту стали приєднуватись перехожі.

— У чому радість життя? Не тільки в гарних фартуках, що висять он у тому рундуку. І не лише в смажених півниках, що лежать навпроти. Риба поживна, але й вона не дає щастя. Панове, ось таку живу істоту можна оцасливити,— тримаючи в кожній руці по кошеняткові, я підняв їх над головою.— Цих породистих кішечок з порядного дому ви можете одержати в мене за собівартістю, тобто безкоштовно.

Люди сміялися. Я повторив свою проповідь кілька разів. Протягом півгодини мені таки вдалося умовити двох жінок узяти по кошеняткові. Тим часом базар скінчився.

Уже давно було пополудні, а акторські крісла досі ще тряслися в кузові. Що робити з останніми двома кошениатами? Раптом я побачив світловий сигнал зустрічної машини. Барнат!

Ми зупинилися. Я підійшов до нього.

— Барнате, коли ти востаннє дарував квіти своїй дружині?

Він підвів очі в небо і заходився лічити, але нараз похопився:

— А навіщо це тобі?

— Ти мав би частіше думати про свою дружину, Барнате. Зажди-но — я дістав з кошика одне кошеня і поклав його Барнатові на коліна.

— На дідька мені ця тварина! — закричав він.

— Не обов'язково дарувати тільки квіти,— поважно мовив я, поспішаючи до своєї машини.

Спекавшись, нарешті, крісел, я завернув до нашого «Зоомагазину» й поставив у кімнаті кошик з останнім кошеням. Коли я з'явився на подвір'ї автопарку, Габен вирував, як вулкан.

— У Нідершейгаузені сталася тяжка пригода з трамваем, автобусом і весільним екіпажем.

— Щось серйозне? — спитав Габен.

— Атож, пасажирів екіпажу одружилися.

З наближенням кінця зміни мене дедалі більше непокоїло, як поставиться Крістель до кошенятка. Я заїхав

за нею, на роботу. Її обличчя виказувало схильність до бурі з градом, а місцями й шквалом.

Перед нашим жиглом я вдаю, ніби маю щось поправити в мотоциклі, коли ж минув якийсь час, тихенько прокрався в квартиру. Крістель, сидючи навпочіпки, притулила кошеня до обличчя.

Вона глянула на мене. Її очі світилися здивуванням, яке так подобалося мені.

— Спасибі, — сказала вона, всміхаючись.

Я повеселішав.

— Ну, то в тебе все гаразд?

Усмішка на її обличчі зникла.

— Ні.

Вона принесла відро гарячої води й опустила туди ноги, але, зойкнувши, одразу вихопила їх. Я пхнув палець і обпарив його. І все-таки долити холодної води Крістель не дала.

— Чим гарячіша, тим краще. Це допомагає позбавитися...

Потім взяла зі столу склянку з чорною рідиною й, трохи відпивши, завила вовком. Я теж відсorbнув ковток і чкурнув у кухню до крана, підставивши рот під струмінь холодної, прозорої води. Тою чорною юшкою за часів середньовіччя, мабуть, труїли відьом.

Наступного дня був вихідний, і ми добре виспались. Після сніданку Крістель заявила, що вибавитиме килими: це теж допомагає. Я витяг на подвір'я килими і, взявши з собою кошенятко, усівся на огорожу газону.

Був типовий суботній ранок. Звідусіль ще долинали дзигчання електробритв. З даху щось гукав чоловік, направляючи телевізійну антену. На подвір'ї автомобіліст ретельно готував свій «трабант» до недільної прогулянки. Я неприязно позирав на нього, бо одного разу вже бачив його за кермом. Кошеня неслухняними лапками чапало по плитках, якими було вибрукувано подвір'я. Зачувши глухе гупання вибивачки, хтось демонстративно зачпив вікна.

Крістель витанцьовувала перед килимом, ухиляючись від пилу, аж поки, знесилена, не спинилася, вчепившись за стаяк.

— Спочинь трохи, — сказав я, бавлячись із кошеням.

— То це нічого не дасть, — заперечила Крістель і знову взялася вибивати.

Однак після кількох ударів вона ще більш захекалась. І в тиші, що запала, я раптом почув гупання важких кроків. До мене босоніж сунув велетень у спідній сорочці й фартусі.

— Як вам не соромно! — гримнув гігант, і тому, що вона так грізно звучало, повторив: — Як вам не соромно!

— Правильно, — почувся ще один голос з третього поверху.

Передчуваючи сенсацію, підійшов і автомобіліст, що так упадав коло свого «трабанта». Обурений моєю поведінкою, він енергійно хитав головою. «Краще б ти їздив людськи», — хотілося йому сказати.

— Ах ти, паша проклятуший! — лютував велетень.

— Ми знайомі? — підкреслено повільно встаючи, спитав я. — Чи, може, ми навіть родичі?

Велетень на мить сторопіло змовкнув, але одразу гримнув:

— Отакого, як ти, я взагалі не хотіла би за родича!

— То й добре, йдїть мерщій додому, бо згорить ваш свїдапок.

Тим часом ожили інші вікна. Прийшли й діти подивитися на концерт. Мої слова спричинили загальне обурення.

— Ну, ось що, — заявила жінка, — я йду до дільничного уповноваженого. Ніхто не дозволить чоловікові силувати дружину до рабської праці.

Але вона не йшла.

— Цим має зайнятися конфліктна комісія на його підприємстві, — докинув автомобіліст.

— Навіщо? — сказав третій. — У нашому мікрорайоні теж є товариський суд.

Ще хтось збагатив дискусію таким припущенням:

— То, мабуть, він завжди паскудить у парадному...

Нараз я почув, як за моєю спиною регоче Крістель. Вона потягла мене до хати. Я гадав, що сльози на її щоках від сміху. Але тепер вона вже плакала. Моя рука в неї на спині здригалася від хлипання.

Я умовляв Крістель, як малу дитину. Говорив абищо. Вона ніби й не чула мене і думками була десь далеко. Я у відчай змовк.

— Ну, говори ж! — схлипнула вона.

Може, її слід розважити чимось іншим?

— Ти була колись на морі?

Крістель похитала головою. Отож я почав розповідати:

— Коли мені було сім років, ми вперше поїхали до моря: мати, мій батько Артур і я. Вже задовго перед тим я мріяв про це. Переповнений швидкий поїзд здавався мені повільним хробаком. Та зрештою ми приїхали. З вокзалу пішли до нашого папсіонату. Я шукав очима море, а бачив тільки побілені будинки й кіоски з сувенірами. В нашій кімнаті Артур поставив речі й розчинив балконні двері. Ми вийшли на балкон. Ось тут перед нами розстелилося море. Сіра хустка, і над нею здіймалися голови сивоволосих дідів. Я хотів краще роздивитися їхні обличчя, але щойно в поле зору потрапляв хтось із них, як одразу й танув. Ген-ген далеко вирізьблювалися контури судна. Принаймні так воно здавалося, бо хіба ж можна уявити собі море без суден? Мій корабель був не з наймодерніших — просто гарно оздоблений вітрильник. «А зараз є морські пірати?» — спитав я. Мати розсміялася, але Артур серйозно кивнув головою. «Морські пірати є й тепер». — «Справді?» — перепитав я, посунувшись ближче до Артура. «Так». — «І часом вони кидають у воду закорковані пляшки з записками?» Артур знову кивнув: «Буває».

Щоранку, коли батьки ще спали, я, вставши, забігав кудись далеко по узбережжю. О цю вранішню пору ще майже ніхто не купався і берег був зовсім пустий. Якось я знайшов шматок янтарю. Іншим разом надибав дошку від ящика з написом «Кю». Довго сушив собі голову, що б мали означати ці літери. Мій батько Артур одразу ж встановив: «Це означає Колумб». — «Гадаєш, це від справжнього Колумба?» — «Можливо», — сказав він. Я не повірив, бо в дошці стирчав новий цвяшок. Я майже не грався з дітьми, все сидів, виглядаючи закорковану пляшку з запискою. Надаремне. Останнього дня ми з Артуром ішли уздовж берега. Раптом він спинився й сказав: «Отак-кої!» Я підбіг до нього. На піску лежала пляшка. Ми глянули один на одного і зрозуміли: це довгождана звістка від морських піратів! Записка, видобута з пляшки, була пошарпана й пожовкла. Жодного сумніву — вона справжня. На ній карлючками надряпано: «Я повернуся. Клаус Штертебекер». Знизу печатка — Мертва голова. Артур повільно оглянувся, чи не спостерігає хто або не прислухається, потім суворо прошепотів: «Нікому апі слова!» Ми мовчки подали один одному руки.

Коли ми знову сіли в поїзд, одразу й забулося, що майже всі дні я нудьгував і що мати мучила мене їжею. Канікули тепер здавалися прекрасними. В моєму гаманці лежала записка, що словічала: «Я повернуся. Клаус Штертебекер».

Крістель сиділа з закритими очима, тісно притулявшись до мене.

— Ти спиш?

Вона розплющила очі й похитала головою.

— Ти розповів правду?

Я притакнув.

— Зізнайся, Роланде: ти уявив самого себе батьком. Ти йшов із своєю дитиною вздовж берега, і ви обоє виглядали оту пляшку Штертебекера.

Хіба я й справді все це так собі уявляв? Може, не ціві миті, але часом щось схоже ввижалося мені. Зараз я не хотів зізнатися в тому й промовчав.

— Ну, то хай дитина залишиться — для тебе, — потім, похопившись, додала: — Ні, не для тебе, а тому, що я хочу її.

Це рішення спричинило шарварок на моєму пульті управління. «Досі ви тільки бавилися, — твердили мої радники. — Тепер усе буде інакше».

Жив колись у Богемському лісі поштар, він обслуговував ділянку Лангаге—Кімфа. Щодня пішки долав сорок п'ять кілометрів — у дощ, сльоту, хуртовину, вітер, спеку. Чоловіка звали Юліус Ленц. Він був мій прапрадід.

Одного дня, коли Юліус Ленц ішов лісом до Кімфи, з-поміж чагарників вискочила дика свиня з виводком. Мій прапрадід злякався. Свиня теж. А потім усе-таки метнулася до сільського поштаря. Він став би жертвою розлюченого звіра, якби блискавично не кинув йому свій піджак. Свиня пошматувала піджак і помчала за поштарем. Він по черзі скидав штани, манишку, спідню сорочку, черевки, шкарпетки і в самих підштаниках та картузі прибіг до Кімфи. Довірену йому пошту тремтливими руками притискував до грудей.

Очевидно, мій прапрадід розповів цю пригоду прадідові, прадід — дідові, дід — моєму батькові, зрештою, мій батько — мені. Якщо в мене народиться син... Треба взяти себе в руки з отими вигадками, бо інакше 2103 року

нападки розповідатимуть про мене казна-що. Хоч головне, звичайно, щоб син став порядною, роботящою людиною й нікого потім не гудив.

Радники з мого пульта управління мали рацію — все тоді стало б інакше. Я ходив туди й сюди по нашій магазинній квартирі. Все, що я зараз робив, могло мати наслідки для нащадків. Тим часом ми ще не підготували найпростіших речей, пов'язаних із настанням нового. Я домагався в житловому відділі пристойнішої квартири. Доведеться довгенько чекати! Службовець дав зрозуміти, що наш «Зоомагазин» — щасливий випадок.

Поки я отак походжав по кімнаті, в мене народилася чудова думка. Вже так повелося, що новою думкою я мусив негайно поділитися з кимось. Крістель зубрила свої предмети у вечірній школі. Було ще рано. Однак я поволі пішов туди, перелічуючи кожний кругляк на бруківці.

З півгодини чекав біля підніжжя сходів, що вели до фойє із мозаїчною підлогою. На стінах висіли дитячі малюнки. Вдень тут уверх і вниз сходами гасало товписько дітей. Увечері ступали поважні батьки, жінки різного віку. Можливо, діти вивчали те саме, що й Крістель.

Аж ось вона вийшла.

— Є гарна ідея. Ми перегородимо наш «Зоомагазин». Я вже все виміряв і зробив креслення.

— Хочеш за стіною вирощувати шампіньйони? — не дуже приязно спитала вона.

Мабуть, подумала, що я знов прийшов з якоюсь вигадкою.

— За стіною — кімната нашого сина, — урочисто оголосив я.

Крістель не піддалася моему захопленню, лише зауважила:

— Непогана ідея.

Був похмурий осінній вечір. У розривах хмар мерехтіли холодні зорі. Вітер шаленів, наче збираючись загасити їх. В обличчя періцив дрібний дощик. Пішли швидше. Коли дісталися до нашого «Зоомагазину», Крістель аж посиніла з холоду. Назустріч з нявчанням кинулось кошеня.

Крістель не могла зігрітися навіть під ковдрою. Вона притулилась до мене й, видзвонюючи зубами, сказала:

— Я не піду вчитися до торговельного училища. Все було марно.

У кімнаті запала глуха тиша. З її голосу я зрозумів, що Крістель була сумна й розчарована. Часом мені не подобалося її навчання, бо через те доводилося багато дечим жертвувати. Але я розумів, що це означає для неї.

— Сьогодні я розмовляла з начальником відділу кадрів Колозою,— вела далі Крістель.— Він тоді допоміг мені вступити до вечірньої школи. А сьогодні замість вітання сказав: «Як вам не соромно! Ви знову погарнішали». Не кривися, Роланде, йому за п'ятдесят. «Це треба було б надрукувати в газетах: від успіху жінки гарнішають,— сказав він.— Отож я правильно вчинив, передавши вам крамницю. Про вас говорять тільки найкраще!»

Ну, звичайно, це тишило мене. Я сказала, що в мене буде дитина, і одразу помітила: звістка не сподобалася йому. А я роздратовалася, тому й додала: «Дуже радію з цього». Повір мені, Роланде, воно й справді так! Колоза сказав: «Відомо річ». Я йому відповіла, що це все-таки зовсім не просто. Він пильно глянув на мене: «Розумію. У вас були великі плани». А мені хотілося крикнути: «Я й зараз маю великі плани!» Він спитав, чи збираюся я далі працювати, і додав: «Шкода було б втрачати вас». Це, напевне ж, сказано серйозно. А потім ще: «Ми якось знайшли б місце в яслах, але ви таки добряче сплутали мої плани». Ніби я народжую дитину йому на зло.

Він сказав, що збирався дати мені великий магазин, коли я закінчу торговельне училище. Теперішня завідувачка через три роки йде на пенсію. Я знаю, що він має на увазі, Роланде. Це казка, а не магазин. «І ось ви так підвели мене»,— сказав Колоза. А я йому: «Якось уже впораюся з тим навчанням. Дитина буде ще тільки влітку. Перед тим я могла б скласти іспити за десятий клас, а восени пішла б до торговельного училища...» Він підвівся й заходив по кімнаті, а потім сказав: «Магазин має виторг у півмільйона марок. А ви ж самі знаєте, що з малими дітьми завжди морока. Часто мати залишається вдома. Потім буде клопіт з навчанням. Почекайте кілька років, поки дитина чи двійко підростуть». Спочатку я відчула щось у колінах, потім воно поповзло за спину. Його голос звучав ніби крізь туман. Аргументи, аргументи... Я вже не могла заперечувати. Хотіла вийти на повітря. Він іще сказав: «Вас відвезуть додому на машині. Ви берете все дуже близько до серця».

Начальник відділу кадрів здавався мені чудовиськом, і я гострив на нього зброю.

— Він у мене дограється! — скрикнув я. — Відколи це так карають через дитину!

— Ну, жінка з малою дитиною — таки неабияка завада.

Я гнівно підскачив у ліжкові:

— Люди — це тобі не якісь там запасні частини.

— Треба ще поглянути на справу з точки зору інтересів підприємства! — заперечила Крістель.

— Йдеться ж про тебе, любя!

— Справу не можна розглядати ізольовано, — не здавалася вона.

...Від люті я аж учепився зубами в подушку, розсмішвши Крістель.

— Чого регочеш?

— Тепер я знаю, що ти стоїш за мою спиною. Бо без тебе з навчанням і дитиною нічого не вийде. І тому завтра я скажу свою думку начальникові відділу кадрів.

З цього боку справа ще не стояла переді мною, й з'явилося таке відчуття, ніби я вскочив у пастку.

Лютий — зимовий місяць. Але за останні роки його серйозно не брали до уваги. Вважали, буцімто в наших широтах немає ні зими з снігом і кригою, ні літа з тридцятиградусною спекою. А тут уже з кінця листопада лютувала холоднеча. Здавалося, зима ніколи й не скінчиться. Раз у раз випадав сніг, перетворюючись у брудну масу, що громадилася на узбіччі вулиць.

Справи Крістель влаштувались. Начальник кадрів нарешті відступив. З наступної осені вона могла заочно вчитися в торговельному училищі. Хоч Крістель і матиме тепер один додатковий вихідний день, все ж це будуть важкі часи для нас.

Іноді я тайкома спостерігав за нею. Вагітність і вечірні заняття вкрай виснажували її. Вже кілька днів вона говорила про письмову роботу з суспільствознавства, яку треба було виконати. Вже від самої згадки про неї Крістель непокоїлася. Бурмотіла якісь незрозумілі слова: «заперечення заперечень», «чуттєві й абстрактні відображення».

Людина потребує перепочинку — це для мене було ясно. Потайки від Крістель я дещо придумав. У п'ятницю,

завчасно скінчивши роботу, дістав з кишені ключа, відчинив дверцята «вартбурга» й сів за кермо. Спинившись перед крамницею Крістель, подав кілька умовних знаків. Їх помітила одна з продавщиць.

У крамниці була маленька конторка із загратованим вікном, що виходило на вулицю. Я припав до ґрат і став чекати. Картина нагадувала німий фільм. Співробітниця намагалася зняти з Крістель халат. Енергійні обопільні рухи губ. Тим часом з пальтом наготовів чекала учениця. Крістель пручалася. Я бачив, як гнівно роздуваються її ніздрі. Зрештою, вони натягли пальто поверх халата. Продавщиця насунула хутрянку шапку на голову Крістель, легенько підштовхуючи її до чорного ходу. Коли двері в коридорі відчинилися, я вхопив Крістель у обійми.

— Чи ви всі подуріли? — сказала вона, але в її словах уже не відчувалося досади. — Це все твої витівки!

Я повів її до машини. Вона не пручалася. В очах у неї світився подив. Ми поїхали. На вулиці без ушину падав сніг.

— Чия це машина?

— Вкрадена.

Це був Барнатів «вартбург».

— Йдемо до пам'ятника спортсменам? — спитала Крістель.

— Подивимось, — всміхнувся я.

Ми обоє, мабуть, згадали наші перші зустрічі.

— До речі, ти не знаєш, що я тоді ще раз ходила до пам'ятника?

— Ні! — вражено відказав я.

— Авжеж. То було в неділю, і я дуже скучила за тобою. Йдучи сюди, я, звичайно, знала, що не застану тебе. Отож стояла перед брилою й мало не ревла. Потім повільно пішла до Регатештрассе і весь час розглядалася навкруги, зазирнула навіть до ресторану, але тебе піде не було.

— А я думав, що ти не хочеш мене.

Вона здивовано глянула на мене.

Невдовзі ми опинилися за містом. На шосе миготіли вогники снігозбиральних машин.

— Не їдь дуже далеко, — каянулася вона. — Хтосьна, чи вони впораються зі снігом, а я хочу потрапити додому сьогодні.

— Не бійся, не почуватимеш у снігу, — підморгнув я.

Світло ф́ар насилу пробивалося крізь темну пелену, що стояла перед нами. Приглушено гуркотів мотор, і машина м'яко котилася, мов по килиму. Дорожні знаки були заліплені свіжим снігом. Машини зустрічалися рідко. Я почав надто голосно співати.

Раптом праворуч вихопилося світло ф́ар. Я крутнув кермо. Машина заковзала й м'яко нахилилась убік. Ми опинилися в засніженому кюветі. Зустрічна машина давно вже промчала повз нас.

— Бач, таки доведеться почувати в снігу, — весело мовив я, бо знав, що якимось уже визволю нашу таратайку.

Спробував вибратися заднім ходом, та колеса марно крутилися. Через силу вдалося відчинити дверцята.

— Ти газуватимеш, а я підштовхуватиму, — запропонувала Крістель.

— Сиди вже там зі своїм животом.

У багажнику я знайшов маленьку лопатку й заходився відкидати сніг з-перед машини. Крістель спробувала відгрібати його руками. Це, ясна річ, нічого не дало, але вона уявляла, що робить бозна-яке важливе діло.

— Сідай краще в машину.

— Мені треба рухатися.

Через двадцять хвилин ми таки вибрались — машина стояла на шосе, а ми — захекані — коло неї.

— Як гарно, — відсапуючись, запевнила вона.

— Справді?

— Еге, але вже сьома година.

— Назад ми поїдемо іншою дорогою, — збрехав я.

За півгодини, коли ми тряслися якоюсь місциною, Крістель спитала:

— Скажи, ти впевнений, що їдеш тією дорогою?

— Цілком.

Спинилися коло заїзду «Старий перевіз».

— Виходьте, люба пані! Тут ми залишимося.

Вона збагнула, в чому річ, тільки тоді, коли я вийняв з багажника чемодан.

— Сюрприз удався?

Відома річ, насамперед їй спала на думку робота з суспільствознавства, яку треба було здати в понеділок.

— Ти не взяв мій підручник?

— Усе, що тобі потрібно, — відповів я, — нічну сорочку, зубну щітку, от тільки підручник я залишив удома. Треба колись і відпочити по-справжньому.

Вона стривожено мовчала. Тим часом я їй далі щось говорив, ніби нічого не помічаючи.

— Майбутня мати повинна вряди-годи перепочити. Це написано у книзі. Ти вже якось перебудеш два-три дні без своїх шкільних завдань.

Ми ввійшли до заїзду. За одним столом кілька чоловіків грали в снат. Вони обернулись і почали роздивлятися нас, як прибульців з іншої планети.

— Курортники, — сказав один з них, — і в таку погоду.

З-за стойки вийшов хазяїн — чоловік з круглою, як куля, лисою головою й вусами. Він злегка вклонився і подав руку:

— Ганкель.

Ми теж відрекомендувалися.

— Машину можете поставити в каретні. Кімнату вам покаже моя дружина.

Господиня була трохи завеликою. Тому на її фоні хазяїн здавався половиною. Ми пішли за нею на другий поверх. Кімната була скромно обставлена. Два ліжка впритул одне до одного, одяжна шафа, стільці, комод, умивальник з двома мисками й карафами води.

Крістель зняла пальто. Я розсміявся, побачивши на ній крамничний халат. Вона стала так, що не видно було її обличчя. Напевне, по її щоках котилися сльози. І все через оту роботу з суспільствознавства!

— Тобі подобається? — спитав я, а сам наказав собі: «Не піддавайся, хлопче!»

— Так.

Це звучало жалісно. Я підійшов і взяв її в обійми. Ми злилися в поцілунку. Нараз постукали в двері.

— Прошу.

Увійшла хазяйка з анкетною для приїжджих.

— Я, мабуть, перешкодила вам...

— Ні, ні, — водночас відповіли ми.

Вона заперечливо похитала головою:

— Молодій парі третій завжди зайвий. Це вже так ведеться одвіку.

Я взяв у неї анкету.

— Що написати в графі «Дружина»?

— Прізвище своєї дружини — це ж само собою зрозуміло.

З удаваною розгубленістю я почухав потилицю.

— Бачите, тут є своя складність...

— Ви не одружені? — спитала хазяйка.

— Не зовсім, — сором'язливо промимрив я, поглядаючи на підлогу.

Крістель, давлячись зо сміху, поза спиною хазяйки крутила пальцем собі коло лоба.

— Дарма, молодий чоловіче, ніпі багато хто одружується, беручи дівчину вже з дитячою коляскою. О цю пору року ніхто не приїде сюди перевіряти. Запишіть свою наречену дружиною.

— Дякую, — відповів я, потиснувши їй руку.

Хазяйка пішла, і видно було, що вона почувасться, як Ісус Христос після звершеного чуда.

— Коли ти нарешті станеш дорослим? — пирснула Крістель.

— Ніколи!

Вранці після сніданку ми вийшли на вулицю. Сяло сонечко, розливаючи стільки світла, що доводилося мружити очі. Біля самого заїзду в'юнилася вузька ділянка Гафеля¹, вкритого засніженою кригою. Середина русла була поцяткована темними плямами. Ми пішли стежкою вздовж берега. Причал навів згадку про літо. Самотньо лежали перевернуті догори дном рибальські човни, прикриті толем. На жердинах для сушіння сіток поважно сиділи чайки.

Вузьке русло закінчувалося за мостом. Перед нами відкрилася далечінь скутого кригою плеса. Воно здавалося нескінченним, бо через сніг не можна було розрізнити його межі, і будинки на схилах круч ніби зависли в повітрі. Рибалки, мов ті пінгвіни, схилилися над ополонками. На протязі кількох кілометрів нікого не було видно, потім вони знов з'являлися, зібравшись, як у тісному родинному колі.

Ми обережно ступили на кригу. Та через кілька метрів я хвалькувато почав стрибати, демонструючи міцність льоду. Поминувши зарості посохлих комишів, попрямували на середину річки. Не зважаючи на рибалок, що сиділи там і сям, ми почували себе так, ніби були на самоті. По залізничному мосту беззвучно котився поїзд. А тут, унизу, по кризі, їхав чоловік на велосипеді.

¹ Гафель — притока річки Ельби.

Ми нічого не говорили — мабуть, тому що не владні були висловити своїх почуттів. Я думав про те, які ми все-таки різні. Але нічого не могло затьмарити радість сьогоднішнього дня. Я просто брав те, що мені подобалося, і був задоволений життям.

Стягнувши з себе хутряну куртку, я розстелив її на кризі. Ми посідали на неї й отак кілька хвилин тишилися снігом, сонцем, колючим холодом.

— Люба пані Ленц, — промовив я дорогою назад до заїзду, намагаючись наслідувати тон хазяїна. — Ця казка-ва місцевість таїть у собі невичерпні скарби німецької міфології. Ви, моя люба, нічого ще не знаєте. Лише ми, краєзнавці, група аматорів слов'янського епічного циклу, вносимо трохи світла в голови неофітів, до яких я, на жаль, змушений зарахувати й вас. Чи знали ви, приміром, що колись тут жила фея?

— Ні, — засміялася Крістель. — Я тільки знаю, що тут по кризі йде базікало з вагітною дружиною.

— Закрийте очі й уявіть собі: безлюдна пустка, отруйні гриби, іноді майне дикий кабан — більш нічого. Такою була ця місцевість перед початком літочислення... А тепер трішечки розкрийте свої шановні очі: бачите, он там, на прискалку, сидить тітка? Ця тітка — фея.

Крістель заперечливо похитала головою:

— Фея ж не може бути тіткою!

— Цю історію розповів хазяїн заїзду... Ну от. Кризь хаці продирається вершник. Що стається з обома?

— Вони закохуються одне в одного.

— Атож. Хоч спочатку вони полаялися. Він був хрестоносець і хотів навернути її в християнство. Вона ж поклонялася якимось іншим богам. Здається, їх звали Бельбог і Гернобог. Чим довше вони сперечалися, тим більше подобалися одне одному. Зрештою, він скинув свій лицарський обладунок, а вона своє вбрання. Вони любилися до нестями... і впереміж сперечалися з приводу богів, поки одного дня фея зреклася своїх і визнала його. І тоді лицар почав нудьгувати.

Що в такому разі робить фея? Вона начаклувала кілька гір — он там! Лицар цілий день никав у горах. Наступного дня він знов почав нудитись. Тоді вона начаклувала річку — ось цю, де ми зараз стоїмо! Лицар цілий день купався в ній. Наступного дня він знову засумував. Тоді вона начаклувала замок.

— Де він?

— З нього спорудили сорок п'ять будинків для селян-переселенців. Цілий день він гуляв по замку, аж поки йому знову стало нудно. На жаль, фея нічого більше вже не могла придумати. Лицар хотів був сісти на свого коня, а вона сховала його... Тоді лицар пішки подався світ за очі шукати інших фей, щоб повернути їх на праведну путь.

У кімнату пробивалося сумне світло місяця. Крістель лежала поруч мене, втупившись у проріз вікна. Мені дошкуляло якесь непевне почуття провини перед нею. Воно часом охоплювало і вночі, в хвилини найбільшої близькості. Я намагався завести розмову, сподіваючись у сотий раз почути, яке ж ми ідеальне подружжя. Однак саме тоді з неї нічого не можна було витягти.

— Про що ти зараз думаєш?

— Про цей холодний місяць,— сказала Крістель.

Чогось подібного я й очікував.

— А ти мене любиш?

— Так, так, аякже...

Такі відповіді лякали. Вони звучали нещиро. Крістель хотіла подратувати мене.

— Сердишся?

— Ні, я ж сказала, що люблю.

Це тільки збільшувало мою лють, бо я відчував несправедливе ставлення до себе.

— Тобі тут подобається?

— Ти ж сам знаєш.

— Поклянися!

— Дурниці!

— Поклянися!

Вона піднесла праву руку. Я перевірів, чи не схрестила вона десь пальці на знак того, що клятва недійсна. Раптом Крістель сказала:

— Мені не йде з думки письмова робота з суспільствознавства на понеділок.

Ну от і зізналася.

— Ти можеш зіпсувати людині найкращий настрій,— з гіркотою сказав я.

Ці слова якусь мить відлунювали серед нічної тиші.

— Роланде, поїдемо завтра вранці додому, тоді я ще встигну трохи підготуватися.

Я мовчав.

— Ти сердишся, Роланде?

— Так,— і не побажавши навіть доброї ночі, переко-
тився в своє ліжко.

У неділю, вставши вранці, ми мовчки взялись пакувати-
тися. Розмовляли тільки за крайньої потреби. Попроща-
лися з хазяями заїзду й поїхали. Похмурий і злий, я вів
машину Барната крізь засніжену місцевість, яка сьогодні
була повита серпанком туману. На Крістель не дивився.

— Уявляю собі, як ти готувався,— урвала вона мов-
чанку.— Мабуть, страшенно радів. І ось тобі маєш! Я на-
магалася взяти себе в руки. Не змогла. Я гидка.

Ці слова не примирили мене, але від них трохи полег-
шало.

— Ану, хлопці, засвітить-но світло,— буркнув я отим,
за хмарами.

І справді, сонячний промінь просвердлив дірку в не-
бесній пелені.

Проклятуца зима! Я повільно тарабанився на своєму
вагозові по шосе, повертаючись із далекого рейсу. Додому
ще залишалося понад сто кілометрів, а пальці на кермі
задубіли — опалення в машині не працювало. Я вже не
раз говорив про це ремонтникам, однак вони не дуже кло-
поталися. «В кожного з нас тільки дві руки». Завжди отак
відбріхуються!

Мабуть, зараз вони сиділи в теплій майстерні й попи-
вали собі каву. А я мусив мерзнути в машині з валтажем
малих електромоторів вартістю по тридцять марок. У ку-
зові було триста штук — усього на дев'ять тисяч марок.

Раптом перед машиною на дорозі вигулькнув парубій-
ко років сімнадцяти, махаючи рукою. Різко загальмувати
по ожеледі було неможливо. Червоне від морозу обличчя
хлопця насувалося чимраз ближче. Я звернув убік, і мене
занесло на ліву половину шосе, просто перед легковою ма-
шиною. В останню мить якимось вдалося, вже помпнувши
хлопця, знову вихопитися праворуч. Лімузин пройшов
упригнут до мене. Я спинився й з прокляттям вискочив із
кабіни. За мною впоперек шосе став бензовоз.

Водій легкової машини, розставивши руки, відрізав
хлопцеві шлях до втечі, тим часом як шофер бензовоза
вправно тусав його кулаком під ребра, а наостанку ще й
піддав у щелепу. Водій легкової, на якого хлопець, зад-
куючи, напшовхнувся, кокнув його так, що той полетів

просто на мене. Я виставив кулак. Він налетів на нього обличчям і впав навзнаки. По обидва боки щосе спинилося ще кілька машин.

— Приємної розваги, — сказав, звертаючись до мене, водій бензовоза і заліз у свою кабіну.

Поки я розтирав собі кулак, машини пороз'їхались. Біль у руді засвідчив, що я не згорів разом з ними у вогні від кількох тисяч літрів пального, яке було в бензовозі.

Хлопець стояв на колінах з опущеною головою, і з носа в нього юшила на сніг кров.

— Чого це ти домагався, бовдуре? — гримнув я на нього.

— А то сам не знаєш, — плачучи, промовив він. — Ви ж, собаки, їдете й не хочете спинитися?

— Собаки?

Хотілося дати йому ще одного штурхана, та шкода було плямити руки.

— Затям собі: той, хто обзиває другого собакою, не заслуговує на інше. Крім того, на службові машини заборонено брати сторонніх.

Він задер голову, немовби збираючись подивитися в небо, а насправді — щоб спинити кровотечу з носа.

— Ач, який законник, — схлипував хлопець. — Я спізнився на поїзд!

— Ото поважна причина, щоб кинутися під колеса й відправити на той світ мене та ще кількох хлопців.

Я пішов до своєї машини.

— Не горячися, ти поки що живий!

Машина рушила. Холоднеча, мабуть, зовсім спантеличила мій пульт управління. Замість того, щоб увімкнути першу швидкість, я посунув назад і, побачивши хлопця поряд з кабіною, сказав:

— Сідай.

Він недовірливо глянув на мене, потім хутко вліз і сів поруч. Мабуть, мені просто стало його жаль.

— Шапка! — враз захопився він і кинувся з кабіни.

Смішно було дивитися на нього, коли, повернувшись уже з шапкою на голові і зручно вмостившись біля мене, хлопець з удаваною невимушеністю став потирати руки.

— Куди?

— У Сінг-Сінг!

— Сінг-Сінг? Де це?

— Таке питаєш! Невже не знаєш, де знаходиться Сінг-Сінг? Ти завжди їдеш повз нього дорогою з Берліна. Місцевість називається Умбрайт.

— Ти з виправного будинку?

— Так,— поважно відказав він.— У мене дозвіл на відлучку тільки до восьмої.

Це, мабуть, мало спонукати мене їхати швидше. Ото ще добро прибилося до мого берега...

— І вам отак просто дозволяють гуляти? — з ноткою обурення спитав я.

— Краще було б зачинити нас на замок, га? — Він влостиво стулив губи і змовк.

— Закурюй!

Хлопець узяв сигарету й дав мені вогню.

— Восени, коли мені виповниться вісімнадцять, я вийду ввідті. Знову буду вільний — через рік і чотири місяці.

— Ти, либонь, гарна цяця!

Він кивнув.

— Дармоїдство, кілька тілесних ушкоджень і крадіжок на дачах.

— Ну, якщо ти не вбив свого батька, то це ще так-сяк,— докинув я.

— Батько пильнував. Та він був і сильніший за мене...

Хлопець зняв шапку й забрав волосся з обличчя, відкривши рубець.

— Має важку руку?

Він презирливо скривив губи.

— Змочує стару ганчірку й періщить нею, як цішком. А слідів нема. Узяв мою тренувальну куртку. Але на ній був замок-блискавка. Цього татко й не врахував. З остраху він мало не наклав у штани.

— Батько любить хильнути?

— Таке скажете...— Хлопець раптом перейшов зі мною на «ви». — Не п'є, щодня йде на роботу й нікого в житті не зачепить. Він містер Притакувач.

— Який містер?

— Притакувач — кожному притакує. Хтось скаже: «Жувальний тютюн — чудова штука» — він киває головою; інший скаже: «Жувальний тютюн — найбільше в світі паскудство» — знову киває й притакує. Ото його всі й люблять та жаліють. Розумієте — через мене.

— Він не подобається тобі?

— Я не зношу його, розумієш... пробачте, розумієте?

— Говори мені «ти».

— Я і мій батько — як вогонь і вода.

— Воно й зрозуміло, коли ти не шрацюєш, лупцюєш людей і обкрадаєш дачі.

— Пусте,— пирснув він.— Нема про що говорити: ви ж не уявляєте, що то за людина.

Трохи помовчали.

— Скажіть,— по хвилі спитав мій пасажир,— а гарна у вас машина?

Ми говорили про витрати пального, об'єм циліндрів, сальники, свічки запалювання, синхронізовані коробки передач.

— Я цікавлюся моторами. Та в нас у виправному будинку можна кимось стати тільки в сільському господарстві.

Машину трусонуло. Спинившись, я засвітив кишеньковий ліхтарик. Здогад підштовхнув мене глянути на задній міст: мій баркас стояв, як паралізований віслюк із злапаними ногами. Я повільно забрався в кабінку.

— Що там сталося?

— Дрібниці — зламався задній міст...

— Що робитимеш?

— А що ж іще робити: думати про гарячу пічку вдома й мерзнути. До двадцять другої години ніхто не витягне мене звідси. Та й то, якщо поталанить.

— То зайди в закусокню й пересидь там.

— А вантаж! — обурився я, ніби то він завинив у моїй аварії.— Перший-ліпший перехожий може залізти під брезент і прихопити з собою скарб.

— Там щось цікаве?

— Портативні електромотори.

— Гм...— Він апетитно прицмокнув губами й підніс пальці до рота, ніби оближуючи їх.

— Слід би зателефонувати, чорти б його взяли!

Він посунув свою шапку на потилицю:

— Давай я!

Спалахнула іскорка надії, та одразу ж і згасла. В автопарку, крім якогось недотепи-вахтера, зараз, напевно, нікого немає. Отож слід подзвонити одному чоловікові, що живе в домі Габена, а той уже покличе Фріца до телефону. Але я не знав номера. Його довелося б спочатку

спитати в довідковому бюро. Все це було занадто складно для шибеника, який, може, тільки раз у житті телефонував, та й то аби когось подражнити.

— Мені треба подзвонити самому,— сказав я.

— Гаразд,— згодився він.— А я тут буду за сторожового пса!

Я пильно глянув па нього. В голові майнула думка про крадіжки на дачах. Він умить здогадався.

— Про мене, можеш мерзнути собі тут, щоб із тебе зробилась бурулька,— спересердя кинув хлопець і відчинив дверцята, збираючись вилізти з кабіни.

Я притримав його за рукав.

— Постережеш чи ні?

— Ти ж боїшся, щоб я в тебе чогось не поцупив.

— Авжеж,— підтвердив я, хряпнувши дверцятами, і пішов.

Він уявлятиме себе героєм з якогось вестерну. Сподіваймося — одним з добрих, інакше-бо моєму вантажеві буде непереливки.

Минуло чимало часу, поки я знайшов телефон, подзвонився й дочекався Габена.

— За десять хвилин починається матч СРСР — Канада. Чи ти не знаєш? — роздратовано буркнув він у трубку.

— Якщо хокей для тебе важливіший, тоді бувай здоров! — Я вдав, піби збираюся повісити трубку.

— Алло! — заволав Габен.— Алло! Роланде!

Кілька секунд я помучив його, потім байдужим тоном процідив:

— Ну, чого тобі ще?

— За півтори-дві години я приїду.

Повернувшись до машини, я побачив, що вона стоїть самотня. Хлопця ніде не було. Невже він все-таки ушився? Напевне, щось і прихопив! Я підійшов до кузова, щоб глянути під брезент. Раптом мене обхопили дві руки, так що я не міг навіть поворухнутися. Звільнитись удалося тільки після того, як скінчився весь мій запас лайок.

— Ну, скажи по правді: я тебе здолав,— хихикнув хлопець.

— Гаразд,— байдуже погодився я.

Йому, бач, і справді ввижались вестерни. Мабуть, він спокійнісінько жив собі вдома у батька з матір'ю, і щодня вранці йому приносили сніданок у ліжку. А все, що розповів мені,— тільки для шику.

— Ти ж маєш відпустку лише до двадцятої. До Умбрайта ще десять кілометрів. Може, хто й підвезе тебе.

— Все одно вже спізнився. Залишусь.

— Навіщо мерзнути двом?

— Удвох мерзнуть краще!

Я взяв трохи снігу, зліпив сніжку й, націлившись у нього, жартома наказав:

— Ану тікай звідси!

Він пригнувся й собі заходився ліпити сніжку. Я кинув у нього й поцілив у шапку, збивши її з голови. Сміятися довелося недовго, бо тієї ж миті хлопець затопив мені в обличчя своєю сніжкою. Я метнувся за ним. Він тікав, щоразу підпускаючи мене так близько до себе, що ось-ось уже можна було його схопити. Та я не відставав. Хай бачить, що в мене досить снаги! Так непомітно ми забралися далеченько від машини.

— А вантаж! — схаменувся він.

Спинилися й захекані поплентали до машини. В кабіні поділили ковдри, щільно загорнулись у них. Хлопець безцеремонно витягнув з моєї пачки сигарету й закурив.

У темряві раз у раз спалахувало й тануло світло фар.

— Скажи-но правду, чого ти потрапив до Умбрайта? Чп, мо', все набрехав?

— Набрехав... — презирливо мовив він. — Спитай в Умбрайті про Ронні. Мене там усі знають.

— Маєш якийсь фак?

— Я вчився на теслю й покинув. Мене завжди нудило від клею. Потім почав працювати в друкарні. Та щоранку вставати о п'ятій... Це мені не підходить. Тоді пішов по-пихачем на кіностудію — там це найпошлідуща людина. А є ж люди, що отак придурюються все життя і потім пишються: мовляв, якимось Ганс Альберс¹ дав мені закурити. І поводяться так, ніби саме вони знімали фільм. Набридло. Тоді я познайомився з кількома хлопцями — вони теж нудилися. Ніхто з них не працював. То й накивав п'ятами з ними.

Спершу якимось тримався на поверхні, спродавши трохи манаття. Правду кажучи, не все було моїм власним. Часом люди щось позичали або дарували мені. Не розжирівш із цього. Зате сам собі хазяїн — роби, що хочеш.

¹ Ганс Альберс (1892—1960) — популярний німецький кіноактор.

Вечорами йшли до пивниць. Люди пригощали нас, щоб дали їм спокій. Бо, знаєш, ми не цуралися бійки, коли нам щось було не до шмиги. Р-раз — і затопив у пику.

Ну, з часом ми вже стали відомими. І були навіть на оці в поліції. Довелося перебазуватися в інші місця. Але тільки, бувало, десь прилаштуєшся, як вони вже висять у нас на хвості. Це остогидло мені. А назад додому вже не можна. Тоді ми розлучилися. Та й одному не важко перебитися. Ти, скажімо, виходиш на автостраду, трохи помахаєш рукою, і ось уже хтось тобі кидає пачку сигарет чи плитку шоколаду. Щоправда, іноді можеш марно простояти й не один день. Час від часу з'являються регулювальники руху. Тоді бери ноги на плечі.

Якось засипав я вугілля в одного добродія й познайомився там з дівчиною. Старшокласниця, перша учениця. Батько — радник медицини. Її звали Карола. Ну й гарна ж... Ми заручилися. Без каблучок. Батько нічого їй не відав. Хоч не було між нами чогось такого... Розумієш, саме лише кохання! Вона умовила мене піти до поліції. Завели судову справу — і я в Умбрайті. Сиджу там і вивчаю тваринництво. Ти колись бачив, які дурні очі в корів?

Решта з моєї зграї сидять у буцегарні. Вони старші і мали кілька серйозних справ. Я тепер уже зав'язав.

А з отими заручинами Карола обдурила мене. Вона сьогодні сказала про це. Просто хотіла повернути мене на чесну путь. І, по-моєму, вчинила правильно. Я б за нею пішов у вогонь і воду. Тепер байдуже, чи мене випустять звідти. Я все одно не знаю, куди податися.

— На дівчину не треба мати зла, — сказав я. — Вона це зробила задля твого добра.

— Але ж то був обман, розумієш?

— Ти вже якось переживеш. Знайди собі іншу. Може, її батько зовсім і не радник медицини.

— Чесно кажучи, втішно було, що саме така щось у мені знайшла.

Габен приїхав близько двадцять другої. Ми одразу заходилися переносити вантаж у його машину. Ронні працював з нами. Габен не питав, звідки я його знаю. Скінчивши роботу, втрюх забилися в кабінку. Всі натомилися і їхали мовчки. В Умбрайті я звелів Габенові спинитися неподалік від воріт виправного будинку. Хлопець хотів попрощатися. Я вийшов з ним.

Ми вдвох пішли до будинку. Він натиснув кнопку дзвоника. Відчинив чолов'яга з статурою боксера:

— Агов, Ронні. Ми вже збиралися оголошувати розшук.

Я підійшов ближче:

— Ронні запізнився через мене. Він їхав зі мною, а дорогою сталася аварія.

Чоловік кивнув. Ми попрощалися.

На півдорозі до машини мене зустрів Габен, який виїшов трохи розім'яти ноги. Ясна річ, він зрозумів, де перебував Ронні, але нічого не сказав.

Люди по-різному реагують на весну. Декого охоплює мандрівна гарячка, дехто без упину позіхає. Інші кидаються до крамниць господарських товарів, купують лак і починають замазувати сліди зими. Є ще й такі, котрі охкають і ахають, забачивши перші весняні квіти. А хтось радіє шафрану й конвалії. Мене тішила кожна дівчина, котра змінила довгі штани на коротеньку спідничку. То був час, коли з вуличного ландшафту зникали чобітки і замість них по тротуарах знову цокотіли сандалети, взуті на босу ногу.

Мені кортіло витягти й почистити свій мотоцикл. На це я не шкодував часу: обмацував кожную деталь, ретельно оглядав її, продував клапани та в довгих розмовах із самим собою вирішував, що слід замінити.

Крістель винесла на подвір'я стілець, влаштувалася коло мене і, як завжди, зубрила свої уроки. Записник вона тримала якось дивно, бо їй заважав живіт, що день у день більшав.

— Пізніше покатаємося трохи.

— Мабуть, уже не вийде.

— Чому? — спитав я по паузі, під час якої спробував прочистити жиклер карбюратора.

— Чому! — обурилась вона.

— Ах, он воно що, — відповів я, скоса глянувши на її живіт. — Тоді відкладемо до після пологів.

Це мало звучати підбадьорливо.

— Ти колись бачив немовля на мотоциклі? — захихотіла вона.

Я жбурнув на землю гайковий ключ.

— Ну, то можу продати цього візка...

Крістель уже знову поринула в свій записник.

— Було б дуже розумно.

— Що ти сказала? Продати? — слово «продати» я розтягнув.

Це здавалося жахливим. Хто ж я такий без свого мотоцикла? Де ж воно чувано, щоб лицар продавав свій обладунок! Або індієць — своє пір'я! Чи король — свою корону!

Крістель закрила записник.

— За ці гроші можна купити пральну машину, — сказала вона.

— Ага, ти вже все обміркувала!

Вона задирливо позирала на мене:

— А хіба що? Чи, може, ти хочеш сам прати білизну?

На це мені не прийшло в голову путньої відповіді, і в мовчазній люті я заходився складати деталі.

Минуло чимало часу, перш ніж Крістель урвала мовчанку:

— Це твій мотоцикл. Ти мусиш сам знати, що робиш.

Машина вже була на ходу. Я проїхався по нашому кварталу й поставив її в гараж. Раніш мотоцикл здався мені кращим.

Ще на відстані трьох будинків до нашого пахло картопляниками. Я заквапився. Крамничні двері були розчахнуті навстіж. Із приміщення долинав чоловічий голос. Карлхен! Він сидів коло газової плити й перекидав картопляника з одної руки в другу.

— Невже у нас немає тарілки? — Мій голос звучав докірливо.

— Він не хотів брати тарілки, — безпорадно виправдувалася Крістель.

— Той, хто іде в море, мусить звикати до максимальних температур, — пояснив Карлхен. — Наступного тижня ми вирушаємо до Лабрадору. Завтра вранці маю вже бути в Марієнеге.

До стільця, на якому сидів Карлхен, тулився його речовий мішок.

— Батькам я залишив записку. Вони гадають, що я в нашому саду. Не хочу жодного прощання.

— Колосально! — вигукнув я, не в змозі приховати захоплення.

Так, Карлхен рішуче здійснив усе, на що я його намовив. А коли судно потоне? Тоді Карлхен, безпорадно

борсаючись у спінених водах Атлантики, мабуть, проклинатиме мене!

— Карлхене, а ти справді на всі сто процентів сповнений рішучості піти в море?

Замість відповіді, він, як я й сподівався, зневажливо зиркнув на мене. По тому звернувся до Крістель:

— А кораблі, що залишаються в морі на різдво, мають у холодильниках ялинки. Після свята їх спускають у трюм. Коли судно повертається до свого порту, всі бачать: ці люди на різдво були в морі.

— Отак послухати вас, пане Монстранц, то можна подумати, що ви вже багато років провели в морі.

Карлхен, анітрохи не знітившись, відповів:

— Маю надійні джерела. Коли здаю свої лотерейні квитки, то я щоразу біля віконця розмовляю з одним поштовим працівником. Цей чоловік протягом року дослужився до помічника капітана.

— Чому ж він опинився на пошті? — поцікавилася Крістель.

— Бо одружився. В такому разі він уже, звісно, не господар своєї долі!

— Справді, вам таки краще, — іронічно вкинула Крістель.

Карлхен упевнено хитнув головою.

До двадцять другої години ми без допомоги Крістель видудлили дві пляшки вина. Карлхен підвівся. Я проводжав його. Ми йшли не зовсім прямо, але й не так хиталися, щоб це могло впасти комусь у вічі. Дорогою на вокзал Карлхен мовчав. Він намагався приховати, що руки в нього тремтять.

— Сподіваюся, на морі ти привчився до чарки.

Він нічим не виказав, що зрозумів мене. Коли підійшов поїзд, я протовпився крізь групу матросів, які торохтіли меклепбурзькою говіркою, і зайняв місце в купе. Потім знову вийшов, і ми востаннє перед довгою розлукою стали один перед одним. Раптом по щоках у Карлхена покотилися сльози, і, не в силі стриматись, він зарюмсав.

— А що то скоїлося з хлопцем? — спитав якийсь моряк.

— Тс, — спинив другий, — з усіма буває таке, коли доводиться розлучатися з матерями.

— Я не їду,— розпачливо промовив Карлхен, виносячи свою сумку з купе.

— Що з тобою діється, телепню? — накинувся я на нього.

Ситуація була жахлива. Навколо нас зібрався невеликий гурт людей. Посипались поради.

— Тут допоможуть хіба що кілька матюків.

— Або добрий ляпас.

— Та залиште теля коло мамн.

Карлхен шумно зітхнув.

— Це спостигло мене місяць тому.

— Що? — спитав я.

— Доля,— глухо відказав він.

— Твоя доля, мабуть, має довге волосся? — закинув хтось із гурту.

Карлхен ствердно кивнув головою.

— Ти ж можеш написати їй,— спробував я умовляти його.

— У мене немає її адреси.

— Скажи-но, а між вами ще нічого не було?

— Я ж не міг отак просто заговорити до неї,— боронився він.

Пролунав гудок. Усі, крім Карлхена й одного літнього чоловіка, кинулись у вагон.

— Вона щоранку о сьомій п'ятнадцять проходила повз нашу бензоколонку.

Літній чоловік запитав:

— Ти записався на траулер «Луїза»?

Карлхен ствердно кивнув. Чоловік схопив його сумку. Карлхен спробував опиратися. Тоді я обхопив його за плечі і увітхнув у вагон. Поїзд рушив. Літній чоловік, уже стоячи у вагоні, опустив шибку й пояснив мені:

— Я боцман цього корабля.

Поїзд повільно йшов уздовж перону, і я, не відстаючи, біг поряд з вагоном. Карлхен у вікно махав мені рукою.

— Яка вона на вигляд? — крикнув я.

— Чудова,— відповів він.

Не завадило б мати докладніший опис.

Дорогою додому я змагався з докорами сумління. Чи слід втручатися в чужу долю? Я намовив Карлхена на морську службу, а потім ще й допоміг увітхнути його у вагон! Спробував заспокоїти себе тим, що Карлхен мусив

бодай трохи спізнати моря, інакше б він ніколи не позбавився цієї мачи. Якби він завтра прокинувся вдома, йому, певно, було б соромно.

Та ці аргументи не дуже заспокоювали моє сумління. Пригадалося, що я вже не вперше впливав на долю людей. Якби мене не було, їхнє життя склалося б інакше. Пріміром, Крістель. Я збагнув, що взагалі не можна уникнути втручання в життя інших людей. Одного разу мені наснилося, що принцеса Ітцлі бавиться великою кулею. Вона кидала мені кулю, а я ловив її. Коли я придивився, то побачив, що то земна куля — з океанами, материками, гірськими пасмами. Я хотів повернути кулю принцесі, та вона щезла. У відчаї вирішив викинути кулю, але не зважився — зі страху, що вона розколеться.

Наступного ранку я, проти звичаю, вже о сьомій заправлявся на бензоколонці, де досі працював Карлхен. До мене підійшло кілька робітників:

— Ну як, важко було твоєму дружкові розлучатися з домом?

— Де там!

Мені нетерпеливилось дочекатися сьомої п'ятнадцяти. У вирішальну мить біля бензоколонки вулицю перейшло дванадцять осіб. Чоловіки одразу відпали. Літні жінки так само. Залишалися двоє дівчат. Обидві мали темне волосся. В одній брови були немовби викреслені циркулем, довгі вії загнуті догори. Обличчя кольору слонової кістки. Над вухами в'юнилися чорні, ретельно накручені кучеріки. Вона не просто йшла, а пливла. Я, не вагаючись, відкинув її. Для цієї в Карлхена не вистачить снаги! Вона тягне не менш, ніж на «вартбург» у модерному варіанті чи «опель-капітан».

Друга справляла трохи кумедне враження. Вона якось нерівномірно дріботіла. На лівій босоніжці у неї порвався ремінець. Якщо її порівняти в першою, то вбранням і іншою оздобою ця поступалася на багато очок. Зачіска свідчила, що вона не любила рано вставати. Волосся в неї було схоплене биндою в «кінський хвіст». На мій погляд, для цієї зачіски їй потрібно було не більш як три хвилини. Вона мала смагляве веснянкувате обличчя. Дівчина одразу сподобалась мені. Вже через оті її густі чорні брови.

— На цьому місці ви щоранку о сьомій п'ятнадцять переходите вулицю,— впевнено констатував я.

Вона уп'ялась в мене очима, спантеличено заморгавши.

— Хіба це не дозволено?

— Ви йдете на роботу?

— Так, я приводжу свою дитину в садок, а звідси йду до вокзалу. Я вчуса в педагогічному інституті.

— Он воно що...— промовив я, ошелешений дитиною.

— Ви помічник регулювальника вуличного руху? — поцікавилась вона.

Я відповів невразним жестом.

— Ви одружені?

— Ні, а це важливо для вас? — І, передихнувши, додала: — Чого це, власне, вас непокоїть?

Я злегка вклонився:

— Може, ви пригадаєте Монстранца, котрий до вчорашнього дня виконував обов'язки на цій бензоколонці?

— Отой з витрішкуватими очима, що завжди дивиться вслід, а коли оглянешся, то відводить погляд?

— Достеменно.

— З ним щось трапилось?

— Так, він на морі.

— Ах!

— Напишіть йому. Бо інакше він загине.

Вона голосно розсміялася.

— Коли йому від мене щось треба, то хай пише він.

— А ваша адреса?

— Я щоранку буваю тут.

Вона пішла.

За кілька днів о сьомій п'ятнадцять я стояв біля бензоколонки, тримаючи в руці листа від Карлхена. Той написав його ще перед виходом судна в море. Моя нова знайома прийшла вчасно.

— Справді? — беручи листа, зашарілася вона.

Сподіваюся, Карлхен наплів не дуже багато дурниць. Я теж одержав листа. «Хлопче, — писав він, — мені весь день не йде з думки її біле лице, розлогі брови й чорне волосся з кучериками над вухами».

Стало ясно, що його лист адресовано зовсім не тій. Але він, мабуть, колись і сам похопиться.

— Бураш лежить у лікарні, — сказав Габен. — Йому валишається жити щонайбільше кілька тижнів, ба навіть днів.

Габен, Шандель, Барнат і я стояли на подвір'ї коло своїх машин. Ми дивилися в землю і човгали ногами по піску.

— Навідаємо його поодиночі.

Кілька днів я уникав цього. Чому? Альберт був мені симпатичний, але тепер, коли він умирав, я не хотів бачити його. Я боявся дивитись, як умирає людина.

— До пана Бураша вже приходили,— сказала медсестра.

Я зібрався йти, але раптом стало соромно за своє боягузтво.

Тихенько відчинив двері в палату. Альберта я не бачив, бо перед його ліжком стояв чоловік. Другий притулився до відчиненого вікна. Він саме говорив:

— La fromaĝo devas odori. Sed ĝi ne estu tro flua, ĉar alie la odoro iom malagrablas.

Потім я почув голос Альберта:

— Mia onklo manĝis fromaĝon nur en mallumigita ejo.

Помітивши мене, вони розпроцалися:

— Baldaŭ resaniĝu oldulo!

Йдучи, обидва кивнули мені, а в дверях один із них сказав Альбертові:

— Наступного разу я принесу тобі часнику.

Це мене приголомшило. Аж тепер я пригадав, що Бураш — есперантист. Він простягнув мені руку — м'яку й теплу.

Альберт страшно змінився. Його сиве волосся, завжди зачесане назад, тепер облямовувало обличчя. Я не вірив у святих, але якби вони існували, то, мабуть, виглядали б, як Бураш.

Що сказати йому? Альберт помітив моє збентеження. Його оченята жваво сновигали туди й сюди.

— Не журися,— голос його теж був незвичний, він звучав дужче: — Я прожив своє життя. А тепер, умираючи, бачу, як багато маю друзів.

— Друзів-есперантистів,— кивнув я.

— Не тільки. Знаєш, я ціле життя вірив у ідею есперанто. Есперанто — мир, любов до всіх великих і малих народів. Ти дивуватимешся, але це давало мені втіху.

Тепер я знав, що не слід відповідати. Треба слухати і вряди-годи щось питати, аби він знав, що я слухаю.

— Ти колись бував за кордоном?

— Тільки під час війни — в Польщі, а потім їздив до Західного Берліна. Я завжди сидів удома, але мої вуха й очі були в Сан-Франціско, Токіо, Ханой тощо. Хай інші збираються сходами Ейфелевої вежі. Я одержував листівки й листи. Але знаю, що мій друг Альвамец із Каліфорнії щодня залюбки їсть спагетті в томатному соусі. Чи, наприклад, грузинська вчителька Черідзе: від неї я дізнався, що вона вважає сміх найкращим педагогічним методом. А от у Римі живе колишній священик, який тепер вивчає суспільні науки. Смішно, га? Що ти побачиш з Ейфелевої вежі? Лише місто, а мене цікавить більше: що думають і роблять люди.

Альберта я таким ще не знав. Коли він працював з нами, то бувало тільки зрідка скаже кілька фраз. Ми при поршій-ліпшій нагоді розігрували його. Правду кажучи, частенько я вважав Альберта телепнем.

Видно було, що він тішиться своєю розповіддю. Але йому дедалі важче ставало говорити.

— Відпочинь, Альберте, — сказав я, та варто мені було підвестися з стільця, як він пригадував щось нове.

Чим більше стомлювався, тим швидше говорив. Здавалося, Альберт читає з книги, зміст якої вже не розуміє.

— Аргентина, республіка Аргентина! Північний схід — прадавні стени, що ніколи не знали лісів. Родючий чорнозем, безмежні пиви. Але в серці країни трав'яна рослинність стає біднішою. Тут кудими жмутками росте тільки твердококос. Погане пасовисько. А підеш далі, то прийдеш у твердолистяний лісовий край.

— Альберте, — покликав я, — Альберте!

Він не чув мене. Я підвівся і вийшов з палати. Де сестра? Нарешті, знайшов її. Це була літня жінка.

— Заспокойтеся. Він не знає, що говорить. Це від ліків. Йому не болить. Він скоро засне, — пояснила вона.

— А може, він зовсім не хотів спати?

Дорогою додому я думав про те, що для кожного з нас неодмінно настане мить, коли доведеться з усім розлучатися. Для мене теж. Відома річ, іноді день здається страх який довгий. Та найкращі з них завжди бувають короткі. Попереду в мене були ще дні, тижні, місяці, роки. Але ж колись вони скінчаться. Тоді насунуться десятиріччя, і нараз день закінчення школи, якого ти так довго чекав, перебираючись із класу в клас, виявиться десь за піввіковим хребтом. А день, коли вперше доторкнувся до дівчини?

Тобі, мабуть, здасться, ніби це сталося тільки вчора?.. І, може, тоді лежатимеш у ліжкові, як Бураш, і хапати-мешся за порожнечу... Ти одружився, викохав дитину, кілька разів поміняв місце роботи — ото й усе...

Хотілося, щоб роки означали не просто числа, а щоб кожен з них був пов'язаний з якоюсь згадкою. Я чув слова, сказані мною, вже старим: «А через рік після мого одруження ми звели водопідійомну греблю поперек Балтійського моря. Потім об'їздили всю Скандинавію... Через рік ми спорудили на морському дні музей, де в природних умовах можна спостерігати життя люмінесцентних риб і електричних вугрів... Далі, це вже було після народження нашої другої дитини, повернувши течію Гольфстріму, розтопили кригу на Північному полюсі. А ще через рік ми допомогли жителям Південної Америки викорчовувати джунглі під сільськогосподарські культури».

Багато чого можна було отак навігадувати. Я знав, що ніколи не братиму участі в здійсненні подібних проектів. Було прикро. Пригадалися численні фільми, в яких люди діставалися на вершину Нанга Парбат¹, знаходили воду в пустині, перекреслювали виробничі плани цілих підприємств, добиваючись помітних наслідків. І всі герої цих фільмів завжди діяли так, ніби то була єдина можливість правильно жити. А мої літа хіба важать менше?

На жаль, мені не вдалося розв'язати проблему «пральна машина чи мотоцикл». Крістель не поверталася до цієї теми.

Пральна машина була таки необхідна. Але мотоцикл означав для мене останню крихітку волі. Він нагадував про часи дружби з Карлхеном.

Рішення прийшло несподівано.

Після роботи я возився перед нашим «Зоомагазином» з машиною, коли почув над собою хрипкий голос:

— Ви давали об'яву про мотоцикл?

— Ні.

Біля мене стояла закудлана істота років двадцяти в вишморганих джинсах. На місці, де в людей здебільшого буває зачіска, у неї їжачилося щось на зразок стерні. Хто воно: дівчина чи хлопець? Спробував визначити це за гудзиками на шкіряній куртці.

¹ Нанга Парбат — один з найвищих і важкодоступних піків Гімалаїв (8125 м).

— Пробачте,— сказала істота, глянувши на записку, що була в руці.— То це, мабуть, через кілька будинків.

— Заждіть!

Істота стала.

-- А ви маєте права?

Істота сягнула в задній карман джинсів і зневажливо простягнула мені документ. Я прочитав: «Анджела...» Аж тепер дізнався, з ким маю справу. Хоч я за рівноправність жінок, та чи є потреба таким їздити на мотоциклах?

— Ну, то що, чоловіче? — нетерпляче спитала вона.

— Скільки дасте?

— Кота в мішку не купую.

Я недбало кинув їй ключа. Вона підхопила його й сіла на мотоцикл. Заревів мотор.

— Обережно,— гукнув я,— він рвучко бере з місця.

Мотоцикл сіпнувся і за мить щез.

Минуло десять хвилин, п'ятнадцять, двадцять. Піти в поліцію й заявити про крадіжку? «Яка вона на вигляд?» — «На голові торочки, а звати Анджела». Мене вважатимуть несповна розуму. Та ось дівчина вигулькнула з-за рогу і зі скреготом загальмувала, зареготавши, мов **навіжена**.

— Мотоцикл аерогенний!

— Що?

— Аерогенний! — Вона знову вишкірилась, показавши два разки білих зубів, потім злізла з машини і щосили лягнула мене по плечу.

— Хлопче, я хочу її купити!

— Скільки дасте? — досадливо процідив я.

— Все, що маю.

Вона тицьнула мені в руку пачку грошей. Я полічив.

— Тисяча двісті,— сказала дівчина.

Правильно. Я нерішуче тримав у руці гроші. Може,десь дадуть більше? Та й, взагалі, це дівчисько...

— Машина мені потрібна,— сказав я.

— Знаєш, я медсестра. Завтра стаю до роботи в окрузі Оранієнбург.

— Ви доглядаєте й породіль?

— Трапляється.

— Скажіть, а це справді так боляче?

— Якщо добре підготуватися, то не так уже й страшно. Спершу навчися правильно дихати.

Я ошелешено поглядав на неї.

— Авжеж,— вела вона далі,— більшість людей дихають неправильно.

Анджела скинула свою куртку і поклала її на задне сидіння. Потім стала переді мною і показала на місце під грудьми, де мала бути діафрагма.

— Поклади сюди свою руку.

Я знітився.

— Не полошись,— бовкнула вона і, взявши мою руку, почала глибоко дихати.— Отак — неправильно. А ось так — правильно.

Різницю мені так і не вдалося вловити.

— Ет,— заспокійливо мовила дівчина,— ти вивчиш це, займаючись гімнастикою для вагітних.

— Та не я ж...

Вона була незворушна.

— Це нікому не завадить... Ну, то я одержу машину?

— Так,— аж надто голосно сказав я.

Вона знову надягла шкіряну куртку й скочила в сідло.

— Треба скласти угоду,— сказав я,— та й паспорт мотоцикла потрібний.

Вона махнула рукою.

— Інакше я можу заявити, що не одержував від вас ніяких грошей.

Дівчина розсміялася:

— Ти не такий! — І простягла мені руку.— Я поспішаю. Надішли мені все це поштою. Анджела Марнітайг. Окружна лікарня.

І помчала.

Я поволі подибавав до нашого магазинного житла.

Крістель, лежачи на канапі, гортала сторінки зошита. Я кинув гроші в чашку «Дякую».

— Тепер можемо купити пральну машину.

Вона допитливо глянула на мене.

— І ще ти маєш навчитися правильно дихати.

Продаж відбувся так несподівано, що я й досі не міг отямитись. Мій MZ... Спочатку я сам склав машину зі старої рами. Потім заощаджував кожен копійчину, поки зібрав гроші на нову. Тепер мені здавалося, що я продав не тільки мотоцикл, а й свою молодість. Хто така Крістель, щоб примусити мене до цього? Не якась там принцеса. Звичайна собі дівчина, така, як майже всі, хто щодня мені зустрічався. А проте вона, мабуть, була трохи не такою. На Балтійському морі є кругляки, що, па

перший погляд, різняться лише величиною. Коли ж добре придивишся, то кожний камінь має свою особистість. У дитинстві я давав їм усілякі наймення.

Камені склалися з багатьох найтонших нашарувань. Кожне мало свій колір. Хтозна, як вони утворилися. Ї уявляв собі, що перших сто років їх омивала вапниста вода, других сто років — мул, ще сто років — якась інша речовина... Так і зростали камені. Власне кажучи, вони мали бути схожі один на одного, як схожі між собою яйця. Але саме перед тим, як з'явилася вапниста вода, мабуть, років за п'ятдесят, на одному з них влаштувалася мушля, обіймаючи його своїм панциром. Іншого без упину перекочував прибій, і його вкривав вапняк. А третього викидало на узбережжя, і він сторіччями лежав на суші. Так кожен здобував свій власний вигляд.

Мій вагозов пожирав кілометр за кілометром. Одне місце на шосе я відразу впізнав. Узимку тут зламався задній міст, і я познайомився з Ронні з виправного будинку.

Радники на моєму пульті управління мали різні характери. Одні були цікаві, як ті плетухи: все їм треба було знати, часто й те, що їх зовсім не обходило. Ці панове підбивали мене спинитися в Умбрайті й привітатися з Ронні. Другі були надто пихаті. Спинитися в Умбрайті — це для них аж надто примітивно. Коли я загальмував біля виправного будинку, стало ясно, хто переміг! Ні, з мене не вийде дорослої людини...

Будинок був не зачинений. Я поминув кілька спалень, де панував військовий порядок, і постукав у двері з написом: «Канцелярія».

— Увійдіть! — почулося зсередини.

За столом порався над футбольним м'ячем чоловік, внайомий вже з перших відвідин. Він намагався накачати м'яч, але трубка насоса щоразу зіскакувала.

— Що сталося?

— Річ у тому... — почав я.

Тепер на пульті управління гору взяли пихаті. Вони соромилсь, і я не сказав про свою справу.

— Шукаю якусь фірму Краузе.

— В Умбрайті?

— В Умбрайті.

— Тут такої нема.

— Ви певні?

— А чорти його батькові! — Чоловік із серцем жбурнув м'яча, бо з нього знову зіскочила трубка.— Пробачте,— стиха додав він.

Я вирішив допомогти, підійшов, узяв м'яч, і справа одразу пішла на лад: він ставав чимдалі кругліший.

— Може, ви маєте на увазі Умбрайт у Лаузітці?

— Ну, хай у Лаузітці, але скажіть, чи знаєте ви тут такого Ронні?

Він пильно глянув на мене і раптом наказав:

— Ану, геть звідси, та мерщій!

— Що ви!

— Забирайтеся звідси, чухрайте, створіть між нами відстань у кілька кілометрів.

З цими словами він вийшов з-за столу і, пригнувшись, посунув на мене. «Він божевільний»,— майнуло в голові.

— Фірма Краузе! — ричав чоловік.

За моїми передбаченнями, він мав неабияку силу. Тому для самозахисту я схопив стілець. В цю мить, рвонувши двері, вбіг хлопець років сімнадцяти. Тепер принаймні не доведеться бути наодинці з божевільним!

— Допомогти вам, Бремере?

Бремер, як прокурор, тицьнув на мене пальцем:

— Це один з колишніх друзків Ронні! Мабуть, помилково його до часу випустили з в'язниці.

Нарешті ситуація прояснилася.

— Покажіть свої документи про звільнення!

Хлопець, спостерігаючи за мною збоку, підкреслено спокійно промовив:

— Ти пронумерував би свої кістки, перш ніж сюди увійдуть інші.

Він явно тішився, маючи змогу так говорити.

— Я не втік з буцегарні і не маю охоти відлупцювати весь ваш дитячий садок. Просто 14 лютого о двадцять другій годині я здав сюди вашого Ронні.

Ворожа атака захлинулася. Бремер усівся на стілець.

— Це ви. Так, так.

Він знаком випровадив хлопця, гукнувши навздогін:

— Іншим разом розберися, перш ніж наговорити грубощів.

Той розгнівано обернувся.

— Ви дивак,— звертаючись до мене, сказав Бремер.

— Звідки це вам відомо?

— Ронні захоплений, він у захваті від вас.

— Так?

— Не звертайте на це уваги. Йому завжди потрібен кумир. Це був щасливий випадок, збіг щасливих обставин, що він зустрів саме вас, а не свого колишнього ідола.

— Ідола? — перепитав я. — Її ж звали інакше. Здається, Карола.

Бремер кивнув.

— Навіщо він вам?

— Хочу спитати, як йому ведеться.

Він непевно затарабанив пальцями по столу.

— Більш нічого?

— Нічого.

Йому щось спало на думку:

— Ви член партії?

— Ні, я безпартійний.

— Гм... Ну, а чесно кажучи, що ви хочете від Ронні?

Якщо я розповім йому про свій пульта управління і радників, він вважатиме мене ненормальним.

— Просто цікавлюсь.

Він кивнув:

— Розумію. Але нашого друга тут немає. Ронні працює за два кілометри звідси в колишньому маєтку.

— Шкода, — сказав я, збираючись іти.

Бремер затримав мене.

— У нас проблема з ним. Наступного місяця він має вийти звідси. Тут ми навчаємо сільськогосподарського фаху. А Ронні не цікавиться ним. Як він поводитиметься в держгоспі, куди ми направляємо його? Може, знову почне байдикувати...

— Зрозуміло, — кинув я. — Вітайте його від мене.

Я простягнув йому руку. Він не поспішав подати свою.

— Багато що в житті залежить від того, чи подобається тобі робота.

Я знову сів на стілець, з якого тільки-но підвівся, вважаючи, що Бремер довго буде розводитися на цю тему. Але той змовкнув.

— Ваша робота дає вам утіху? — спитав я.

Він знизав плечима:

— Втіха, радість, життя, здатність захоплюватися, головний інтерес... Я збирався стати германістом. Робота вихователя — це каторга! Мала зарплата, ніколи не маєш вільної хвилини! Кожен з цих хлопців — проблема. Для кожного окремо треба щось придумати! Не можна лишати

їх па самих себе, інакше вони накоять лиха. З іншого боку, не слід весь час втручатися в їхні справи. Помітивши, що їх виховують, вони застібуються на всі гудзики. Не можна просто порадити: «Почитайте таку-от книгу...», бо скажуть: «Хтозна, що там хоче підсунути нам старий». Бачите оцю книжку? — Він показав мені обкладинку: «Прощай, Гульсарі». — Я залишав її на різних місцях. Ніхто не звертав на неї уваги. Тоді я на очах у всіх замкнув її і пояснив: «То книга не для нашого будинку». Після цього кілька чоловік зацікавились нею. Я довго відмагався, перш ніж дати її. Потім завів дискусію з одним хлопцем, наговорив про книжку щонайгірше. Потроху її перечитали всі. І завели зі мною суперечку. Кінець кінцем я дав себе переконати, що книжка таки гарна.

Він усміхнувся й подав мені руку:

— Одне слово, вихователь — це не фак! Це лихо! А у вас як?

Я відмахнувся.

— Шофер. Ще гірше, — й пішов.

Сидячи в кабіні, я думав про цього Бремера. Кумедний чоловіча, але симпатичний. Мене тішило, що я така важна цяця в очах Ронні. Непокіло питання: чи маю я задоволення від свого фаху? Скільки років кручу свого бублика, а ніколи досі не питав себе про це.

Чи є професії, що подобалися б мені більше?

Мій батько Артур хотів, щоб я закінчив школу, а потім це вчився. Він, наприклад, вважав археологію одною з найцікавіших наук. Археолог міг розкопувати міста, як це робив якийсь Шліман¹. Тоді я вчився у восьмому класі. І щоб длубатися в землі та замість зниклих міст знаходити закопані горілчані пляшки, я мусив ще чотири довгих роки протирати штани! Це здавалося мені безглуздом!

Мати теж плакала великі плани щодо мого майбутнього. Я мав стати лікарем. Вона малювала принади життя хірурга. Мені було невтямки, в чому задоволення розпанахувати людям грудну клітку. Вигляд крові був для мене нестерпний!

Батьки вже тоді завели судову справу про розлучення. Я вирішив піти з восьмого класу, щоб набути пристойного

¹ Генріх Шліман (1822—1890) — ушавлений німецький археолог, під керівництвом якого було знайдено і розкопано античні міста Трою, Мікенц, Тір та ін.

фаху і заробляти гроші. Часом з'являлося бажання зайнятися чимось кращим, ніж перевезення дрібного вантажу на близьку відстань. Але професії, що спадали на думку, здавалися мені надто обмеженими. Якби існувала професія «конструктор великих земельних масивів». Тоді навколо столиці я звів би Альпи, і наше місто перетворилося б не лише на великий туристський атракціон — значно здоровішим стало б повітря. От тільки слід придумати щось проти небезпечних зсувів. Так само жваво я міг уявити собі професію «універсального радника людства». З усіх усюд до мене стікалися б люди за порадою. Художники питали б, що малювати. А я їм казав би: «Хлопці, намалюйте життє море, де відбувається парусна регата». Вчителям я порадив би запровадити урок містифікації. Таким способом можна було б підвищити середню успішність. Найважче завдання випало б: винайти ключ для консервних банок, що працював би справно.

Та не існувало ні фаху «конструктора великих земельних масивів», ані «універсального радника людства». Тому довелося залишатися шофером.

А все-таки що я зробив би з Ронні, будучи «універсальним радником людства»? Хіба він не виявляв цілком недвозначного інтересу до автомашин? Нашому парку потрібні працівники. Він міг би спочатку піти в майстерню, а потім вивчитися на шофера і пристати до нашої бригади.

На околиці міста я спинився біля поштового відділення і подзвонив до Умбрайта:

— Це той, що допіру був у вас.

— Ронні ще не повернувся, припаймні його немає тут, — відповів Бремер.

— Спитайте, чи хоче він стати шофером.

— Шофером? Тут нещодавно був один... Він сказав, що це жахливий фах.

Я не піддався.

— Він міг би стати й автослюсарем.

Бремер мовчав.

— Чоловіче, — дратівливо промовив я. — Ця розмова коштуватиме мені тижневого заробітку.

— Поговорю з ним, — нарешті обіцяв він.

Я дав йому адресу нашого підприємства. Хай подзвонить Габенові.

Після роботи я запросив Габена, Шанделя й Барната до кафе «Сокольничий» на пляшку пива. Це був миршавий шинок з підлогою, встелепою тирсою, яку надвечір змітали. Хазяїн, довгов'язий нервовий чоловік, одну руку тримав па крані пивної бочки, а другою шарпав обличчя. Голі стіни одразу наганяли нудьгу. Марно було б тут шукати навіть славнозвісну об'яву «У позичку даємо лише завтра». На думку хазяїна, це був модерний стиль.

Ми зібралися навколо високого столика і, затиснувши під пахвами сумки, попивали із своїх кухлів. Я завів мову про Ронні. Дослухавши мене, Шандель сказав:

— Пиво найсмачніше, коли його наллють із щойно відкритої бочки.

— Воно лише піниться, та й усе,— заперечив Барнат.

— Гайнце,— гукнув Шандель до хазяїна,— ану прополосни ще раз кран: у моєму кухлі була іржа.

Хазяїн дружньо кивнув, але не озвався.

Барнат поцікавився в своїй буркотливій манері:

— Як, на вашу думку, цей рік буде вологим чи сухим?

Шандель плеснув мене по плечу:

— Молодець, що пригостив нас пивом, та мені вже час додому.

Відкашлявшись, Габен загрозово промовив:

— Ану облиште цю комедію! Скажіть, що думаєте!

— Якщо хочеш знати мою думку,— відповів Шандель,— то я люблю таких типів, як цей Ронні! Спочатку дам себе обікрати, а тоді ще й подякую!

Дивна річ, цього разу Барнат згідливо закивав:

— Ми не виправний будинок.

— Цей шибеник навіть не має шоферських прав,— додав Шандель.

— У майстерні вони йому не потрібні.

— Взагалі, він нас не обходить,— не вгавав Шандель.

— Правильно,— підхопив Барнат.— Хай подасть заяву, як усі. А там — слово за відділом кадрів.

Я по черзі позирав на кожного. Шандель і Барнат відповідали холодним поглядом. Габен похитував головою, не підводячи очей.

— Мені потрібна ваша допомога, щоб його взагалі взяли на роботу,— з притиском мовив я.

— Бач,— звернувся Шандель до Барната,— ми ще й відповідалі за цього типа.

— Слово «тип» візьми назад! — гримнув я на весь шинок.

— Не візьму! — Голос Шанделя був не слабкіший за мій.

— Візьмеш! — я грюкнув келихом об стіл.

— Тихо! — процідив Габен.

Зачекавши, поки вгамується наш гнів і всі змовкнуть, він звернувся до мене:

— Навіщо тобі цей парубійко?

Мене гішила думка допомогти Ронні. Але таке обґрунтування раптом здалося недостатнім.

На замовлення Габена хазяїн приріс ще по кучлю пива. Я й далі мовчав. Потроху становище ставало нестерпне. Габен знову взяв слово:

— На мою думку, Роланд виходить з цілком вірних міркувань: відповідальність за співвітчизника. Соціалістична співдопомога...

Він не закінчив. Я перебив:

— Дурниці!

Габен ображено зиркнув на мене.

— Просто я зацікавився хлопцем, ото й усе!

— Ну от,— полегшено буркнув Габен.

Шандель за одним духом допив своє пиво.

— Для таких важливих проблем треба мати більше часу. До побачення! — Він кивнув усім одразу й зібрався йти.

— Твоїми устами промовляє істина! — підхопився Барнат і, перш ніж ми спромоглися щось сказати, разом із Шанделем подався до виходу.

— Набридли твої абстрактні промови... — дорікнув я Габенові.

На обличчі в нього заграла звична усмішка.

— Коли ти кажеш, що зацікавився хлопцем, то це твоя особиста справа. Якщо ж ідеться про соціалістичну співдопомогу, то це вже загальний клопіт! І ніхто не зважиться так собі відкараскатись!

Я захлинувся пивом і, відкашлявшись, констатував:

— Ти хитрий лис, Габене. Але що будемо робити?

— Якось уже влаштуємо його,— коротко проказав він.

За кілька днів подзвонив Ронні. З ним говорив Габен. Хлопець хотів приїхати до нас у парк. На перший час він міг влаштуватися в гуртожитку для учнів. Про це подбав Бремер.

Ми з Габеном пішли до Айзенбрєннера. Йому підпорядкована наша служба й ремонтні майстерні. Той вислухав нас із кислєю міною, неспокійно соваючись на стільці.

— А якщо станеться рецидив? Зважте, ми не сяке-такє підприємство. Наша робота дуже відповідальна. Я завжди тверджу: кожен, хто тут працює, обіймає відповідальну посаду.

Габєн кивнув:

— Те ж саме й на інших підприємствах.

— У нас особливо, — наполягав Айзенбрєннер. — У нас великі матеріальні цінності.

— Відповідальність виховує, — парирував Габєн.

— Не сама по собі, — заперечив Айзенбрєннер. — Виховання не можна полишати на самоплив!

Я з острахом поглядав на Габєна. Може, йому спаде на думку якийсь контраргумент! Та він погодився:

— Справедливо сказано.

— Ну от, — усміхнувся Айзенбрєннер.

Габєн знову кивнув:

— Дякувати богові, в нас працює згуртований колектив.

Айзенбрєннер, котрий і собі кивнув, відповів не одразу:

— Колектив — це надто широке поняття. Все залежить від того, з якою людиною маєш справу.

— То правда!

— Скільки я розумію, Фріце, твоя бригада бере шефство.

Мене поїняв жах. Але Габєн світився усмішкою, як і раніше.

— Так. І я впевнений, любий Франце, що ми з тобою впораємося з цим. Хіба ж не ти колись був учителем?

— Не зовсім так. Я був офіцером-політпрацівником.

— Бачиш!

Айзенбрєннер випрямився, набравши поважного вигляду:

— Хай прийде до мене, — дружньо кивнув він.

— Доставимо.

Габєн спланував рейси так, що на сніданок уся наша бригада зібралася за столом. Якийсь час ми мовчки жували, а потім Шандель спитав Габєна:

— Ти вчора дивився футбол?

Той кивнув.

— Костоломи.

— Якби в «Хіміку» не грав Мольтке...

— ...то вони принаймні забили б гол. Мольтке завжди тільки заважав.

— Цітен — оце так хлопець, — буркнув Барнат.

Шандель:

— Авжеж, мало не забив м'яч у свої ворота.

Габен:

— На сімнадцятій хвилині?

Барнат:

— Я чекав більшого від Йорка. Він зажирів!

Шандель:

— Бюлов теж!

Габен:

— «Хімік» котиться вниз. Немає резерву.

Всі згідливо кивнули.

— Коли тренером був Тауентцін, — сказав Габен, — такого не траплялося! Той тримав їх у руках! До речі, наш начальник бере на роботу Ронні з Умбрайта. Завдяки вашій підтримці.

— Що? — різко спитав Барнат.

— Зміна, — озвався Габен.

— Таку зміну я не можу підтримати, — втрутився

Шандель.

— Але ж, товариство, ми щойно все це обговорили в «Сокольничому».

— Верзе казна-що! Ми й словом не проходилися! — хором загомоніли Шандель і Барнат.

Габен, удаючи із себе розгубленого, поглядав то на одного, то на другого.

— Чи я не так зрозумів вас?

— Абсолютно не так.

Габен відсунув свій сніданок:

— То я й Айзенбреннерові неправильно доповів.

Він мав пригнічений вигляд.

— Знаєш, Барнате. Найкраще буде, якщо ти сам залагодиш справу і все поясниш Айзенбреннерові. Мені він не повірить, що ви не згодні.

Барнат перестав жувати. Було видно, як він придушив у собі лайку на адресу Габена. Шандель розпрямився й з крижапою офіційністю заявив:

— Фріце, в наших відносинах утворилася тріщина.
Ми більше не говорили про цю справу. Тільки згодом,
валишившись сам на сам з Габеном, я сказав:

— Ось тобі й наша хитромудрість.

— Якщо вона чимось допомогла юнакові, то не біда.

— А що станеться з бригадою?

Він засміявся.

— Повір мені, Шандель скоро забуде тріщину в наших відносинах. Шандель і Барнат взагалі не здатні довго сердитись.

Весь день я чекав телефонного дзвоника від Крістель. Після кожного рейсу дзвонив нашому диспетчерові, чи не надійшла звістка про те, як вона склала випускні іспити. Для мене вони були чимось на зразок середньовічних тортур. Я бачив перед собою екзаменаторів. Один бавився з лещатами для стискування пальців. Другий з внутрішнім співчуттям роздмухував вогонь, на якому розжарюють щипці. Третій перевіряв, чи всі цвяхи стирчать у дощці, по якій босоніж мають ступати засуджені.

Перед самим кінцем зміни до телефону підійшов Габен.

— Вона не провалилася,— сказав він,— я знав це варані.

Мені полегшало. Але ясно було й те, що Габен бреше, бо від хвилювання він під час обіду не міг проковтнути й ложки супу.

— Яка оцінка?

— Вона тобі скаже сама. Ви ж прийдете сьогодні ввечері, то й відсвяткуємо.

— Ні, Габене,— сказав я,— сьогоднішній вечір ми проведемо вдвох.

— Гаразд,— зозла гаркнув він,— як знаєте,— і повісив трубку.

— Габене!

Стало трохи піяково, та нічим уже не зарадиш. Після роботи я побіг до крамниці делікатесів. Там у мене була знайома літня продавщиця.

— Дайте щось видатне для особливої нагоди.

Вона безпорадно глянула на полиці й, нічого не знайшовши, щезла десь у підсобці, а звідки вийшла з пакунком:

— Це коштує дорого.

— Угорське саямі?

Продавщиця заперечливо похитала головою, перегнулася через прилавок і щось прошепотіла мені на вухо.

— Ага,— мовив я, зрадівши, як дитинча перед різдвяним подарунком, хоч нічого не второпав.

У кондитерській хотів купити шоколаду, але натомість узяв праліне. З шоколадом я вже колись мав мороку... В квітничарні вдалося роздобути лиш три троянди. Вдома я накрив стіл, удавшись за допомогою до брошури «Накрити стіл — не проблема». Розгорнувши пакунок з магазину делікатесів, знайшов у ньому три довгасті штуки завтовшки з великий палець, що виблискували жовтим золотом. Вони пахли копченим. Це, мабуть, те, чого я ніколи досі не куштував. Тут з чорного ходу задзвенчав дзвоник. Ця обставина неабияк збентежила мене, бо кожна хоч трохи нормальна людина входила до нас через магазинні двері.

Мені всміхався високий чоловік у чорному костюмі, а другий — малюк у картатому — зухвало вклонявся.

— Йохен Рюкес! — гаркнув чорний.

— Тюмлер — тезка морської риби¹, — проплямкав картатий.

Надавши своєю обличчю виразу Фернанделя, я сказав:

— Джентльмени, ви помилилися поверхом, — і зачинив перед ними двері.

Вони одразу ж загупали. Тоді я прибрав виразу Чарльза Лаутона² і знову висунув голову:

— Ви набрали не той номер.

Картатий, вказуючи на табличку, сказав з хитрим виглядом:

— Але ж тут стоїть прізвище Ленц.

— Ми — однокласники Крістель, — пояснив чорний.

— Ми приїхали за вами.

— Крістель, — повторив я, скривившись, наче від риб'ячого жиру.

— Ми з нею на «ти», — гордовито мовив картатий.

¹ Тут перекладна гра слів: Tümmeler по-німецькому — морський савець з родини дельфінових (афаліна).

² Чарльз Лаутон (1899—1962) — видатний кіноактор, виконавець ролей Галілея, короля Генріха VIII, Квазімодо та багатьох інших.

— Ми хотіли відзначити подію в ресторані, але там уже нема місць.

— Ах!

— То ми святкуватимемо в нашого доцента Роллера. Жінки готують бутерброди.

— Бажаю присмно погуляти!

Усе це взагалі не подобалося мені. Але не залишалось нічого іншого, як підкоритися. Обидва дивилися на сервірований стіл і, мабуть, збагнули, чому я не підстрибнув до стелі. Зодягаючись у святковий костюм, я спитав:

— Як пройшли іспити?

— Важкувато,— відповів чорний.

— На високому ідейному рівні,— докинув картатий.

Він був мого віку. Чорний мав років під сорок.

Я вийняв з вази троянди, запакував матерію на плаття, що її збирався подарувати Крістель. Так мені нараяла мати. Вона сказала, що після пологів жінки й дивитися не хочуть на свої старі плаття.

Перед дверима стояв новенький «вартбург». Я влаштувався ззаду. Картатий сів за кермо. Він почав заводити машину, і згодом це йому таки вдалося, але не встиг увімкнути зчеплення, як мотор знову заглух. Після другої невдалої спроби я сказав:

— Кожен, хто хоч трохи знається на автомашинах, помітив би, що вашу коробку передач треба викинути.

Він скрушно прошепотів:

— Що скаже Роллер!

— Ви, мабуть, оце тільки нещодавно закінчили курси шоферів?

— Чотири роки тому,— зізнався він.— Але після того я більше не мав змоги їздити.

— Іспити тоді пройшли на високому рівні, еге ж?

Чоловіки мовчали. Остання моя репліка, мабуть, усе-таки була зайва.

— Ану, пустіть мене.

Картатий охоче помінявся зі мною місцями. Мотор завівся одразу, й зчеплення прекрасно увімкнулося. Коли ми проїхали вже чималу відстань, хлопець сказав:

— Отже, коробка передач не зламалася?

— Ми щохвилини навчаємося чогось нового,— відказав я.

Вони спрямували мене на фешенебельну вулицю в північній частині міста. Спинилися перед будинком з двома

під'їздами. Один з них колись був призначений тільки для кур'єрів. Ми пройшли в той, яким користувалися можновладці. Вже сам дзвоник — лев'яча голова з позолоченим кільцем — справляв солідне враження. Доцент відчинив двері. То був ставний папівлісий чоловік в окулярах.

— Машина ще ціла? — жартома спитав він.

Чорний і картатий благально подивилися на мене й запевнили, що все гаразд.

— Роллер, — відрекомендувався доцент і, уважно розглядаючи мене, додав: — Я давно хотів з вами познайомитись.

— Зі мною?

Він кивнув.

— Власне, я таким собі й уявляв чоловіка ф'рау Ленц. Роллер обернувся й гукнув: «Ф'рау Ленц», — та потягнув мене в коридор.

«Крістель Ленц, — думав я, — не візьме абикого».

З кухні вийшла Крістель, пов'язана чужим фартухом. У руці тримала ніж і цибулю. З-за неї вигулькнуло кілька жінок різного віку. Я потиснув їй руку в зап'ясті.

— Як склала іспити?

— Відгадай.

— На трійку, — сказав я.

Вона похитала головою.

— На двійку¹.

Вона ствердно кивнула.

Я подав їй квіти й пакунок з матерією.

— Дякую.

Крістель тицьнула мені в руки квіти, ніж і цибулину, а сама з цікавістю розгорнула пакунок. Жінки оточили її півколом, і всі враз загомоніли.

— Це для брючного костюма.

— До цієї матерії пасуватиме біла сумка.

— Прекрасний малюнок.

— Ану, спробуй мою лілову помаду.

— У тебе є кравчиня?..

Ми, чоловіки, відчули себе зайвими.

— Ось гляньте на цих емансипованих жіночок, — іронічно зауважив Роллер.

¹ У Німецькій Демократичній Республіці існує п'ятибальна система оцінка знань. Найвищою оцінкою є 1, другою — 2 і т. д.

Крістель поволі спустилася на землю, кинулась до мене і привселюдно обійняла.

— Ти найкращий чоловік в усій Європі! — гукнула вона.

До цього я не звик. Хіба що іспити так знервували її. Я повернув їй ніж, цибулину й квіти.

— Не збуджуйся так, воно шкодить дитині.

Всі сприйняли це за жарт і розсміялися.

Роллер замахавав руками, цемов розганяючи гусей:

— Киш, киш! Ми хочемо їсти.

Жінки повернулися до кухні. Мене доцент потягнув у кімнату, суміжну з другою. В першій стіни були заставлені книгами. В другій мою увагу привернули акваріум і скляна шафа, де, ніби в музеї, було виставлено кубки й медалі. На капані й у кріслах, розмовляючи між собою, сиділи чоловіки різного віку в гарних костюмах. Коли ми ввійшли, вони з цікавістю глянули на мене.

— Загальне привітання, — сказав Роллер і, вказуючи на товариство, додав: — Однокашники вашої дружини, — потім, рекомендуючи мене, звернувся до гостей: — Гер Ленц, єдиний з родичів, допущений на це свято.

— Невже? — здивувався я.

— Для всіх ми не знайшли б місця. А ваша дружина наполягала.

Отож я був єдиний глек серед порцелянового посуду! Роллер підвів мене до скляної шафи.

— Вітвар слави моєї дружини! Вона член олімпійської команди. До речі, вона зараз у Брюсселі на турнірі.

Потім повів до акваріума.

— А де вітвар моєї слави — розведення скалярій.

Ми сіли коло магнітофона, з якого, мов удари батога, на мене сипалися гучні танцювальні ритми.

— Хто ви за фґахом?

Він палив коньяк у дві чарки.

— Шофер.

— Шофер? То будьмо! — Ми випили. — Прекрасна професія. Бачиш плин життя. Наш брат сидить за книжками, силується крокувати в ногу з досягненнями знань у своїй галузі. Про справжні події, що відбуваються в сфері матеріального виробництва, ми дізнаємося тільки з газет чи інших засобів масової інформації.

— Ви ж умієте вести автомобіль, — зауважив я. — Нашій фірмі потрібні шофери!

Роллер пильно глянув на мене, розмірковуючи, наскільки серйозно це сказано, і вирішивши вважати це просто жартом, голосно засміявся.

— Прошу прощення,— по хвилі сказав він,— я мушу зайнятися вечерею.

Картатий вважав за свій обов'язок розважати мене.

— З дружиною може поталанити або й ні. Вам поталанило.

Я підозріло глянув на нього. Та навряд чи такий кумедний джиджик матиме якісь шанси в моєї Крістель.

— А саме?

— Крістель стримана! І сенсильна.

— Що це означає?

— Вразлива.

Мені урвався терпець.

— Слушайте, ви, я бачу, маєте неабиякий успіх у моєї дружини.

— Та ні ж бо,— пробелькотів він,— просто я довго спостерігав за нею. Все, що Крістель думає, відбивається на її обличчі.

— Хто вам узагалі дав право називати мою дружину на ім'я?

Він почав ламати руки:

— Так воно вийшло. Багато з нас на «ти» одне з одним. Це ж природно.

— При-род-но,— розтягуючи, повторив я.

Жінки внесли тарелі з апетитними м'ясними стравами, декоративно оздобленими салатами, що спричинило радісне пожвавлення. Картатий поспішив дременути з моєї сфери досяжності. Підійшла Крістель і, поцілувавши, повела мене до столу, де вже порозсідалися всі присутні. Їй навперербій слугували, а вона, в свою чергу, частувала мене. Мабуть, відчувала мій поганий настрій і особливою уважністю намагалася розвіяти його. Саме це підігрівало мене. Роллер наповнив чарки.

— Панове, когось із вас не мине проголосити тост з нагоди успішного закінчення іспитів.

— Щодо виступів ви найдосвідченіший серед нас,— під загальний сміх зауважила Крістель.

Мабуть, згадалися його лекції. Роллер, ніби захищаючись, підняв руки.

— Гер Ленц, ви тут єдиний, хто може щось сказати, не вихваляючи самого себе.

Всі уп'ялися в мене. Це було неприємно. Крістель прошепотіла на вухо:

— Давай, Ролапде, скажи щось кумедне!

А чи не представила мене тут Крістель таким собі душею товариства?

Я підняв келих і сказав:

— Будьмо!

З їхнього мовчання одразу видно було, що вони розчаровані.

— Коротко, зате влучно, — констатував Роллер.

Обличчя Крістель відбивало досаду. Отож, картатий мав рацію — на її обличчі видно все, що вона думає. Мимоволі я кинув нищівний погляд на Тюмлера: з рев-нощів, що це відкриття зробив він, а не я.

— Дами й джентльмени, — після вечері проголосив Роллер, — почнемо бал.

Він розшаркався, як танцмейстер в історичному фільмі. Марно розкручувалась магнітофонна стрічка. Ніхто не танцював. Усі стояли, трохи ніяковіючи.

— Ну, — сказала мені Крістель, — ми з тобою?

— Ти ж знаєш, як я танцюю!

— Тут це не має значення.

Вона витягла мене на середину. Всі заплодували і один по одному теж пішли танцювати. Якусь мить мені здавалося, що вони лише намагаються приховати мою безпорадну топтанину. Крістель аж променилася, дивлячись на мене.

— Що з тобою?

— Так, нічого, я люблю тебе. І такий настрій хотіла б мати ціле життя. Завжди танцювати, дивитися в вічі одне одному й радіти, — вона поклатла голову мені на плече.

— Крістель, ти випила? Не забувай про дитину.

— Я пила яблучний сік, а всі знають, що від яблучного соку стають щасливими.

Вона розсміялася й поцілувала мене в рот. Я не наважувався вивільнитись, хоч і непокоїла думка про цікаві очі, що могли стежити за нами. Пригадалося, що під час нашої першої зустрічі ми з Крістель цілувалися перед її крамницею. Тоді робили це з пустощів, і було приємно, що на нас дивиться так багато людей.

Коли скінчилася магнітофонна стрічка, я вислизнув з кола танцюристів. Крістель одразу підхопили інші кав-

лери. Я бачив, як, танцюючи, вона без утаву щось лопотіла й раз по раз сміялася. Неважко було збагнути: вони згадували свої вже минулі заняття й іспити.

— Кілька тижнів і не гляну на книжки,— сказав чоловік років сорока, що стояв поруч.— Тепер, коли справу зроблено, дам добре відпочити своїй старій голові.

— Ви не хочете вчитися? — байдуже спитав я.

— Це мені потрібно для роботи,— поважно відповів.

Підійшла Крістель, та, побачивши, що я розмовляю, знову зникла.

— Навіщо? — спитав я в чоловіка.

— Останні роки моя дружина щомісяця приносить додому на сотню більше від мене,— пояснив він.— Це дошкуляло.

Раз у раз я потроху пив. Не хапавсь, але додержувався системи. Жодної чарки вина, самий тільки коньяк. І хоч я вже хильнув чимало, нічого особливого не відчував. Щоразу, коли хтось проходив повз мене, то вважав своїм обов'язком дружньо кивнути в мій бік чи обмінятися кількома словами. Я залюбки повісив би на живіт табличку з написом: «Дайте мені спокій!»

У домі панував веселий настрій. Всі навперебій гомонили й стрибали в ритмі, не дуже дбаючи про якісь там правила. Поряд зі мною сиділи Роллер і ще один чоловік. Я мало що розумів з їхньої розмови. Через певні проміжки часу чоловік діловито зауважував:

— Ну, тут ви припустилися методичної похибки!

Він уже, певно, добре випив, але Роллер не помічав цього й відповідав цілком серйозно, розвиваючи перед співрозмовником довгу низку міркувань. З них я зрозумів лише фразу, яку він часто вставляв:

— Ви можете стежити за ходом моєї думки?

У коридорі мені трапилася дівчина років вісімнадцяти. Вона судорожно схлипувала. Я вже раніше потайки спостерігав за нею. Перед своїм одруженням із шкури виліз би, щоб здобути це дівчисько. І, напевно, добився б свого! Тепер було зовсім байдуже.

— Не викажіть мене,— попросила вона,— хай піхто не знає, що я ревла через оту трійку.

Нічого не пообіцявши, я лише здвигнув плечима.

Одна з жінок запросила мене до танцю.

— Ви теж вчитесь? — поцікавилася вона.

— Ні.

Жінка по-материнському всміхнулася:

— Одні починають раніше, другі пізніше.

— Треті взагалі — ніколи... Це дурні, до яких па-
лежу я.

— Я вас образила?

— Ні.

Раптом музика урвалася. Чорний — той, що прийшов
за мною додому, — виліз на стілець.

— Любі мої, — крикнув він, — на порядку денному
особливе питання: іспити доцента!

Всі зааплодували.

— Спочатку оберемо екзаменаційну комісію!

Встановили стіл. За ним зайняли місця члени обра-
ної комісії. Роллера посадили на стілець трохи відда-
лік. Мене не здивувало, що в комісії засідала Крістель.

— Доценте Роллере, — сказав чорний, — поясніть зв'я-
зок між розведенням акваріумних рибок і філософією.

— Рибки плавають в акваріумі, а ви, любий Рюкесе, —
у філософії.

Оплески.

— Якого кольору Колумбове яйце? — спитав чорний.

— Я сказав би — червоного, — відповів Роллер, — якщо
підходити з точки зору прогресу.

Оплески.

— Доценте Роллере, в чому ви вбачаєте сенс іспи-
тів? — спитала Крістель.

— На іспитах знання учня віднімаються від знань до-
цента. Можете стежити за моєю думкою? Величина різниці
й визначає оцінку. Причому виходити треба було не із зви-
чайної п'ятибальної, а хоча б з двадцятибальної системи!

Всі одностайно висловили своє обурення, тим часом
як Роллер задоволено потирав руки.

— Невірно, — заперечила Крістель. — Іспити влашто-
вують для того, щоб учні не зазнавали радощів від навча-
ння, бо це було б жахливо!

Знялася буря оплесків. Вона, мабуть, вчитала цю
фразу десь із книги? Хіба Крістель могла сама її придумати?
Вдома вона ніколи досі такого не говорила!

— Тим самим доведено, — підхопився чорний — що гер
Роллер програму класу не засвоїв.

Підійшовши до Крістель, доцент зробив висновок:

— За це можете піти танцювати зі мною.

Магнітофон знову заревів, і за кілька секунд почався танок.

Я завбачливо поставив коло себе останню пляшку коньяку. В ній залишалися мізерні рештки. Верзлося, що хтось магічною владою підмінив мою дружину іншою. Тоді довелося б вишукувати Крістель за її зовнішнім виглядом: мовляв, ота із зачудованими очима і величезним животом, що є наслідком вагітності,— твоя дружина... Може, я все-таки забагато випив?

Думки урвалися від чогось незвичайного: у дверях стояла молода жінка в світлому пальті і світлому капелюшку, вражено спостерігаючи за всім, що відбувалося в квартирі. Певно, то була спортсменка, дружина Роллера. На її холодному засмаглому обличчі, в самих куточках губ, яскріла тонка, майже злорадна усмішка.

З винуватим виглядом Роллер підійшов до неї, і його безпорадні рухи свідчили, що він виправдовується за сум'яття й розгардіяш. Жінка слухала, не перебиваючи. Мабуть, їй подобалося бачити його таким розгубленим. Хтось притишив звук магнітофона. Танцювальні пари крадькома поглядали на Роллера. Вони збагнули, хто ця жінка, але вдавали, ніби не помітили її.

Роллер, майже отямившись, голосно промовив:

— Дозвольте представити мою дружину. Одне слово, нас застудали.

Спортсменка зняла капелюшок і жартома привітала ним танцюристів:

— Нечемно повертатися додому раніше, ніж передбачено. Не турбуйтеся, я зараз приєднаюсь до вас.

В її грудному голосі відчувалася неабияка впевненість.

Роллер знову збільшив звук магнітофона, і танці потроху ожили. Незабаром, вдягнена в білий костюм, до кімнати повернулася спортсменка, пережовуючи кусень хліба. Вона обійшла всіх, але сама не стала танцювати. Потім попрямувала до мене. Роллер хотів провести її.

— Потанцюй краще зі своїми гостями,— сказала вона.

Жінка сіла навпроти, поклала ногу на ногу і з цікавістю поглянула на мене. Ми подали одне одному руки.

— Ленц.

— А як вас звать?

— Роланд.

— А мене — Яна.

— Я вже бачив вас на фото в газеті.

Легким помахом коротко підстриженої голови вона змінила зачіску й промовила:

— Мене потягла до вас невідпорна сила, Роланде.

Я відчув, як на голові, при самому корінні, накочується гаряча хвиля.

— Ви не повинні самі вицідити весь коньяк!

Довелося проковтнути це маленьке розчарування. Побачивши, що я не можу знайти чисту чарку, вона запропонувала:

— Дозвольте випити з вашої.

Її вибрики ошелешили мене.

— Вам подобається тут?

— Авжеж, авжеж,—пробелькотів я,— та для вас це, напевне, несподіваний удар.

— Ні, зовсім не так. Це приємна розвага,— вона випила.— Бо завжди ми спілкуємося бозна з якими серйозними людьми, що займаються тільки світовими проблемами.

— Справді?

Вона розсміялася.

— Ну, не йдеться, скажімо, про кордони Європи, але може бути розмова про тактику, якої нам слід додержуватись у наступному матчі з румунською збіркою.

— Так то ж спорт.

— З цієї відповіді видно, що ви не відвідували занять мого чоловіка, інакше б знали, як тісно пов'язані спорт і політика.

— Ні, я шофер, поганенький шофер.

Це прозвучало різко, бо я раптом відчув, що скаженію. На мій подив, вона розсміялася й поклала свою руку мені на пальці.

— Ви, мабуть, не від того, щоб трішки прибрехати. Насправді ж пишаєтесь своїм ґахом поганенького шофера?

— Так.

Крістель, очевидно, помітивши мою енергійну реакцію, заклопотано підійшла до нас.

— Ви дружина цього вразливого добродія? — спитала спортсменка.

Це знову роздратувало мене.

— Чоловік із шкурою носорога теж не був би мені до вподоби,— сказала Крістель.— Ви вчителька?

У голосі Крістель вчувалося щось холодне, неприступне.

— Так,— відповіла спортсменка, запрошуючи Крістель сісти,— викладаю романські мови,— і по паузі, зробивши знак, спитала: — Коли має народитися дитина?

— Наступного місяця.

— Я теж давно хочу, та це можу дозволити собі через отой дурний спорт.

— А якби просто покинути його?

— Я вже й сама про це думала,— непевно відказала спортсменка.

Підійшов картатий і вправно вклонився:

— Ви дозволите потанцювати з Крістель?

— Ні,— сказав я.

Він сторопів. Я розсміявся, а зі мною — обидві жінки. Крістель підвелася й пішла в супроводі картатого.

— Ви подобаєтесь мені,— сказала спортсменка.

Вона була на кілька років старша за мене, і я почував себе перед нею неповнолітнім.

— Не хочете потанцювати? — спитав я, щоб якось вийти з делікатного становища.

— Ви пропонуєте це лише з ввічливості,— відказала вона.— У мене краща пропозиція: ходімо на кухню варити каву.

В кухні вона поставила на плиту воду.

— Роланде, чому ви почуваете себе не в своїй тарілці?

— Всі вони тут здаються собі страх якими поважними.

Вона збентежено глянула на мене. Відповідь була занадто гострою. І чого б це я так зловився?

— У них є підстава: успішно складені іспити!

Це я вже й сам собі пояснював, але воно мене аж ніяк не вдовольняло.

— Повинні ж бути на світі й просто шофери! Вони теж мусять існувати.

Вона пхнула мені в руки кавовий млинок.

— Маєте рацію, Роланде. Краще бути щасливим шофером, ніж нещасним професором.

— Це ви тільки так говорите! — крикнув я, перекриваючи гул електромлинка.

Хотілося ще раз почути її слова. Вона глянула мені у вічі.

— Я думаю те, що сказала, Роланде.

— Уявіть собі,— раптом миролюбно озвався я,— одного разу мені випало перевозити меблі на дачу професора.

Він був такий розгублений — не знав, що йому робити: подати мені руку чи ні. А потім хотів дати більше чайових, ніж коштував увесь рейс.

Спортсменка засміялася, але враз докинула:

— Роланде, от тільки бережіться самообману. Є люди, які лише вдають із себе щасливих. Це смішно. Не ручуся, що й у вас все буде гаразд, якщо ваша Крістель ітме своїм шляхом, керуватиме дедалі більшою кількістю людей, нестихем більшу відповідальність, тим часом як ви будете перевозити меблі для професора Х. Ваше подружнє життя в такому разі дуже легко могло б розладнатися.

Я безпорадно здвигнув плечима, зазирнувши в кавник, де булькотіла темна маса.

— Моя дружина честолюбна.

— Я, певно, набагато честолюбніша, Роланде!

— Не віряться.

— Справді, інакше я нічого б не добилася в спорті.

Я був трохи розчарований.

— Яно,— я раптом злякався, бо ненароком назвав її на ім'я,— а ви одружилися б із шофером?

— Звучить як освідчення,— іронічно зауважила вона.

— Це я так, для прикладу.

— Шкода, Роланде,— вона задирливо глянула на мене і, постукавши вказівним пальцем мені в груди, додала: — Роланде, чесно кажучи, я не пішла б за шофера, який хотів би ціле життя ним залишатися. Я хочу мати насолоду від життя. А для цього потрібні й успіхи. Подумайте лишень, чи можна по-справжньому радіти з життя, коли вдома маєш чоловіка, котрий почуває себе ображеним від кожного успіху дружини і через те комизиться?

Її слова дійняли мене, бо це таки була чиста правда. Стало соромно за свою поведінку протягом усього вечора.

— Яно, ви дивовижна жінка!

Вона дала мені тацю з чашками і всім необхідним.

— Краще заберіть назад своє освідчення,— весело запропонувала вона,— зі мною було б ще важче, ніж із Крістель!

Після кави всі враз почали збиратися додому. Ми попрощалися із спортсменкою. Внизу, коло парадного, почався другий тур прощальної балаканини. Цього разу ми тисли руки Роллерові й усім іншим. Замовити таксі по телефону не вдалося. Пішли пішки, сподіваючись здібати машину дорогою. Якийсь час я дослухався до наших

кроків, що відлунювали в нічній тиші. Раптом Крістель сказала:

— Фрау Роллер, якби могла, зжерла б тебе!

Це звучало ущипливо, але було приємно. А чого ж, не кожному вдалося б привернути до себе увагу такої жінки. Крістель поставилася до цього аж надто серйозно. Воно не даватиме їй спокою сьогодні, завтра, а може, й цілий тиждень.

— Вона як тертка, — докинув я. — Сказала свою думку про мене й сьогоднішній вечір.

— Справді?.. Слухай, Роланде, я почуваюся так незвичайно.

Ми спинилися.

— Що таке?

— Щось усередині ворухиться.

— Та не турбуйся. Це ж буде лише наступного місяця.

У нашому магазині Крістель одразу повалилася в крісло й болісно скривилася. Що робити? Мені досі такого не траплялося. За кілька хвилин вона випросталася і заспокоїливо погладила мене по голові. Її погляд спинився на столі.

— Я егоїстка, але мені дуже хотілося бути з усіма і щоб ти познайомився з ними.

— Ми обоє егоїсти, — весело відповів я.

— Хлопче, а поглянь на годинник, — простогнала вона.

Знову розпрямившись, Крістель спитала, скільки часу минуло між першими і другими переймами.

— Десять хвилин.

Вона підвелася, дістала нічну сорочку, зубну щітку, пасту й поклала їх у сумку.

— Гадаєш, що вже час?

Вона кивнула. Біль знову обдав її важкою хвилею.

— Дістань машину, Роланде.

Я нерішуче поглядав на неї: чи можна залишити її саму? А якщо за моєї відсутності з'явиться дитина, Крістель лежатиме тут без допомоги і ніхто не прийме новонародженого?

— Не роздумуй так довго!

Я побіг. Вулиці були безлюдні. Мене могли б прийняти за злодія, що втікає від погоні. На стоянці таксі коло єдиної машини юрмилося з десяток нетверезих людей,

намагаючись заволодіти нею. Водій стояв поруч, обіпершись на кабінку, і байдуже дослухався.

— Колего, ти мені потрібний,— видихнув я.

— Саме тебе тут ще не вистачало,— широко всміхнувшись, сказав він.

— Пробачте, друже! — пробелькотів один з тих, що сперечалися, до свого суперника.

— Я тільки й чую, що друже! — відповів той.

Перший не вгавав:

— Дарма! В усякому разі, я поклав руку на праві дверцята. Ви спробували влізти зліва. Тим самим вчинили недобре, і тепер взагалі не має значення, були ви тут перший чи ні.

— Побачимо. Хто може мені заборонити сісти в машину зліва.

— У моєї дружини має народитися дитина, її треба відвезти до лікарні! — сказав я.

Таксист скривився, ніби від удару.

— Овва, ще й цей зі своєю байкою!

— Чоловіче, давай-но хутчій! — гримнув я.

На моє здивування, він сів у машину, а я вправ на сидіння поряд нього. Водій рвонув так, що мене притиснуло до спинки. Люди ошелешено дивилися вслід.

— Як часто в неї бувають перейми? — спитав таксист.

— Кожні десять хвилин.

— То й завтра вранці ви теж не спізналися б до лікарні,— констатував він.

— Пробач, що я не дуже чемно з тобою розмовляв.

— Таки правда,— буркнув він.

Коли Крістель сіла в машину, я трохи заспокоївся. Ще не завівши мотора, водій обернувся до нас.

— А для дитини ви все взяли?

Крістель кивнула.

— І содстрахівську книжку?

Вона знову кивнула. Лише після цього шофер поїхав.

У коридорі пологового будинку нас зустріла медсестра, набагато молодша від Крістель. Вона взяла в мене сумку:

— Можете йти додому.

— А не можна десь тут перебути?

— Ні, подзвоніть не раніше, ніж завтра після восьмої.

Я встиг швиденько поцілувати Крістель, а вона підморгнула мені. Потім сестра повела її в душову, і двері за ними зачинилися.

Якби я знав, що це так страшно, то не хотів би й дитини. Я повільно спускався сходами сонної лікарні. Поговорити б зараз із кимось або випити кон'яку. Але скрізь усе було зачипено.

Коли я прокинувся, на вулиці вже розвиднілось. Відчув це, ще не розплющивши очей. Намацав ліжку Крістель. Рука ковзнула по подушці — нікого. І враз отямився. На нашому надійному будильнику з двома дзвониками стрілки показували пів на дев'яту. Цього разу він не розбудив мене. В пам'яті уривками постав учорашній день. Найважливішим було прощання з Крістель у клініці. Може, я вже батько?

Без поспіху, як завжди, вмився й одягнувся. Справді, навіщо виказувати своє хвилювання! Щодня народжується багато сотень, якщо не тисяч дітей! Звичайна собі подія.

Як і кожної суботи, на столі парувала кава. Треба було поснідати. Аж тоді я скінчив увесь цей спектакль і метнувся з дому. До дідька сніданок! Це ж моя перша дитина!

Всі таксофони поблизу нашого житла були зіпсовані. Перш ніж трапиться справний, можна дістатись до клініки.

Я біг коридором пологового будинку, коли мене сплинула сестра:

— Гер Ленц? Нарешті з'явилися.

— Уже?

— О третій годині.

— Хлопчик?

Сестра потягла мене в приміщення. Я бачив тільки ліжка й чужі обличчя. Ось дівчина, вона, напевне, ще вчиться в школі. Інша жінка такого приблизно віку, як моя мати.

— Роланде.

Я обернувся. До мене всміхалася Крістель.

— Що з твоїми очима? — жахнувся я.

Чому її чудові, здивовані очі так налилися кров'ю?

— Це минеться, — вона відкинула ковдру. — Бач, живота вже нема.

— Слава богу. Як ти себе почувася?

— Добре.

Ще більше мене цікавило, кого ж вона народила: хлопчика чи дівчинку. Але в присутності стількох жінок, котрі,

очевидно, тільки й чекала цієї фрази, я удавав, ніби мені зовсім байдуже.

— Ти й не питаєш, хто в нас,— ображено промовила Крістель.

— Ет,— махнув я рукою,— головне, щоб було здорове.

Інстинктивно я відчув, як за мою спиною гнівno задрожали ніздрі жінок.

— Дівчинка,— прошепотіла Крістель.

На якусь мить я не міг опанувати виразом свого обличчя. Крістель помітила моє розчарування. Вже стократ я уявляв собі, як купуватиму синові мотоцикл. І ось тобі маєш — дівчинка!

— Тепер дівчата теж їздять на мотоциклах,— сказав я.

— Це єдине, що тебе турбувало?

Ми зніяковіло засміялися.

Потім сестра показала мені нашу доньку Клаудію. Власне, у вікно видно було тільки білий згорток.

— А боже ж мій,— мимоволі пробурмотів я і сам собі видався дурнуватим.

Вийшовши з лікарні, я став. Чим тепер зайнятися? Піти назад до нашого «Зоомагазину» поспідати? Мати відпочивала десь у гірській місцевості. Карлхен ловив рибу біля Лабрадору. А я хотів з кимось поділитися своєю новиною. Після довгої внутрішньої боротьби вирішив податися до тестя й теці.

Люди на вулиці розчарували мене. Як і завжди по суботах, вони купували своє молоко або поспішали на поїзд, щоб швидше дістатися за місто. Габен відчинив двері з таким виразом, немов збирався сказати: «Жебрати й торгувати з рук заборонено». В руці він тримав кілька політичних брошур. Я перебив йому самостійні заняття. Впізнавши мене, він прибрав приязнішого виразу й жестом запросив у добродесний дім. Дорогою до кімнати я зазирнув у кухню, де все аж сяяло чистотою, і побачив принади своєї теці: ноги, фартух і руку, що вчепилася за хрестовину вікна.

— Вона вправляється в лазанні по фасадах? — поцікавився я.

— Щонайменше кожних два тижні вона мис вікна,— з серйозним виглядом відповів Габен.

— Жахливо.

Він усміхнувся своєю звичною посмішкою.

— Інакше вона не може.

— Любий Габене, — урочисто почав я. — Широ поздоровляю тебе, — і потис йому руку.

Той мовчки вислухав мене, а потім гукнув до своєї дружини, яка саме входила в кімнату:

— Він здурів!

Обличчя тещі світилося з урочистості. Вона зняла фартух і обійняла мене. Марними були мої спроби уникнути її пестощів.

— Хлопчик чи дівчинка?

— Дівчинка.

— Ах, он воно що, — похопився Габен, — ми дід і баба?

— Невже ти не бачиш, Фріце, як хлопець сьє? — вказуючи на мене, пояснила теща.

Я спробував скорчити сердиту міну, але вони висміяли мене. Після кількох запитань теща почала сумніватися щодо моїх батьківських здібностей, бо я не міг назвати ні ваги, ні зросту своєї доньки. По тому було оголошено рішення, що стосувалося мене:

— Поки Крістель залишатиметься в лікарні, ти житимеш у нас! Хтось має тебе доглядати, бо ти ще захворієш на плунюк від поганого харчування.

Я боронився, тому що досі не міг терпіти свою тещу більше двох годин. Габен припинив дебат:

— Ти все одно не зможеш жити в своїй кімнаті, поки ми будемо зводити стінку для дитячої кімнати.

Внаслідок бурхливої діяльності тещі я вже в неділю мав мороку з травленням. Мене нудило від жирних страв, від консервованих огірків і грибів.

По обіді ми зібралися до лікарні. Чудно було йти в такому статечному товаристві. Теща після довгих умовлянь примусила мене принести із «Зоомагазину» святковий костюм. Я почував себе в ньому сковано. Але більшість людей, що зустрічалися нам, були вдягнені так само. Навіть малюки носили перлопові сорочки й галстуки. Побачивши підмітальну машину, я голосно привітав водія, бо лише він мав нормальний вигляд. Теща, відома річ, сердито зиркнула на мене.

В лікарні вона заходилася давати нам з Крістель поради, як доглядати дитину. На цю тему ми, однак, читали книжку, з якою думка моєї тещі не збігалася. Найпалкіші суперечки точилися навколо соски. Ми відхилили її через

негігієнічність. Теща, навпаки, змальовувала вади, що утворюються в щелепі немовляти, котре ссе пальця.

В кульмінаційний момент нашої суперечки вона наказала чоловікові пристати на її бік. Натомість він тільки сьйнув своєю звичною посмішкою. За це дружина звинуватила його в тому, що він уникає розв'язання найелементарніших життєвських проблем. Габен засміявся, іронічно глянувши на неї, а потім ображено змовк. Дорогою додому теща прискорила ходу, сказавши, щоб ми не поспішали, поки вона приготує каву.

— Не ображайся, Габене, але я не доберу, чому ти одружився з нею.

Якусь мить на його обличчі відбивалося збентеження.

— Себто, що ти маєш на увазі?

А чого тут критися: моя теща — то ж його очевидний промах. Та цього не можна було висловити, бо мої сигнальні установки зареєстрували в Габена небезпеку вибуху.

— Знаю,— спокійно мовив він,— що ти не в захваті від неї.

Я не наважився погодитись із ним. До того ж не хотілося і заперечувати.

— Ти не бачиш її гарних якостей. І не береш до уваги спільно прожиті літа. Я повернувся з полону хворим на легені. Тоді вона працювала на одній з так званих кухонь Котикова, радянського генерала, який розпорядився готувати обіди для робітників на підприємствах. Її батько колись мав овочеву крамничку, і ще в дитинстві ми грались у піжмурки між ящиками. Отож ми спізналися. Коли вона якимсь чином довідалась, що я хворий, то почала присилати мені їсти зі своєї кухні. Але ще важливішою для мене була лляна олія. Я пив її, як молоко. Уяви собі, що було б, якби вона тоді попалася. Її звинуватили б у спекуляції. А я нічим не міг розплатитися з нею, бо нічогісінько не мав. Потім ми кілька разів зустрічалися. Вона сподобалась мені. Як па той час, у неї був прекрасний вигляд. А ставити великі духовні вимоги до жінки ще не було тоді модним. Ми жили добре. Хоч іноді прокидалося почуття чогось утраченого. Бо я уявляв собі кохання зовсім інакше. Як щось надзвичайне!

У шістдесяті роки я деякий час працював шофером на транзитних рейсах. Двічі на тиждень їздив за маршрутом Берлін — Пльзень. Знімав кімнатку в тамтешньої німки.

Ті чоловік пронав безвісти на війні. Ми часто розмовляли. Власне кажучи, говорив я. Вона слухала. Та можна слухати по-різному. Дехто вдає, ніби дуже уважно стежить за розповіддю, а насправді не дочекається, щоб самому розп'ятятись. Вона вся віддавалася моїй розповіді. Чула й те, про що я не говорив уголос. А потім, коли я замовкав, бувало, докине щось своє. Часом ніби й невлопад, але вивжди таке, що пасувало мому пастросві. Раптом усе, що я звідав досі, здалося мені таким жалюгідним. Збулося те, про що я колись мріяв... Але в Берліні чекали на мене дружина й дочка. Я знав, що дружина ніколи не буде такою, як ця Марія. Навіть, якби пішла знову працювати. І якби стала читати книжки.

— Габене, треба було залишитися в Пльзені, в тієї жінки. Там ти був би щасливіший.

— Гадаєш, я тепер нещасний? — Він усміхнувся. — Тоді мені важко було прийняти рішення. То я відмовився від рейсу Берлін — Пльзень.

Я осудливо похитав головою.

— Це не так просто, як тобі здається, — вів далі Габен. — Покинути все напризволяще... Але ж не можна покинути людину край дороги, як той порожній причеп.

— Ти вирішив так, бо твоя дружина мала більші права. Та що ціпніше — справді велике щастя чи таке собі пересічне подружнє життя?

— Роланде, ти вимагаєш абсолютного — все або нічого.. Це несправедливо щодо багатьох людей, які зайняті простою працею і по-простому щасливі. Ромео і Джульєтта? Авжеж, буває. Та більшість людей не така.

— Габене, я вважаю тебе зовсім іншим.

— Мабуть, кожна людина хоче бути трішечки більшою, ніж є насправді, — відповів він. — Але хіба це так уже велично — покинути дружину? Ні, щодо цього в мене немає сумнівів. Є інше, важливіше.

Я з цікавістю дивився на нього.

— Скажімо, мені треба було інакше поводитися під час війни. Мій батько був старий профспілковий активіст. Огож я знав, хто такий Гітлер, а проте йшов з усіма анд до Москви. Так, героєм я не був!

— Ти коли-небудь застрелив когось?

Він непевно здвигнув плечима.

— Я був шофером. Звичайно, нас обстрілювали, а ми відстрілювалися. Не знаю, чи поцілив я в когось. Тоді най-

головніше для мене було — самому не втрапити на мушку. Один з нашої колони висадив у повітря машину й перебіг у полон. Часто мені було соромно, що я не вчинив так.

— А як ти вчинив би сьогодні, Габене?

— Так не можна ставити питання. Одна й та сама ситуація не повторюється.

Шкода, я точно знав би, що робити.

У понеділок на роботі було багато галасу навколо моєї особи. Шандель, прибравши страшенно поважної пози, заявив, ніби оголошуючи про загибель «Титаніка»:

— Малі діти — малий клопіт, дорослі діти — великий клопіт. Ти ще відчуєш це на власній шкірі!

Його старші близнята, наповнивши ванну водою, паробили йому шкоди більш як на сто марок.

Барнат, навпаки, запропонував :

— Якщо часом не матимете на кого залишити дитину, ми завжди візьмемо її на кілька днів!

Усі знали, що він позичає дітей у своїх знайомих. Але Шандель розповідав, що Барнати страшенно пестять їх і після цього малюки дома почувають себе знедоленими.

Габен сунувся, вважаючи, що його недостатньо вшановують як діда. Однак він нагадав про себе, голосно сповістивши:

— Цього тижня нічого не плануєте вдома. Ми поставимо в Роланда стінку, щоб моя онука мала власну кімнатку!

Мені був неприємний такий наказ, тому я й доповнив його:

— Ясна річ, тільки ті, хто має час.

— Маємо час, — сказав Барнат, і Шандель підтримав.

Видно, вони подолали тріщину у відносинах.

На подвір'ї, зустрівши довговолосого руського хлопця в блакитному комбінезоні, я провокаційно привітав його:

— Доброго ранку, товаришко.

І аж тепер упізнав Ронні — того самого, з виправного будинку.

— Доброго ранку, — буркнув він і пішов собі далі.

— Гей! — гаркнув я вслід йому.

Він неохоче спинився. Я чекав якогось вияву подяки. Зрештою, хлопець завдячував мені, що зараз був тут. Та він і гадки такої не мав.

— Я думав, що ти прийдеш аж у вересні.

Це було сказано, аби щось сказати.

— Мене випустили раніше, — відповів він, — бувай здоров!

— Слухай, я повинен представити тебе своїм товаришам. Ми взяли над тобою шефство.

Він ступив крок до мене.

— Знаєш, я обійдуся без чужої допомоги.. А надто без таких добрих дядечок, як ви.

І повернувся, щоб іти.

— Гей! — знову гукнув я. — Ти ж зовсім ще не знайомий з нами!

Він ще раз спинився.

— Мені все розповів начальник виробництва Айзенбреннер, ясно? Ви працюєте, як чорти, чесні до самих кісток, нічого, окрім молока, не п'єте й морально чисті, як ті вівці. Таким дядечкам я не годен і в слід ступати.

Він рішуче пішов геть, ритмічно погойдуючи кучмою, що випиналася з-під картуза.

«Воля не пішла йому на добро», — вирішив я і подумки вилаяв Айзенбреннера. Згадав, як починав працювати сам. Ми з ним тоді обмінялися неприємними словами. А ось тепер я чомусь став для Айзенбреннера взірцем. Нічоґенький взірець...

Через два дні рівно о сімнадцятій годині в нашому «Зоомагазині» лежала купа вапна і стос цегли, а перед ними вишикувалася батарея пивних пляшок.

Дозволу житлового управління ще не було, але ми не могли більше чекати.

— Нема Альберта Бураша, — сказав Барнат. — Той знається на муруванні.

— А ми все одно впорасьмо, і таки завдяки Альбертові, — докинув Шандель.

Габен почав мурувати з одного боку, Шандель — з другого. Барнат і я подавали цеглу й готували розчин. У міру того, як поволі виростали обидві половини стіни, збільшувались мої сумніви, чи зійдуться вони на середині.

Раптом двері рвучко відчинилися і з незалежним виглядом нас привітав Ронні. Сюрприз був абсолютний. Шандель застиг з цеглою в руці, як у казці про Сплячу Красуню. Барнат осікся. Лише Габен і далі мурував собі.

— Це Ронні, — сказав я й побачив, як у Барната і Шанделя знов з'явилася тріщина у відносинах з нами.

Габен був єдиний, хто голосно відповів на вітання прибульця. Я відчув, що це справа його рук. Однак Ронні явно не бентежився від крижаного прийому. Він повагом став у отворі між обома половинами майбутньої стіни, змиряв на око спочатку ту, що зводив Шандель, потім Габенову і оголосив:

— Криво!

Якусь мить мені вчувалося цокання годинників на руках. Розкішний Шанделів годинник з календарем, здавалося, був уражений колапсом. Звісно, це так тільки ввижалося. Нарешті Барнат засопів. Шандель жбурнув убік цеглину і, силкуючись щось сказати, лише розмахував руками.

— А й справді,— промовив Габен, перш ніж обурення Шанделя знайшло собі вихід.

Руки Шанделя беспорядно повисли, і він зажурено вступився у свій витвір. Потім, ретельно розглянувши його, констатував:

— Воно не зовсім рівне, згоден, але й не сказати б, що надто вже криве. Така стінка повинна мати вигин...

— Вона крива,— наполягав Ронні.

— Не встиг припертися і вже критикує,— кинув Барнат.— Аніж розпатякувати, покажи, що ти вмієш.

— Авжеж,— підтримав його Шандель і тицьнув Ронні в руки кельню.

— Я взагалі не вмію мурувати,— зізнався той.

— Ага,— тріумфуюче вигукнув Шандель, обмінявшись промовистим поглядом з Барнатом.

Ронні встромив кельню в ящик з розчином.

— То краще б я нічого й не говорив, еге ж?

Барнат і Шандель трохи помовчали.

— Ну, розкидаємо і почнемо заново,— проказав Барнат.

Шандель заходився знімати цеглу, зчищаючи з неї розчин.

— На те й існують помилки,— пояснив він,— щоб навчатися на них!

Ронні взявся йому допомагати. Габен і я працювали на своєму боці.

— Ми ще наздоженемо вас,— заявив Ронні.

Барнат і Шандель мовчали, тільки зрідка обмінюючись із Ронні діловими репліками. Лише коли Ронні запалив сигарету, Барнат попередив:

— Гляди, щоб волосся не зайнялося!

Але той ніби нічого й не чув.

Пізно вночі стіна була готова. Коли Ронні пішов умиватися, я спитав Шанделя:

— Як він вам подобається?

— Ходить з такою кучмою, — буркнув Шандель.

— А працювати вміє, — додав Барнат.

Через день ми тинькували стіну.

— Давай, давай, Самсоне — розмішуючи розчин, раптом сказав Барнат, коли Ронні зібрався було перепочити.

— Самсон? Чому Самсон? — запитав я.

— Це з біблії, — сказав Барнат, — у нього теж були такі довгі патли на голові.

Ронні удавав, ніби мова не про нього. Але на «Самсона» він озивався. Я радів з того. Бо прізвисько означало, що Барнат і Шандель прийняли його до гурту.

Десять днів, поки Крістель була в лікарні, видалися мені вічністю. Я вже не міг більше витримати у її батьків і перебрався до нашого «Зоомагазину». Але ввечері одному бувало нудно. Я вигадував собі казна-які заняття. Наприклад, заново зашпаклював усі вікна, змазав дверні завіси, поки не стало іншої роботи.

Вмостившись на канапі, я пішов гуляти по Бадузі. Знав її, як рідне місто, але в одному будинку ще ніколи не доводилося бувати. Зовні він нічим не відрізнявся од решти. От тільки впадало в око, що вранці туди прямують багато бадузанців. Здебільшого вони бували невиспані й непривітні. Пополудні двері будинку відчинялися. Ті самі люди вироювалися на вулицю. Але вони весело розмовляли між собою, і їхні очі якимось особливо виблискували. Одного ранку принцеса і я приєдналися до потоку похмурих бадузанців. На мого здивування, всередині будинку були самі лише діти. Я озирнувся навкруги. Похмурі бадузанці ніби безслідно розчинилися. Не стало й принцеси.

Діти гралися з дерев'яними цурками, на яких уже в багатьох місцях пооблуплювалась фарба. В будинку стояв оглушливий лемент. Я з досадою підійшов до одного книжкового стелажа. Книжки були геть усі пошарпані. Дістав одну сторінку й почав читати: «Нумікавафці», а під цим: «Гори, ліси, річки», «Чуцекіфра — драже від кашлю». Ага, це словник. Але що то за мова, в якій «чавалі» означає паровоз? Нарешті я второпав, що йдеться про дитячу мову. Втім, її можна було швидко вивчити.

Незабаром я вже розумів маленьку дівчинку, дуже схожу на принцесу, котра спитала дитячою мовою, чи не хочу я бути паровозом; вона сама була б вагоном-рестораном.

Спочатку пропозиція дівчинки видалася мені смішною. Та невдовзі я мимохіть почав шипіти й двиготіти, поволі рушив, дав лункий свисток і став набирати швидкість. При цьому я виявив, що вдягнений у коротенькі шкіряні штанці й сандалії. В одній руді у мене була соска, на другій почепився вагон-ресторан, себто дівчинка, схожа на мою принцесу. І ми помчали крізь тунелі й віадуки...

Лише пополудні ми вийшли з чудного будинку. Наші очі теж світилися тим особливим блиском, який я ще раніше помітив у інших бадузанців.

Хтось постукав у двері «Зоомагазину». Часто стукали заблудлі гультіпаки. Тож я з прокляттям підвівся й, не вмикаючи світла, подибав у піжами до вікна. На вулиці стояла моя мати з чемоданом.

— Ти ж іще у відпустці, — здивувався я.

Вона поцілувала мене:

— Гадаєш, я мала спокій? Крістель лежить у лікарні, а я відпочиваю. Ні, ні. Ти застудишся. Іди-но лягай.

— Та скинь же пальто.

Мати не послухала. Не знімаючи і свого святкового капелюшка, вона сіла на стілець. Чемодан поставила коло себе, як на вокзалі.

— Розповідай...

Хоч вона вже знала про найважливіше з моїх телеграм, я ще раз переказав їй, як привіз Крістель до лікарні.

— Такий плин життя, — сказала вона. — Тільки-но починаєш жити, як стаєш бабусею.

— Бабусею можна стати і в тридцять років.

Вона похитала головою.

— В тім-то й річ, що мені вже не тридцять. А проте, хлопче, в будинку відпочинку були такі чоловіки... На вечорі я не пропустила там жодного танцю.

— Ну, ну, мамо...

— Таж вони всі одружені.

Вона почала щось шукати в своїй сумочці.

— Сусідка переслала мені кореспонденцію.

Мати вийняла кольорову листівку:

— Це Хрістіансгафен — старовинна датська фортеця.

Малюнок не цікавив мене. На зворотному боці я прочитав: «Люба Марто! Через стільки років, нарешті, звістка.

Бачиш, я не загинув, як ти передрікала. Мені ведеться добре, хоч я й самотній. Це навряд чи зацікавить тебе. Ти, мабуть, знову одружилася (чом би й ні, з такою зовнішністю). Як наш хлопчик? Був би вдячний, якби ти повідомила його адресу. Хочу написати йому. Адже він і мій син. Вітаю, Артур».

— Свинство. І через це ти урвала свою відпустку?

Мати не ворушилась.

— Я була така схвильована. Мені треба було з кимось поговорити.

— Не можеш забути отого вояку з пустині! Він так підло повівся з тобою. Ти мусила годувати його. А тепер він ще й пащекує!

Мати згідливо кивнула головою.

— Я написала йому з Табаржа.

— Оце так! — з досади я ляснув себе по лобі.

— Повідомила йому тільки твою адресу, — винувато пояснила мати. — І щоб він більше не писав мені.

Дивне почуття охопило мене, коли я взяв у медсестри згорток з Клаудією. Ми спустилися сходами вниз. Медсестра пошла сумку. Крістель дибала поруч, щомиті готова підскочити, якби я раптом спіткнувся. І справді, досі я помилково вважав, що прекрасно вмію долати сходи. Типовий випадок манії величності! Пригадався актор, якого я з Артуром колись бачив у парку. Чоловік повільно ступав по тросу, прикріпленому до бані собору. Ми з батьком тримали мотузку, що відтягувала трос. І ще багато глядачів тримали такі кінці, щоб не дати вітрові розгойдувати його. Крок за кроком, балансуючи з жердиною в руках, чоловік пробирався до маківки собору. Коли він був за десять кроків від неї, трос під його вагою так прогнувся, що підйом став аж надто крутий. Ми бачили, як канатоходець силкувався подолати останні метри. Ступивши ще кілька кроків угору, він почав ковзатись назад. Потім, спинившись, знову спробував дістатися бані. Надаремне. Чоловік, задкуючи, почав спускатися.

Поки вся ця історія пропливала в думках, я з Клаудією на руках балансував сходами. Але тепер не можна було податися назад, як тому артистові. Клаудія підросте, і багато з того, що робили ми з Крістель, відіб'ється в її пам'яті.

Перед під'їздом лікарні медсестра здивовано глянула на нас:

— Хіба ви не замовили машину? — спитала вона.

Я кивнув у бік нашої дитячої коляски:

— Ось вона.

Крістель засміялася. Ну, тепер байдуже до того, що медсестра матиме мене за безсовісного скнарну й жорстокого батька.

Спершу в наше життя ніби ввійшло щось незвичайне. Ми були не знати як зворушені, коли немовля почало пити з пляшечки, і вдихали пахощі крему й вогких пелюшок, як цілюще лісове повітря. Змагалися за те, кому переповивати малятко, і перші дні були для нас святом. Однак після відпустки настали будні. Ми пішли на роботу й віддали дитину в ясла. Почалися заняття в торговельному училищі, і Крістель знову трусилася перед своїми контрольними. Я намагався їздити тільки в недалекі рейси і після зміни одразу біг до ясел за Клаудією. Дорогою додому виконував домашні доручення: стояв у черзі до хімчистки і нервувався, що це забирає так багато часу; або, забігши до взуттєвої майстерні, через вікно все поглядав на коляску, щоб вона не скотилася часом на бруківку чи хтось, бува, не підмінив дитину. Водночас дослухався жіночих розмов про якість прального порошку «Б-моль» і ділився з ними своїм досвідом щодо порошку «Пінна симфонія».

Везучи Клаудію вулицею, я завжди щось розповідав їй. Все, що зустрічалось на шляху, вона оглядала з німим подивом. Людей, магазини, автомобілі. Коли вже могла сидіти, я, показавши на машину, розповідав:

— Не думай, що в автомобілі сховані коні, хоч потужність вимірюють кінськими силами. Його споряджено поршневим мотором, і він пожирає не сіно, а бензин...

Мене спинила якась жінка й пояснила:

— Молодий чоловіче, немовля ще не може цього зрозуміти.

Я думав так само. Але коли на мене зиркала Клаудія своїми великими очима, починав сумніватися. Хто поручився б, що її белькотіння не мало прихованого змісту?

Вдома я поринав у хатню роботу: прав пелюшки, підмітав, витирав, готував вечерю. Коли Крістель поверталася, Клаудія здебільшого вже спала. Мати входила, не витираючи взуття, і поспішала до дівчинки. Мене завжди

дратувало, як моя теща прискіпливо стежить, щоб, входячи в дім, ти спершу витер взуття об постільку. Тепер я сам поглядав на ноги Крістель. Вона не бачила, як тягне в кімнату бруд, або це просто не обходило її. Торговельне училище, крамниця — ось що для неї було істотним. Мене брала досада, коли вона не помічала, що я наваксував підлогу або в неділю приготував за куховарською книгою якусь вишукану страву — наприклад, печеню з козулі помадьярському.

Тільки сідали за стіл, вона починала торохтіти:

— Сьогодні ми розв'язували дуже цікаву балансову проблему. Уяви собі, якесь виробництво в селі А кооперується з виробництвом у селі Б...

Якийсь час я удавав, ніби це мені цікаво, але з кожним тижнем навіснів дедалі більше. І хоч як намагався придушити свій гнів, мені це не вдавалося. Я сушився, і мої пальці починали несвідомо сукати скатерку.

— Що з тобою? — стурбовано питала Крістель.

Хотілося крикнути, що мені байдуже до її балансів, що балансами житла не прибереш, що ними не можна нагодувати Клаудію. Натомість я запевняв:

— Нічого.

— Ти знервований, хлопче, — казала вона, намагаючись виявити ніжність.

Я інстинктивно відсторонявся. У наших взаєминах зіснувалась якась засувка. Раніше я міг би тижнями бути з Крістель у ліжкові. Тепер доводилося силувати себе погладити й поцілувати її.

Мучила думка, що я потрібен Крістель тільки для хатніх справ і вдоволення її сексуального потягу. Моя голова з роботящим пультом управління була зайвою. Однак глибоко вкорінене почуття обов'язку примушувало мене періодично грати роль закоханого чоловіка...

Спочатку вона під'юджувала мене, кажучи:

— Ах, сьогодні, здається, знову середа...

Потім стала просто ухилитися від моїх кволих любовців:

— Облиш-но, все одно нічого не буде.

Отож, за мною залишилися тільки обов'язки по господарству, я став, так би мовити, братом своєї дружини.

Довго такого не витримаєш! Мої радники лютували. В розмови про експорт капіталу і основні фонди я почав

вклинюватися такими зауваженнями: «Жовта мастика краща за червону». — «Я вживаю тільки спеціальну рідину для виведення плям». — «Нові сковорідки протирати сіллю».

Спершу Крістель намагалася поводитися зі мною обережно, як з душевнохворим. Нарешті вибухнула:

— Тебе цікавлять тільки хатні справи!

— Уяви собі, що було б, якби замість миття я читав книжку про homo liber.

— Про що?

— Про homo liber!

Це слово засіло в голові з якоїсь радіолекції.

— Де ти підхопив таке?

— Ага, ти вважаєш мене дурнем?

— Ну, не зовсім... — дошукуючи слів, відповіла вона. — Але часом ти достоту такий самий, як моя мати.

Хай би вже назвала мене дурнем. Пульти управління закликав не втрачати самовладання.

— Що ж, на твою думку, маю робити? — удавано приязно спитав я. — Може, спробувати зайнятися класичною філологією чи юриспруденцією?

— Смішки, та й годі... Роланде, я вже давно хотіла поговорити з тобою. Погано, коли один з нас вчиться, а другий... — Вона підшукувала потрібні слова.

— ...відстає, — закінчив я. — До речі, як ти уявляєш собі таку картину: обоє ми працюємо і вчимося?

Крістель знітилася.

— Не турбуйся, — вів я далі, — мені й так непогано. Не хочу йти вчитися задля моди. У нас на роботі один хлопець мис машини і, між іншим, вивчає кібернетику. Навіщо? Він гадає, що колись стане знаменитим. Я беруся лише за те, що мене по-справжньому цікавить.

— Тебе ж узагалі ніщо не цікавить.

— Колись мені хотілося стати моряком, — спокійно відповів я, але, глянувши їй в обличчя, злякався.

Я повівся зле, бо звинуватив її в тому, що не збулися мої мрії. Насправді ж мені й не хотілося стати моряком.

— А ти не хотів на повітряній кулі облетіти навколо екватора? — уїдливо спитала вона.

— У мене був колись мотоцикл. На ньому я робив прогулянки за місто. Я завжди цікавився природою!

— Природою? А може, скоріше дівчатами, га, Роланде? А мотоцикл тобі потрібний був, щоб вихвалитися перед ними.

— У мене був колись друг!

— Він був такою ж нетямою, як ти.

Слово «нетяма» штрикнуло в мене отруйною стрілою.

— Я був щасливий,— повільно, з притиском мовив я.— Коли ще міг пити з чашки «Дякую»; коли міг ходити в кіно скільки завгодно; коли ще не було розкладу, який регламентує моє дозволя; коли міг умикати радіо на таку гучність, як мені хотілося...

— Облиш, будь ласка...— попросила Крістель.

Треба вже було давно змовкнути, бо я наговорив чимало дурниць.

— Може, ще й просити в тебе дозволу сказати слово? — гримнув я.

Тепер не зосталось шляху для відступу. Я почав рубати дрова. То хай вони будуть хоч дрібно нарубані.

— Почалося з цих меблів,— я грюкнув по столу, що аж задзвеніли тарілки.— З цих дурних ящиків, що ти їх вважаєш шафами! З цих канап, на яких не можна сидіти! А потім ще ці рожеві тарілки для вечері. Раніше я завжди їв на кухні з миски. Ах, які це були часи!

— Чого ти, власне, домагаєшся? — спитала Крістель.

— Не хочу жити в квартирі, схожій на фото з реклами меблів.

— Це ж усе дуже гарно,— вражено сказала вона.— Згадай-но, скільки ми набігались, щоб дістати все.

— Необхідне — на твою думку. Ану, прибери!

Оте «Прибери!» я вимовив, як мій батько Артур. Короткий, стислий наказ. Ще ніколи я досі не розмовляв так із Крістель. На моєму пульті управління, мабуть, оселився новий радник.

Крістель не ворухнулася.

— Сказано — прибери!

Вона спантеличено дивилася на мене.

Тоді новий радник звелів мені взяти скатертину за всі чотири кінці. Я спокійнісінько зібрав, наче мішок, скатертину з посудом, поніс до кухні й кинув у відро.

— Пов'язки фартух. Тепер почнемо перестановку.

Я не сподівався, що Крістель підкориться моєму наказові. Тим часом вона, опустивши очі додола, справді пішла до кухні й пов'язала фартух.

— Канапи поставимо, як подружні ліжка, одну до одної! Стіл — на середину кімнати!

Вона покірливо допомагала. Я був ніби в п'яному чаду і хотів знати, як довго Крістель коритиметься.

— Забери звідти папір!

— Зніми календар зі стіни!

— Викинь попільницю!

Коли все було зроблено, Крістель спитала:

— Що все це означає?

— Можу пояснити, — великодушно сказав я. — Якщо тобі вже випало жити з чоловіком без інтересів, то хай це принаймні буде справжній чоловік. Домовимося: в своїй крамниці роби що завгодно. Вдома команду я. Ясно?

— Ясно, — глузливо відказала вона.

Потім ми лягли. Крістель занурилася в подушку.

Дивно: вранці все завжди буває інакше, ніж увечері! Від учорашнього ражу не залишилося й сліду. Наше житло виглядало ще більш незатишно, ніж досі. Було соромно, і, намагаючись приховати свою ніяковість, я удавав, буцімто болить голова. Вчора зіграно роль домашнього тирана. Мені здавна було гидко командувати. То чому ж я вчинив це? «У нас сімейна криза», — подумав я.

Чи любив я ще Крістель?

— Крістель, — урвав я мовчання вранці за сніданком.

Вона сумовито глянула на мене.

— Давай поставимо меблі, як раніше!

— Що від того зміниться?

Ми сиділи, як два старі круки на голому дереві, з обвислими крилами. Крістель, тримаючи на руках Клаудію, годувала її. Дитина плямкала від задоволення.

— Не думай, буцімто я сама не проживу з Клаудією.

«Боже, невже дійшло до цього!» — заволав мій внутрішній голос.

— Не бійся. Такого я не міг би вчинити.

Навколо очей мені щось ніби стиспулось.

— Усе це дурниці, — додав я.

— Ні, не дурниці. Ти вже не любиш мене.

— Люблю, — непевно сказав я. — А ти?

— Якби не любила, мені було б зовсім байдуже до твоїх інтересів, до того, що з тебе вийде.

— Може, ти просто любиш ту людину, котру хочеш із мене зробити?

Вона подумала й зрештою відповіла:

— Може, воно й так. Але що в цьому поганого?

Машини йшли в три ряди. Мій вагозов їхав у рівномірному темпі праворуч. На якусь мить переді мною утворилося вільне місце. Раптом зліва втиснувся «вартбург» і аж тепер замигтів підфарником. Я натиснув на гальма, інакше врізався б у нього. Позаду заскреготали гальмами ще кілька машин.

— Чортова коза! — лайнувся я вслід жінці, що сиділа за кермом.

Невдовзі «вартбург» перебрався у середній ряд, а потім знову — в правий. Зрештою, машина стала, і з неї вийшла дама в елегантній хутряній шубці. Я спинив свій вагозов і кинувся навздогін. Вона відчинила двері одного з дорогих салонів мод. Крізь вітрину видно було, як їй показували то одне, то друге плаття. Я ввійшов і став за її спиною. Вона обернулася.

— Подобається вам оце, Роланде? — спитала, примірюючи плаття.

Я був ошелешений. Жінка розсміялася.

— Мені не подобається, ходімо, — сама ж і відповіла, підхопивши мене під руку. — Ви ввійшли сюди випадково?

— Ні, я трохи їхав за вами. У вас слід забрати шоферські права.

— Невже? — Вона ніби знітилася, а потім запропонувала: — Ходімо вип'ємо кави.

— У мене обмаль часу, фрау Роллер.

— Кажіть — Яна.

— Яна.

— Ми вже так давно бачилися. Востаннє — у нас на вечорі.

— То було і вперше.

— Справді. Я часто думала про вас.

— Не вірю, — соромливо заперечив я.

— Правда. Ви дуже симпатичний. Якби ви були на кілька років старший, я напевно підчепила б вас.

Вона зухвало глянула мені в очі, а я зашарівся.

— Як справи у вашого чоловіка? — не так з цікавості, як від збентеження спитав я.

— Господи, та ви ж іще не знаєте: ми розлучилися!

Звістка так вразила мене, що я бовкнув:

— З якої ж то причини?

Вона спинилась.

— Він гарний хлопець. Шкодюю. Та з нашого подружнього життя нічого путнього не виходило.

Потім ми ще трохи пройшлися вулицею.

— Він же освічена людина, — сказав я.

— Авжеж, — усміхнулася вона трохи іронічно, — однак не завжди це має вирішальне значення.

Мабуть, ця жінка живе так само, як їздить на машині: безоглядно. Втім, що я знав про неї? Хіба можна було за ці п'ять хвилин переповісти всі свої справи...

— Ви одружилися вдруге?

— Ні, ще не знайшовся чоловік, що відповідав бп моїм запитам. А ви, на жаль, уже одружені.

Яна подала мені руку.

— До наступної зустрічі, Роланде.

Я дивився вслід її автомашині. Чому спортсменці вдалося так збентежити мене? Поряд з нею дружина здавалася мені непримітною. Крістель завжди сумлінно готувала свої шкільні завдання, її хвалили за хорошу роботу. Але чи задумувалась вона ще над чимось? Скажімо, над життям інших людей або й своїм власним? Чи було б у мене більше взаєморозуміння з Яною?

Згадалася історія, що її колись розповів мій батько Артур. Один з грецьких царів багато років шукав собі підходящу дружину. Але в кожній жінки, що йому зустрічалася, він знаходив якусь ваду. Одна була занадто огрядна, друга — занадто худорлява, третя — капловуха. Зрештою, цар вирізьбив собі дружину з слової кістки — не товсту, не худючу й не капловуху. Боги, яким тоді поклонялися, вважали її вдалою. В нагороду вони вдихнули в неї життя. Цар одружився зі штучною жінкою і був з нею щасливий до самої смерті.

Я був не дуже вправним різьбярем. Та якби і вдалося виготувати жінку зі слової кістки й вона несподівано ожила, обставини все одно могли обернутися проти мене. А проте хотілося б уміти вирізьблювати.

Меблі в нашому «Зоомагазині» все ще були розставлені так, як я наказав. Крістель відмовлялася поставити їх на місце. Мабуть, хотіла, щоб я не забував того вечора, коли розіграв знавіснілого чоловіка.

Була неділя, перша половина дня. Якби хтось спостерігав за нами з якоїсь галактики, перед його об'єктивом постала б звичайнісінька картина.

Крізь вікно світить сонце. Прокинулася родина, провітрюються ліжка. Хапаючись за меблі, обережно караб-

кається Клаудія. Вона ще не наважується ступати, не тримаючись за щось. Кіт Мутц сидить на стільці і, здається, стежить за діями Клаудії. На столі парує чайник, поряд стоїть тостер¹, останній різдвяний подарунок батьків Крістель. Я сиджу і дожидаюся, поки він нарешті перестане дзижчати і випхне жовтогарячі підсмажені грінки. Дружини не видно з-за газети. Аж ось Крістель дбайливо складає її, щоб не утворилося нових складок, і стогне:

— Сьогодні знову цілих дві сторінки зайняті промовами. Як усе це прочитати!

— Там є щось про торгівлю? — байдуже спитав я.

— Десь сантиметрів із десять.

— То прочитай ці десять сантиметрів. Все інше можеш прочитати в короткому викладі вечірньої газети.

— Ні, я мушу прочитати все!

Клаудія починає давати лад книжкам. Вона всілася на підлогу поруч з томом «Історії філософії» і, щось лопочучи, гортає сторінки.

— Ах, так, — зауважив я, — це ж освічена родина.

«Мирне родинне життя», — вирішила б людина з іншої галактики, спостерігаючи цю картину.

Коли наші очі зустрічалися, ми трохи бентежились. Вираз очей Крістель здавався якимось знеосібленим. Її погляд ніби ковзав по мені. Від тих здивованих очей залишилася сама тільки невиразна згадка.

Чи був я винний?

Справді, я змінився. Колись жартував, теревенив і при цьому прекрасно себе почував. З принцесою піднімався в повітря і все бачив ніби зверху. Люди внизу заклопотано снували вулицями, як ті мурашки. Кожного було добре видно. В них я впізнавав риси, яких досі не помічав. Бачив і сумні речі, авжеж. Та завжди знаходив у них іскорку комічного. Іноді вловлював самого себе, і принцеса, стоячи поряд, сміялася:

— Глянь, он іде кумедна людина!

Повітря там, угорі, було таке, що дихалося особливо легко. З іншого боку, багато що завдавало нам більшого болю, ніж на землі. Коли взагалі не годилося те, що вони чинили, там, унизу, ми втручалися і розставляли людей по місцях, мов шахові фігури.

Як гарно було з принцесою!

¹ Електроприлад для приготування грінок.

А тепер тут сиділи Крістель і я, говорячи тільки про необхідні речі. Наприкінці з них були розмови про Клаудію.

Випадково мій погляд спинився на вхідних дверях нашого «Зоомагазину». Вони були відчинені, і тюлева завіса маяла від протягу. За нею проти світла вимальовувались обриси чоловіка в капелюсі. Я підштовхнув Крістель, показавши на двері. Тінь була безмовна, як привид. Крістель випустила з рук газету і, оббігши навколо столу, притулилася до мене. Привид ступив ближче, навіть не намагаючись одсунути завісу вбік. Вона ковзала по чоловічій фігурі, яка з кожним кроком відкривала нові деталі. Спочатку показалися бездоганні бежеві туфлі, потім штани з світлої фланелі й чорна палиця, далі — піджак і жилетка, золотий ланцюжок від кишенькового годинника, «метелик», густа борода, темні окуляри. Порух завіси мало не зірвав йому з голови капелюха.

— Я не помилився? — спитав чоловік. — Шукаю пана Роланда Ленца.

Крістель відсахнулася і кинулася прибирати постіль.

— Заходьте, — сказав я.

Майнув здогад, що це страховий агент.

— Сідайте.

Він підійшов до столу, ледве не перекинувши стільця, на якому сидів Мутц.

— Пробачте, надворі таке сліпуче сонце...

Всміхаючись до мене, чоловік повільно опустився на стілець.

— Крістель, знайди, будь ласка, страхові документи.

Вона випустила з рук постільну білизну і втупилася в мене.

— Ну, чого ж ти? — з ноткою роздратування сказав я, соромлячись її безтямного виразу.

Тим часом, стоячи за його спиною, вона показувала на страхового агента, бородатий рот якого розтягнувся в пастирській усмішці.

Може, незвичайна поява гостя увігнала її в шок? Таке трапляється. Карлхен колись розказував мені. Є навіть люди, які зо страху вмить стають сиві. Однак у Крістель волосся було в порядку. Вона передала мені страхові документи. Я подав їх чоловікові, та він і не ворухнувся, все ще всміхаючись. Нараз мені ніби блискавкою вибило всі запобіжники — може, це сон? Чоловік, що сидів

навпроти, пагадував Артура, мого зниклого батька. Авжеж, це був Артур!

— Це страховий радник, — пробелькотів я, ледь ворущачи важким, як олово, язиком.

Мені навіть здалося, що я вимовив «страшний зрадник». Може, все-таки це не Артур, а страховий агент?

— Та страхувати життя ми не збираємось.

— Так, — сказав чоловік, усе ще всміхаючись. — Отож, страхувати життя не хочете.

Тисяча проти одного: це Артур! По правді, я й не мав сумніву. Тільки сподівався бодай одного шансу уникнути цієї зустрічі.

— Життя нічим не можна застрахувати, — вимовив я, гордий з того, що мені спало на думку таке.

Воно звучало, як цитата з підручника філософії. В усякому разі, я уявляв собі, що саме так пишуть у підручниках філософії. Артур чи страховий агент глибокодумно кивнув.

— Так, — сказав він, бавлячись перцем із дорогоцінним камінцем, — долю не застрахуєш.

Його речення теж могло б стояти в підручнику філософії, подумав я.

— Вона навідується без запрошення, не питаючи дозволу, — вів він далі. — Іноді питаєш себе: «Як воно виходить, що ти робиш саме це, а не інше?» Чому сьогодні вранці в своєму готельному номері я вирішив прийти сюди? Я ще вагався, майже сказав собі: «Ні!», коли раптом рипнули двері. Може, від вітру чи з якої іншої причини... В усякому разі, тієї миті я вже знав, що робити.

Якби я міг зникнути, то зробив би це неодмінно... Хай би він краще вже мовчав.

— Приходьте іншим разом, тоді ми застрахуємось.

Це була остання можливість залишити все по-старому. Якби він виявив розважливість, то мав би піти...

— Ну, ваша справа, — сказав Артур, підводячись.

До столу підійшла Крістель.

— Облиште цю комедію!

Артур знову сів. Ми не спускали очей один з одного. Я знав: мій погляд був ворожий. Те, що відчував він, приховували темні окуляри.

Клаудія, полишена сама на себе коло книжкового стебла, підвелася й непевними кроками подибала до Артура. Ми бачили це, але від здивування не могли ворухнутися.

З останніх сил дитина дотяглася до вдягнених у фланель Артурових ніг і вчепилася в них. Артур здригнувся, взяв Клаудію на руки й підніс до самого обличчя.

— Бач, з неба звалився дядько,— сказав він,— котрий є твоїм дідом.

Клаудія блискавичним рухом стягла з нього окуляри. На мить я побачив надивовижку безпорадні, глибоко запалі очі. Він став зовсім старий.

Артур швидко почепив окуляри.

— Це особливі окуляри,— пояснив він, усе ще звертаючись до Клаудії.— Коли надягаш їх, стає видно все через кордони, навіть крізь стіни будинків. З цими окулярами можна й чаклувати.

Він сягнув до кишені піджака й подав Клаудії три величезні золоті монети. Дитина одразу второпала, яке це золото. Вона швидко обірвала папір і, перш ніж Крістель похопилася, засунула половину шоколадного талера в рот. Артур голосно розсміявся. В його роті блищало золото.

— Хлопче,— по хвилі сказав він,— мені треба поговорити з тобою.

— Ова! — гукнув я.— Всього лише через десять років... Скільки любові до ближнього!

— Так, я завинив. Але за це й поплатився. За все доводиться розплачуватись... І не самими лише грошима.

Вільною рукою він узяв руку Крістель.

— Ти моя невістка, і ти мене одразу впізнала.

— Це не так уже й важко,— всміхаючись, відказала Крістель.

Я рвучко підвівся й крикнув:

— Минуло десять років!

Від мого руху впала чорна палиця, яку Артур приставив до столу. Він здригнувся й нахилився підняти її. Але Крістель уже тримала палицю в руках. Артур не бачив цього і шукав далі.

— Ось вона,— сказала Крістель.

Він блискавично, як злодій, схопив її.

— Ти погано бачиш? — спитав я.

— Та нічого, нічого. Великі предмети я бачу. Скажімо, автобуси не розрізняю тільки в хмарний день. Знаєш, людина однаково бачить занадто багато. А так можна зосередитись на найважливішому.

Він розсміявся.

— Звідки це в тебе?

— Так звана запізлила післядія славної війни. Але, може, ти подаси мені руку?

Я поклав свою руку в його. Артур, здавалося, дивився на мене, та я був не певен, чи він мене взагалі бачить.

— Не думай, що маю погану пам'ять.

— Не думаю,— відповів він.— Але чи не вважаєш ти, що про людину слід судити з того, як вона чинить зараз?

Крістель вийшла. Вона хотіла залишити нас наодинці.

Я був знову хлопчиком, а Артур — моїм батьком. Чому мені не приходили потрібні слова, щоб спростувати сказане ним?

— Помилки роблять тільки один раз. Інакше ти бовдур.

Мені ледь вдалося стриматися, щоб не кивнути.

— Ти занастив матері життя,— скипів я.

Він задумливо закивав:

— Та й тобі було нелегко. Хлопчикові потрібний батько.

— Бач, Артуре, якось воно велося й без тебе.

— Дякувати богам.

Нічого не виходило: він перемагав мене. Однак я ще раз спробував:

— Ти говориш про це, немовби йдеться про когось, не про нас із тобою!

— Я обміркував, як усе виправити,— сказав він.— Адже грошима тут не зарадиш. То пусте. А втім, якщо ви в чомусь терпите нужду...

Я рішуче відмахнувся.

— Так собі й уявляв, що ви нічого не візьмете. Тому прийшов з порожніми руками. Просто — як батько.

Довгі роки я інакше уявляв собі можливу зустріч з Артуром. Хотів виплеснути йому всю свою ненависть, помститися за те, що він згубив моє дитинство. Натомість ми сиділи один проти одного і мирно балакали.

— Ти щасливий зі своєю дружиною?

— Так.

Я не хотів перед ним виливати душу.

— Це добре. Вона, здається, дуже вразлива.

— Так,— відповів я, подумавши: «Ні».

І все-таки вона якоюсь мірою вразлива. Це мені вже хтось говорив. Усе, що вона відчуває, можна прочитати на її обличчі.

Крістель принесла вазу з яблуками.

— Крістель учиться,— квапливо промовив я, сподіваючись, що вона не чула нашої розмови.

— Он як!

— Вопа хоче стати директором.

— Добре, добре,— він кивнув у її бік.— Треба чогось досягти в житті! Я завжди докладав усіх зусиль, щоб не пасти задніх. В армії я зробив непогану кар'єру. Що не кажи, я з простої родини, а в полон потрапив у чині капітана... Але поставив не на того коня!.. Поки збагнув це, сплигло багато часу.

— Що ти зараз робиш? — різко спитав я.

— Представляю бюро по реалізації. Не уявляєте, що це таке? Дуже просто: є багато людей, котрі мають ідеї, пропозиції в галузі техніки, науки, торгівлі і так далі. Якщо ці проекти чогось варті, ми реалізуємо їх. Себто доводимо до відповідних промислових підприємств.

Мій батько, вояка з пустині, став, либонь, значною людиною. Як це йому вдалося? Він одразу вгадав мої думки.

— Я багато років учився на курсах, прочитав цілі бібліотеки. При цьому зовсім зіпсував свої хворі очі. Але сьогодні можу з їх допомогою робити багато більше, ніж колись... Це, скажу вам, коштувало неабияких зусиль. Я більше не пристаю до жодної жінки, щоб не створювати зайвих перешкод. Підтримував тільки зв'язки, корисні в моїй роботі. Впродовж цілих років не провів жодного приємного вечора десь у театрі чи в якомусь барі.

— Колись ти був мастак погуляти! — сказав я.

Він засміявся.

— Якщо хочеш добитися чогось, треба бути суворим до себе! Сентиментальність доречна, коли ти вже кимось став.— І раптом тихо, хрипким голосом додав: — Я тужив за вами.— Потім голосно вів далі: — А втім, мені таки треба було податися геть: твоє виховання, шлюб з твєю матір'ю — всі ці проблеми паралізували мене. Олександр Македонський ще й сьогодні морочився б з гордісвим вузлом, якби не розрубав його мечем. Скажи лишень, хіба то не безприкладне зухвальство — розрубати вузол, з яким пов'язані традиції, історія, мудрість? Так, але оскільки він був переможцем, його вчинок залишився в пам'яті людства як великий подвиг!

Крістель і я мовчали. Мій батько Артур умів говорити.

— Звинувачуйте мене,— знову дуже тихо промовив він, а потім голосніше повторив: — Звинувачуйте мене.

Я всіх підводив. Мені багато що можна закинути. Багато, Роланде, чого ти не знаєш... Якби існував всевишній і там усе виклали б — мою втечу і те, чого я добився, — певен, що останнє переважило б. Тим, чого людина добилася в житті, власне, й вимірюється її вартість.

Артур раптом глянув на свій годинник, піднісши його до самих очей, і підвівся.

— Мій літак відлітає о пів на першу! Я ще приїду до вас. Тоді матимемо більше часу.

Він обійняв мене і Крістель, притиснув Клаудію до грудей. З-під темних окулярів покотилися сльози.

Ми провели його на вулицю, де перед дверима «Зоомагазину» стояло таксі.

Мої взаємини з Ронні були такі: ми говорили один одному «Добридень», часом у вільну хвилину сиділи поряд. Він розпитував про правила вуличного руху, бо вчився на шофера. Іноді перекидалися жартом. Зблизитися зі мною він не хотів. Я сам собі уявлявся вже дядьком. Насправді ж мені хотілося говорити з ним, як з Карлхеном або іншим однолітком. Це не вдавалося. Мабуть, я не розумів його. Пригадував розмову з вихователем Бремером. Він мав рацію: спілкування з такими, як Ронні, пелегке.

Після роботи Ронні стояв біля вхідної брами. Я привітав його кивком, він так само відповів і став дивитися в протилежний бік, здається, когось дожидаючись. Може, в нього була дівчина?.. Цікаво!

Я спинився за деревом. Звідти зручно було стежити. Та нічого не сталося. Опустивши голову, Ронні почимчикував собі вулицею. Пройшов повз моє дерево. Наші погляди зустрілися.

— Ходімо разом? — запропонував я.

— Можна.

— Що маєш на серці?

Він не відповів. Я знову видався собі добрим дядечком.

— Не вистачає марки для перукаря?

Це я сказав, щоб подразнити його. Він поблажливо глянув на мене. Справді, вийшло по-дурному. Ми забрали Клаудію з ясел. Крістель ще не було вдома. Поки я возився на кухні, Ронні і Клаудія бавилися, повзаючи по підлозі. Кіт Мутц, що сидів на спинці крісла, з цікавістю спостерігав. Потім, знявши з дитини мокре й виносячи пелюшки, я сказав:

— Дивись, щоб вона не впала зі столу.

Клаудія лежала гола й дригала поженнями. Ронні соромливо відвів погляд.

Він уже кілька разів говорив, що мусить іти, але не поспішав. Прийшла Крістель, і ми разом повечеряли. Ронні тепер майже не говорив. У присутності жінки він бентежився. Дивився на свою тарілку й коротко, ледь чутно відповідав, коли його про щось питали.

Ми послушали радіо. Лише о десятій, коли Крістель частіше почала позіхати, Ронні підвівся й попрощався.

Біля дверей, де нас уже не могли почути, я сказав:

— Маєш іще можливість зняти тягар зі свого сумління.

Це звучало великодушно.

— Сумління...— повторив він і пішов.

Через кілька днів наш начальник виробництва Айзенбреннер викликав мене.

— Твій друг Ронні вже утнув штуку!

— А побий тебе сила божа! — скрикнув я.

Мені уявилася така картина. В сейфі з'яв отвір. Ронні, замаскований панчохою, вилазить з вікна банка й тричі стріляє у вартового, що женеться за ним.

— Я дістав повідомлення, — сказав Айзенбреннер. — Він зустрівся в ресторані з кимось із своєї ватаги. Тому типові заборонено з'являтися в столиці протягом двох років.

— Ну, то що?

— Мало тобі цього?

— А й правда...

— Залагодь справу, — наказав Айзенбреннер. — Цьому треба покласти край.

Я кивнув і пішов. Мене розбирала злість. У чомусь я почувався ошуканим.

— Навіщо ти зробив це? — накинувся я на Ронні, зустрівши його на подвір'ї.

Той одразу второпав, про що йдеться.

— Водишся із злодієм!

— Його відпустили за гарну поведінку, — бовкнув він.

— Ах, так, а ти хочеш знову туди потрапити!

Ронні запитливо глянув на мене.

— На що він хотів підмовити тебе? — допитувався я.

— Не можеш уявити собі, що людина стала порядною?

— Ну, а для чого ви зустрічаєтесь?

— Така вже людська вдача,— відказав він.— Треба в кимось і побалакати.

— Скажи-но, а зі мною ти не можеш побалакати?

— Авжеж, але добре також поговорити з кимось просто, без того, щоб тебе виховували. З мене досить виховання, розумієш...

— Розумієш...— перекривив я його.

Боже милосердний, у ваговоза знаєш усе: де коробка передач, де гальма... А з цим халамидником ніколи не знатимеш, чи не торкнувся ти детонатора невибухлої бомби. Не можна в людини отак само просто підняти капот мотора і заглянути всередину.

— Винні ти і Габен,— буркнув Барнат.

Він перший нагодився мені після розмови з Ронні.

Навіщо я поділився з ним своїми прикрощами!

— Ти мені колись усучив ще й кішку.

— Дякуй богові: нещодавно я подарував слона.

— Кішка окотилася.

— Для вас це непогано!

— Треба більше пильнувати за цим Самсоном. Він міг би жити у нас. Ми з дружиною часто обмірковували, чи не взяти нам дитину. Можеш на мене звіритись: у моїх руках Самсон таки стане людиною.

Я урвав його:

— Краще купи собі собаку, це простіше. Собаку можна підстригати на свій смак. А коли ти закинеш канчук, він принесе його тобі. От тільки треба платити податки за домашніх тварин.

Барнат ображено крутнувся й пішов.

— Дякую, Барнате,— примирливо гукнув я навздогін. Але він не обернувся.

— Подзвони тому вихователеві з Умбрайта,— порадив Габен після тривалої розмови, що стосувалася Ронні.

Ця порада не здавалася наймудрішою. Чому мені самому нічого розумного не спало на думку! Однак я все-таки зателефонував до Умбрайта. Звідти відповіли, що Бремер з кількома хлопцями поїхав на екскурсію.

Поблизу нашого житла був парк. Там стояв рундук, де можна було купити пиво й лимонад. Після роботи Крістель і я сиділи на невручних стільцях за столиком, в якого лупилася фарба. В ногах у мене бавилася Клау-

дія. Ми давно вже тут не бували. Крістель зайшла за мною на роботу і привела сюди. Може, хотіла пробудити згадки про перші дні після нашого одруження. Обом ми силкувалися вдавати, ніби у нас нічого не змінилося.

Гра? А може, й спроба знову зблизитись...

— Червоний лимонад дуже корисний для кровотворення, — сказав я.

— Зате зелений пахне весною.

— То, мабуть, у нього потрапила фарба з зелених стінок рундука.

— Якщо ти так уже хочеш, я можу випити ще й червоного, але він, мабуть, пахне губною помадою.

Однак не можна ж без кінця вигадувати щось подібне. Я почував себе, як людина, що стоїть на трухлявому даху. Щомиті могла зламатися дошка. Я напружено дослухався до кожного підступного скрипу в кроквах.

Ні в якому разі не можна торкатися таких понять, як меблі, кохання, шлюб, баланс, хатне господарство, догляд за дитиною, Карлхен, книги, освіта. Крістель теж додержувалась цього правила гри. Раптом мені спала на думку підходяща тема, і я почав розповідати про Ронні.

— Треба допомогти людині, — сказала Крістель. — Але він і сам постоїть за себе. Ви дали йому шанс.

— Хтозна, як воно буде далі?

— Може статися, що він накоїть дурниць, а питають в вас. Тож краще зарані зняти з себе відповідальність. Виховання таких Ронні — не твій чи батьків клопіт. На це існують комітети у справах юнацтва, відділи соціального забезпечення, закони тощо.

Я розглядав стільницю, схожу на потрощену крижану поверхню, що складається з безлічі різноманітних маленьких льодин. Лак потріскався і утворив химерні візерунки. Мені кортіло простежити до кінця за якоюсь одною тріщиною, але вона щоразу десь губилася. Це дратувало.

Нараз голос Крістель прозвучав у мене біля самого вуха.

— Роланде, хіба нам не досить власних проблем?

— Авжеж, Крістель, але я не Олександр Македонський. Я не можу отак просто взяти меч і розрубати гордіїв вузол. Мушу розв'язувати його.

Більше ми не розмовляли.

У квартирі доцента Роллера з того святкового вечора нічого не змінилося. Тільки шафа, в якій тоді красувалися спортивні кубки, була порожня.

Яна, з хусткою на голові, в синіх домашніх брюках, здавалася маленькою й сумовитою поміж запакованих чемоданів і сумок з білизною.

Ми понесли речі вниз. Спортсменка мовчала.

Її нове житло, розташоване в мікрорайоні будинків, було гарно обладнане. Коли ми позносили туди речі, я глянув у вікно. Звідти відкривався вид на зоопарк.

— Гарне житло.

— Так.

Мені стало прикро, що вона обмежилася лиш цим коротким слівцем. Для неї було легко одержати таку квартиру. Легко, як і все, що вона робила.

— Я нікому не дала своєї нової адреси,— сказала вона.— Мені набридли ті люди. Може, це дурість, але хочу все почати заново. Великий спорт я теж покинула. Досить подорожей, всіляких там ушанувань. Я відмовилася й зніматися у фільмі. Я вчителька. Житиму тепер, як усі.

— Це житло — гарний початок...

Я сподівався бурхливої реакції, але вона тільки задумливо глянула на мене:

— Маєте рацію. Більшість у моєму становищі переїздить на задне подвір'я.

— Дехто живе й у приміщенні крамниці.

Я виписав рахунок і якусь мить побоювався, що вона дасть мені чайові. Але Яна цього не зробила.

— Була б рада, якби ви й ваша дружина стали моїми першими гістьми. Приходьте сьогодні ввечері.

— Не знаю,— пробелькотів я, уявляючи, як сприйняла б це запрошення Крістель.

— Приходьте сьогодні або, якщо вам зручніше, іншим разом.

— Звичайно ж, ми підемо,— сказала Крістель.

— Мені здавалося, що ти не зносиш її.

— Роллер такий симпатичний. Хочу знати, чому вона покинула його.

За кілька днів ми відвідали Яну... З квітами, як ведеться. Вона дуже зраділа. Того вечора я був на піднесенні. На пульті управління мої браві хлопці запропонували

цілу програму з багатого на пригоди шоферського життя. Я розповідав про Артура, Габена та інших.

Яна весь час сміялася. Крістель переважно відмовчувалась. Нарешті, відчувши, що говорю тільки сам, я теж змовкнув. Яна, однак, усім своїм виглядом заохочувала мене говорити далі. Мої помічники не примусили себе довго запрошувати. Я почав розповідати, як ми зводили стінку в нашому «Зоомагазині».

— Отож Ронні ступив до стінки, яку ми щойно почали класти, і сказав: «Піза!» Шандель питає: «Що ти сказав?» — і аж труситься від люті. А Ронні й повторює: «Ну, Піза!» Тоді Шандель приступив до нього з кельнею в руці: «Я Піза?— закричав він.— Такої гидоти мені ще ніхто не говорив». У Ронні аж затрусилися колінця. Він ледь спромігся вимовити: «Стінка покосилася, як Пізанська вежа».

— «Я Піза?» Не вірю,— давлячись від сміху, промовила Яна.

— Свята правда,— запевнив я.— Шандель не дурний, але він дуже давно скінчив школу.

Вигадка з похилою вежею тільки що спала мені на думку. Декому із співробітників мого пульта управління ця історія була не до смаку. Вони закидали мені несправедливість щодо Шанделя. Намагаючись відновити його реноме, я сказав:

— А втім, Шандель чудовий фотограф. На конкурсі родинних фото він здобув першу премію.

Це була неправда, але могло б бути, якби провадили такі конкурси і якби Шандель надіслав туди свої фотознімки... Якщо я й далі молотиму таке, то заблукаю в своїх байках і ніколи не виберуся з них.

— В усякому разі, Ронні — це проблема.

Тепер мені самому стало ясно, що всю історію я розповів заради Ронні.

— На мій погляд,— сказала Яна,— ви перебільшуєте свою відповідальність. Ніхто з певністю не може твердити, буцімто знає, що для іншого корисне. Будьте йому другом!

Потім заговорили про доцента Роллера. Розмову, звичайно, повела Крістель.

— Колись він був зовсім інший,— сказала Яна.— Так поринав у свої філософські проблеми, що забував прийти на побачення. Носив старий, потертий костюм, ходив неголений. Завжди воював з людьми, котрі обстоювали інші

теорії. Я могла годинами слухати його! Тоді ми ще знімали кімнату в хазяїв. А з часом багато що змінилося. Не тільки його костюм і те, що він зараз поголений. Він перестав філософствувати. Його теорії спричиняли багато прикроців, і він не раз діставав одкоша. Потроху читати в його роботах ставали дедалі довші. Тепер Роллер посилався вже тільки на тексти, які всім відомі. Почав читати додаткові лекції в народному університеті і заробляти більше грошей. Перетворився на такого собі сухаря. Чоловік, якого всі вважали колись чарівним! Чоловік, котрий різними дотепними формулюваннями завжди говорить одне і те ж, ніколи не висловивши свіжої думки.

— Ви несправедливі,— заперечила Крістель.— Він добре читає лекції, навіть дуже добре!

— Може, я несправедлива! Кажу все це так, бо тут є й моя провина. Я мала успіх у спорті і привозила додому медалі й кубки з цілого світу. Завжди хтось хотів поговорити зі мною по телефону: журналісти, спортивні діячі, часом навіть міністри... Він теж хотів кимось стати. Впертих людей визнають дуже рідко, в кращому разі — через багато років.

— Може, те, що доцент Роллер колись обстоював, неправильно і лише тепер він дійшов істини? — сказала Крістель.

— Звісно. Але вже самі пошуки багато про що свідчать.

— Ви говорили йому про це? — спитала Крістель.

— На жаль, мені подобалося, як зростав його авторитет. Його ім'я з'являлося в усіх навчальних програмах. Іноді його навіть цитували. Похопилася я занадто пізно. А тоді йому вже не подобалося моє критичне ставлення, тим часом як усі були в захваті від нього.

Повернувшись додому близько півночі, Крістель взяла з полиці кілька зошитів і почала їх читати. Це були конспекти лекцій доцента Роллера.

— Ленц? — спитав хтось.

Я стояв у ямі під своєю машиною, перевіряючи рульову тягу. Її налагоджував Ронні. Майстер прийняв роботу, але я вважав за краще самому ще раз подивитися. Бо прикро, коли тебе раптом заносить за ріг, у поховальну контору.

— Гей, чоловіче, це ви Ленц? — нетерпляче повторив голос угорі.

Черевики здалися мені знайомі: я теж завжди купував взуття фабрики «Червоний прапор». Вони різнилися від моїх лише тим, що були начищені до блиску.

Понад черевиками з'явилося й обличчя.

— Ви там щось загубили? — спитав чоловік.

— Ні, я стою тут тільки на-той випадок, коли раптом комусь випаде щелепа з рота.

Обличчя, що стояло на голові, всміхнулося.

— Пане Бремер! — зрадів я і простягнув йому свою масну руку.

Він потиснув її, але тут же вилаявся, бо масло пристало.

Я вибрався з ями.

— Питався про Ронні,—сказав Бремер.— Мені нещодавно дзвонили.

Я розповів йому, що Ронні добре працює, але ніяк не вдається зблизитися з ним.

— Як, наприклад, умовити хлопця по-людському підстригтися?

— Навіщо умовляти його в цьому?

— Ну, знаєте, жодна розумна людина не ходить з отакими патлами!

Бремер усміхнувся.

— Подивіться картини Дюрера.

— Вам подобається така зачіска? — гарячився я.

— У Дюрера дуже подобається, — відповів він. — В Умбрайті така зачіска не дозволена. Ми випустили Ронні. Він одразу й хоче показати, що владен чинити так, як заманеться. Це само собою зрозуміло! Отож, не думайте, що ваші фрази переконають такого хлопця! Ви й самі не переродилися б отак раптом від кількох слів.

Учнем я носив зачіску йоржиком. Тоді мене навіть критикували в стінгазеті за те, що я потакаю американській моді. Але це не примусило мене відпустити довше волосся.

— Маєте рацію, — невпевнено зізнався я.

Він утішив мене:

— З вас, напевно, колись вийде Песталоцці або Дістервег. Щоправда, ви зароблятимете трохи менше.

Я вражено глянув на нього.

— Витримка у вас є, — вів далі Бремер, — а вона потрібна не стільки під час навчання, як у практичній виховній роботі.

— Ви дивак. Хто це вам сказав, що я маю охоту вчитися?

Тепер на мене вражено дивився віп.

— Якщо ви хочете стати вихователем... Чи, може, масте, щось проти науки?

— Знаєте, пане Бремер, я згадую одного свого колегу. Він теж був шофером. Зараз працює інженером. Я нещодавно зустрів його. Він простягнув мені руки й сказав: «Тепер мені не треба бруднити їх...» А ось гляньте на мої. Коли я встромляю пальці в машину, то потім не можу відмити їх навіть пастою. Але я не з тих, що соромляться цього.

— Дурниці,— різко промовив Бремер.— Хто найбільше клопочеться чистими руками, хай працює в пральні. Вихователем він напевне не стане!

— А чого це, власне, вам спало на думку зробити з мене вихователя?

— Водити машину ви можете вже навіть уві спі. Тож ясно, що вам хочеться узятися за діло, де чуб тріщав би,— розсміявся Бремер.— Ви ж охочі до цього, Ленц. Я ще тоді помітив.

Він мав рацію. Але вже на саму думку, що доведеться скніти в бібліотеках і без угаву читати книжки, мені заболіли очі. На своїй машині я був кум королю. Студентом знов став би чимось на зразок учня. Довелося б труситися перед іспитами, списувати в сусідів і тайкома курити в клозеті.

Багато людей змушені були міняти свій ґах. Я ж знав, що й тоді, коли мулярі перекваліфікуються на операторів лазерних приладів, шофери однаково будуть потрібні. Питання полягало тільки в тому, чи подобатиметься мені ще й тоді ганяти вулицями на ваговозі.

— Я не з тих, хто щоразу міняє свій ґах. Дайте мені час. Може, ще колись подумаю.

— Гаразд,— погодився він.— Може, вам пощастить з Ронні. Тоді й самі схочете... Інструкцій, рецептів, відома річ, дати не можу. Сам шукаю чогось такого. От лише одне мені впало в око. Воли дуже ревно ставляться до правди.

— Ви вважаєте мене шахраєм? — обурився я.

— Ні, але часом і сам не помічавш, як збрешеш.

Правда. Я подумав про своє подружнє життя.

Чашка «Дякую» з її примхливою долею дістала нове призначення.

— Відтепер,— заявила Крістель,— вона щомісяця прийматиме внесок на новий мотоцикл.

— Що з тобою сталося?

— Адже я знаю, як ти сохнеш за мотоциклом.

Її тон нагадав мені тещу. В ньому вчувалася відмова од земних благ заради вищого створіння... Таким створінням у цьому разі був я.

Чим пояснити таку зміну в поведінці Крістель?

— Як твої справи з Ронні? — поцікавилась вона.— Запроси його ще раз до нас.

Якби Крістель сказала це перед нашою розмовою в парку, я зрадів би. Але тепер її слова звучали фальшиво. Обмірковуючи це, я зрозумів, що вона взагалі змінилася. Ворожа стриманість, що відчувалася в ній вже протягом деякого часу, безслідно зникла. Але Крістель не була й такою, як раніше. Ще ніколи вона так не цілувалася про мене.

— Тобі не скучно? — часто питала, готуючи свої завдання.

— Ні.

Я знайшов собі заняття: ремонтував старі радіоприймачі або майстрував іграшки для Клаудії. Тайкома коли не-коли заглядав в книжки.

Дружина почала навіть радити мені, як краще провести вечір.

— Піди в кіно чи випий десь пива.

— Ні, мені й тут добре.

— Хочеш, я відкладу свої уроки, і ми поговоримо?

— А що буде з курсовою роботою?

Вона перейняла в мене більшість домашніх справ.

— Не можу такого вимагати від тебе,— пояснила Крістель.

Вранці вставала набагато раніше від мене, щоб упоратися, і від такого напруження її обличчя аж загострилося.

— Ти згубиш себе,— казав я, коли вона десь о восьмій вечора ще повзала по підлозі з ганчіркою в руках.

Однак її ніби поймав демон самокатування. Часто вона куняла над своїми книжками, а потім, здригнувшись, прокидалася й просила пробачення.

— Якщо ти стомилася, то лягай спати, а не вибачайся,— дратувався я.

Вона здригалася й казала:

— Пробач.

Одного разу Крістель попросила:

— Розкажи мені щось, будь ласка. Ти ж так любиш розповідати.

Людина не може вилізти з власної шкіри. Я б охоче зробив це. Якби вона просила мене щось розповісти, бо просто хоче сама щось послухати, все було б інакше.

Моя мати якось зауважила про Крістель: «Вона не дасть себе скривдити». Це мені подобалося в ній. Тепер, коли я дивився, як вона боязко сиділа за столом, намагаючись нічим не викликати мого невдоволення, я зневажав її.

Так, я не міг більше дивитися на неї.

Мене тягло з дому. Іноді я годинами никав вулицями.

Мій пульта управління дорікав мені за несправедливість, бо Крістель робила все, щоб урятувати наш шлюб.

На прогулянках мене супроводжувала принцеса. Вулиці Бадузи були безлюдні. Вони не такі, як інші. І будинки на них стоять не так, як у нас, один біля одного, а вільно розкидані на великому зеленому просторі.

Ми з принцесою йшли швидко. Навколишню тишу усвідомили аж тоді, коли почули цвірінчання колібри. Над містом стелилися духмяні пахощі.

Чого ми так поспішали? Боялися щось пропустити... Як швидко людина старіє!

Перед нами височіло величезне сухувате дерево. На високій гілці сиділи три мавпи. Вони були символом міста. Одна широко розкрила очі, щоб краще бачити. Друга піднесла до вух долоні, щоб краще чути. Третя розкрила рота, щоб гарно говорити.

Я стояв біля будинку Яни.

Під час своїх прогулянок я дедалі більше звужував кільце, наближаючись до нього.

Отож, не міг більше втриматися й увійшов. Чим можна пояснити свій візит? Та вона не вимагала пояснень.

— Тільки-но я подумала: «От якби прийшов Роланд Лепц!»

— Справді?

— Сьогодні мені привезли платяну шафу. Не втямлю, як її скласти.

Деталі були, очевидно, від трьох різних шаф. Недаремно так швидко ушилися ті, з фірми, що доставили її.

— Сьогодні пічого не вийде,— сказав я.— Заготовлю на роботі пару рейок. Інакше шафа весь час хитатиметься.

Так з'явився привід для наступного візиту. Зібравши шафу, я знайшов крап, що погано закривався. Потім переставив розетку. Зрештою, став приходити до Яни й без будь-якого приводу.

Потроху я вивчив її звички. Наприклад, знав, що вона завжди кладе до кави пучку солі, що їй неприсмно бачити недокурки в попільниці. Через певні проміжки часу я вставав з крісла і широко прочиняв вікно, бо знав, що вона не терпить духоти. Так само знав, що в перерві між двома передачами слід вимикати телевізор.

Яна так само зважала на мої звички. Хоч вона ніколи не пила пива, я завжди знаходив у неї в холодильнику кілька пляшок.

Ми говорили про все без розбору. Не в усьому наші погляди збігалися, але в розмовах не було дражливості.

— Чому ви ніколи не приходите зі своєю дружиною? — спитала Яна одного вечора.

— Вона не має часу через оте навчання.

— Їй не сподобається, що ви через день відвідуєте мене.

— Навпаки,— запевнив я,— їй потрібен спокій для роботи. Вона щоразу передає вам вітання.

— Так,— мовила Яна, не дуже повіривши в це.

Я збрехав. Крістель думала, що я йду до Шанделя чи Барната або хтозна-куди, бо здебільшого я їй переказував вітання від них. Мій пульт управління протестував проти брехні. «Хіба не можна навідати знайому? — боронився я.— А якщо розповісти про це Крістель, вона стане тривожитись».

Були хвилини, коли я жбурляв у обличчя своїм радникам грубу правду: «Хлопці, пічого не вдієш. Мені подобається слухати Яну або дивитися, як вона рухається. Та не бійтеся, до більшого справа не дійде»:

Знав я й те, що подобаюсь Яні. Іноді вона потайки розглядала мене. Часом наші погляди зустрічалися, і ми ніби освідчувались у взаємній симпатії, але одразу по тому намагалися розвіяти це враження.

— Не дивіться так пильно на мою зачіску,— казала вона,— я й сама знаю, що час уже йти до перукарні.

— Ні, я зовсім не мав цього на увазі. Просто буває, дивишся та й дивишся, взагалі пічого не помічаючи.

Але нічого не можна було приховати за певними словами. Коли я чув шурхіт її плаття, мені понад усе хотілося підхопитись і обійняти її. Та я не робив цього. Через отой пульта управління. Він стримував і накладав на мене покуту. Суворі панове іноді вимагали, щоб я тиждень не з'являвся в Яни, іншим разом — щоб узагалі перестав до неї ходити. Я тільки сміявся з них.

Коли повертався від Яни додому, наше житло й сама Крістель, що, сидючи за столом, удавала, ніби поринула в роботу, — все промовляло до мене німим докором.

Я підходив до ліжка Клаудії й дивився, як дівчинка дихає. Потім, коли знову повертався до нашої кімнати, мені ставало моторошно від погляду Крістель, що його я ловив на собі. Думав: «Йй усе відомо». Але чому ж вона не вимагала від мене якогось рішення? Якби все знала, то мусила б вигнати мене! Крістель тільки журилась.

Незадовго перед кінцем зміни Габен сказав:

— Ти ж колись уже їздив на тритонці.

— Атож.

— Айзенбрenner хоче знову послати тебе в далекий рейс за кільцевим маршрутом.

— Гаразд, — мовив я, — але на це мені потрібно щонайменше три дні.

— Тиждень, — сказав Габен, — вантаж дорогий. Це мистецькі вироби для виставки... Ну, то завтра вранці о четвертій тридцять будь на подвір'ї. Скажи Крістель, що ми на цей час заберемо Клаудію до себе.

— Хто поїде зі мною?

— Якийсь Ронні, він же Самсон.

Я свиснув крізь зуби.

— Вказівка зверху! Думаю, Роланде, що Айзенбрenner цінує тебе.

— Ет, — зневажливо відмахнувся я.

Саме того вечора у Крістель був семінар. Якщо мене тиждень не буде, Яна, мабуть, подумає, що я вже ніколи більше не прийду. Я вклав Клаудію спати. Потім дістав чемодан: на тиждень у дорогу треба було взяти білизну. Написав записку: «Пішов до Ронні».

Чим ближче я підходив до будинку, де жила Яна, тим більше хвилювався. Уже так повелося.

Збіг сходами, бо ліфт здався мені надто загайним. Став перед пею захеканий і потиснув її руку. Потім,

не чекаючи на запрошення, увійшов до кімнати і, глибоко зітхнувши, опустився в крісло. Яна, залишившись коло дверей, споглядала мене.

— Мало не забіг поверхом вище. Уявіть собі, якими ускладненнями це загрожувало!

Я саме збирався розвинути історію, коли мене урвала Яна:

— Роланде, не треба більше приходити до мене.

— Через ускладнення? — спитав я, певний своєї до-тепності. І аж тоді зрозумів, що вона говорить цілком серйозно. Я підскочив:

— Чому?

— Ви самі знаєте, Роланде.

Я ступив до неї.

— Скажи, ти кохаєш мене? — спитала вона.

Я хотів був сказати: «Так!», але натомість мовчав, бо не знав цього. Збігали секунди. Ми мовчки стояли одне проти одного.

— Може, я й повірила б, якби ти сказав «Так», — мовила вона по хвилі.

— Залишимося друзями, Яно.

— З моїм темпераментом... Неможливо, — сміючись, відрубала вона, щоб на тому й покінчити мову.

По тих словах Яна відчинила вхідні двері, потиснула мою руку й випроведила мене в парадне.

— Бувай.

Я ще трохи постояв, сподіваючись, що й вона чекає за дверима. Але невдовзі з її квартири долинула радіомузи-ка. Світло на площадці погасло.

На кухні Яни почувся шум. З крана бігла вода, хурчав кавовий млин. Потім зашипів чайник. Я позадкував, сту-паючи зі сходинки на сходинку.

Правду кажучи, мені стало легше, бо тепер усе проясни-лося. Якби Яна не спитала мене про це, хтозна, що сталося б.

Слушившись униз, я побачив, що в парадному хтось стоїть. Якась жінка. Підійшов ближче і впізнав Крістель. Вона метнулася до дверей і побігла вулицею так швидко, що я ледве встигав за нею.

— Я все тобі поясню, — гукав я їй услід.

Зрештою, мені вдалося наздогнати її.

— Я шпигувала за тобою, — захекано мовила вона, — хотіла ще раз побачити тебе!

— Не говори дурниць! Сстій-бо!

Вона безтямно бігла далі, поки зовсім знесилилась. Аж тепер ми пішли поряд.

— Чому ж ти одразу не взяв чемодан?

— Я їду у відрядження. Тому й запакував його.

— Ні, ти покидаєш мене! Будь-хто вчинив би на твоєму місці так само. Я все в тебе забрала: мотоцикл, Карл-хеп, твої вигадки...

— Послухай-но...

— Я ненавиджу цю Яну, — крикнула Крістель. — Але вона розуміє тебе краще за мене.

— З Яною все вже скінчено...

— Того вечора, коли ми там були, ти говорив лише для неї, я це помітила. Ти розповідав, як колись, і вона тебе слухала. Ти з нею радився.

Ми йшли дачним селищем. Вона спинилася й раптом обійняла мене, сховавши обличчя в моєму піджаці, що важко було розібрати слова:

— Я завжди хотіла бути такою, як ти.

— Крістель, хіба можна бажати собі таке!

— Я заздрила тобі, що ти завжди щось вигадуєш, що ти вмієш говорити, що в тебе немає клятої соромливості...

Вона відпустила мене й пішла далі. Довелося знову бігти за нею.

— І раптом від тебе не можна було почути путнього слова. Ти став цікавитися тільки мастикою... Я зневажала тебе. Тим часом це справа моїх рук!

— Ну, не говори так, ніби в мене вже не було власної волі.

— Я ще не знала твого батька, а вже хотіла зробити з тебе такого, як він.

Тим часом Крістель, грузнучи в піску, йшла схилом залізничного насипу. Я плентав за три кроки позаду. Вгорі проїхав товарняк. У вагонах верещали свині.

Перед одруженням я привіз сюди на мотоциклі дочку наших сусідів Козеров.

Раптом Крістель спіткнулася і впала. Вона не підвдилася. Я присів коло неї.

— Вставай, Крістель.

— Головне, щоб ти добився успіху в якомусь ділі, все інше само прийде! Це брехня. Само собою воно не прийде, — промовила вона і, підвівшись, вела далі: — Знаєш, я з тих, хто все починає запізно розуміти. Так було і в школі. Мене справедливо покарано.

— Облиш,— крикнув я,— ніхто не збирається тебе карати! — І у відчаї додав: — Чому ти стала такою покірливою?

— Все, що я роблю, погано.

— Невже ти не можеш бути сама собою?

Вона підвелася, і раптом у її голосі почулася колишня твердість:

— Годі балачок! Ти хочеш мене покинути. Бери свою валізку і йди! Я не маю серця на тебе. Ми, звичайно, обоє винні. Але нам краще розлучитися. За мене не турбуйся. Є багато самотніх жінок з дітьми. Клаудії я не ховатиму від тебе. У вихідний день можеш приходити до нас.

Ми йшли дорогою до нашого дому.

— Поки що ти зможеш жити у своїй матері. А коли одружишся, забереш половину меблів.

— Чому ж ти оце так розхвилювалася, якщо воно так просто? Ми все поділимо навпіл, та й по тому,— з гіркою сказав я.

Кожний з нас думав про своє. У день нашого одруження мені впали в око два дерева, що стояли обіч шосе. Я бачив, як вони хилилися від вітру, як хуртовина мало не виривала їх із землі, як вони струшували дощ зі свого листа, як висихали на сонці. Ці дерева згадалися ї тепер. Хотілося мати таке ж коріння, як у них.

— Якби я не любила тебе, все було б набагато легше,— сказала Крістель.

Я рішуче хитнув головою, але в темряві вона цього не могла бачити.

